

I

AIEN ARISTEYEIN
KAI
YPIEIROXON EMMENAI ALΛΩΝ

*Ἡ προστακτικὴ τῆς Ἀριστείας
εἰς τὴν Ἀχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία*

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΥΡΗΝΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ εύρισκεται ἔνα θεμελιώδες βίωμα, τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἔσχατη φίλα τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς των. Τὸ βίωμα αὐτό, ἀναπτυσσόμενο καὶ διαρθρούμενο, συνιστᾷ ἔναν τρόπο ζωῆς μὲ τὴν γενικότατη σημασία τοῦ ὄρου, μία ὡρισμένη ὄρασι τῆς πραγματικότητος καὶ στάσι πρὸς τὸν Κόσμο, ἀπὸ τὶς ὅποιες ἐκπηγάζουν ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει καὶ ἔξελίσσονται ὀργανικὰ κοινωνικὲς δομὲς καὶ οἰκονομικὲς σχέσεις, κανόνες συμπεριφορᾶς καὶ μορφὲς σκέψεως, θρησκευτικὲς ἐμπειρίες, αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις καὶ φιλοσοφικὲς θεωρίες, ὅλος ὁ κοινὸς βίος καὶ ὁ ἴδιαιτερος πολιτισμὸς ἐνὸς ἔθνους. Εἰς τὸ βασικὸ φυλετικὸ βίωμα βιώνεται φιλικὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ ἐμπεριέχεται μία συγκεκριμένη αἴσθησις καὶ πίστις αὐτοῦ τοῦ νοήματος. Ἀποκρυσταλλώνεται δὲ εὐδιαγνωστότερα τὸ περιεχόμενό του εἰς ἔνα διαβαθμισμένο σύστημα προτεραιοτήτων, εἰς μία δηλαδὴ ἀξιολογικὴ κλίμακα.

Κεντρικό, κυρίαρχο καὶ οὐσιώδες διὰ τὸν Ἑλληνισμὸ εἶναι τὸ βίωμα τῆς φυσικῆς τελειότητος: ὅτι δηλαδή, συνοπτικότατα ὅμιλοῦντες, τὰ ὄντα ἔχουν μίαν ἀντικειμενικὴν οὐσίαν, καθοριστικὴ τῆς ὑποστάσεώς των, τῆς ὅποιας τέλος, σκοπὸς καὶ πλήρωσις εἶναι ἡ τελειότης. Ἡ τελειότης θεμελιώνει ἐπίσης τὴν ἀκμὴ τῆς δυνάμεως των, καὶ, ὡς ἐκ τούτου, τὴν δέλτιστη ἐπιτέλεσι τοῦ οἰκείου ἔργου των. Ἐξ ἄλλου, τὰ ὄντα συναποτελοῦν ἀλληλεπιδρῶντα ἔνα ὅλον, ὡς πρὸς τὸ ὅποῖον ἰσχύει ὁ αὐτὸς νόμος τῆς τελειότητος. Ἡ τελειότης ἐκάστου ὄντος εἶναι ἐπομένως μία ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεώς του, ἡ ὅποια, ἵκανοποιοῦσα τὴν ἔσωτατη ἔφεσίν του, τὸ ἄγει εἰς πλήρη καὶ ὀργῶσα λειτουργικότητα εἰς τρόπον ὥστε ταυτοχρόνως ἡ ἐνέργειά του νὰ συντελῇ, ὅσον ἔξαρταται ἀπὸ αὐτό, εἰς τὴν ἀνάδειξι τῆς καθολικῆς ἀρμονίας. Ἀντιστρόφως ἡ τελειότης τοῦ συστήματος εἰς τὸ ὅποῖον ἀνήκει

ἔγγυναται τὴν κατὰ φύσιν ἐπίτευξι τῶν ἐπὶ μέρους τελειοτήτων.

Αὐτὴ εἶναι ἐν κεφαλαίῳ ἡ ὄντολογικὴ θεμελίωσις τῆς ἑλληνικῆς Ἀριστοκρατίας. Τὸ θέμα μας εἶναι ἐν ὀλίγοις ἡ παρακολούθησις τῶν δράσεων καὶ ἀντιδράσεων αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τῆς ἴστορικῆς στατικῆς καὶ δυναμικῆς, ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου κοινωνικοῦ εἶναι καὶ γίγνεσθαι.

Ἡ πρώτη διὰ λόγου καλλιτεχνικοῦ διατύπωσις ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν χῶρο μας, τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη, εἶναι ἡδη πλήρης, εὔκρινὴς καὶ τελεία. Ἀρχετυπικὴ εἶναι καὶ ἡ ἔκφρασις εἰς αὐτὰ τοῦ βασικοῦ βιώματος ἐφαρμοζομένου ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης πραγματικότητος. Τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν μελέτην των ἰσχύουν διαχρονικά, καὶ φωτίζουν τὴν στατικὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τὶς ἀναλλοίωτες παραμέτρους της.

Ἡ ἀνθρώπινη τελειότης (ἐν γένει ἡ κατὰ μέρος) σημαίνεται κυρίως μὲ τὶς λέξεις ἀγαθός, ἐσθλός, καὶ ἡ ἔλλειψις της μὲ τὴν κακός, οἱ δὲ διαβαθμίσεις των μὲ τοὺς ποικίλους βαθμοὺς συγκρίσεώς των ἀντιστοίχως. Τὴν Τελειότητα ὡς ὑπεροχήν, ὡς ἵκανότητα διεκπεραιώσεως ἔργου, ὡς φυσικὴν ἀρμοδιότητα (τὸ εὐάρμοστον) πρὸς πλήρη ἐνέργεια, ἀποδίδει ἡ ἀρετή. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ πλοῦτος τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου πρὸς σήμανσι τοῦ ἐννοιολογικοῦ πεδίου ἀγαθοῦ - κακοῦ. Εἶναι ἀποκαλυπτικώτερο τὸ γεγονός τῆς ἐμφατικῆς παρουσίας τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν εἰς τὸν Ὁμηρικὸν κόσμον. Εἰς κάθε περίστασι καὶ μὲ κάθε εὐκαιρίᾳ ἡ ἀγαθότης προσώπων, πραγμάτων καὶ καταστάσεων παρατηρεῖται καὶ ἀναφέρεται, καὶ αἱ συγκρίσεις κατὰ τὸ βέλτιον καὶ χεῖρον εἶναι ἀδιάλειπτες. Τοῦτο προϋποθέτει ἀμετακίνητο προσανατολισμὸν τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθήματος πρὸς τὴν τελειότητα, καὶ ὡξυμμένη, ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὴν συνεχῆ χρῆσι, διακριτικὴ ἵκανότητα. Ἀχωρίστως συμβαδίζει ἐπίσης ἡ γενικὴ ἀποδοχὴ τῆς ὑπέρτατης ἀρχαιοελληνικῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς, ποὺ συνοψίζεται εἰς τὸ αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων.

Τὸ δέον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καθορίζεται ἀπὸ τὴν ὑφισταμένη καὶ ἰσχύουσα ἀξιολογικὴ κλίμακα· ἡ ἡθικὴ ἐπιταγὴ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀξιολογία. Ἡ δὲ ἀξιολογία εἶναι τελεολογία διὰ τὸ ἑλληνικὸν βίωμα. Καὶ ἡ τελευταία βασίζεται καὶ ζιζοῦται εἰς τὴν ἀνθρωπολογία, εἰς τὴν φυσικὴν ἡ μεταφυσικὴ κοσμολογία, εἰς τὴν ὄντολογίαν ἐν τέλει.[1]

‘Η δόλοσχερής τάσις πρὸς τὸ τέλειον καὶ ἡ συνεπακόλουθος ἥθικὴ τοῦ ἀριστεύειν, δὲν εἶναι ὅμως ἀφηρημένοι προσδιορισμοὶ καὶ ἄϋλες γενικεύσεις, ἀσύνδετες πρὸς τὴν ἀπτὴ πραγματικότητα. Ἡ τελειότης δὲν εἶναι μόνον ἐρατεινή, ὅμορφη, χαρίεσσα, ἡδεῖα, τερψικάρδιος· εἶναι καὶ ἄκρως χρηστική καὶ ἀποτελεσματική. Τὸ τέλειον ὃν εἶναι καὶ τὸ ἴκανώτατο νὰ λειτουργῇ ὑπὸ τὴν μεγίστη ἔντασι τῆς δυνάμεώς του, καὶ κατὰ τὸν καταλληλότατο τρόπον ὥστε νὰ παράγῃ τὸ βέλτιστον ἔργο του. Πάντοτε ἡ τελειότης εἶναι καὶ ἀποβλέπει εἰς ὡφέλειαν, ὅπως καὶ ἡ κακία ἀποτελεῖ καὶ προκαλεῖ βλάβην. “Οταν ὁ Ἐρμῆς ὑπὸ τὴν μιօρφὴ νεαροῦ θεράποντος τοῦ Ἀχιλλέως διηγεῖται εἰς τὸν Πρίαμο τὴν θαυματουργὸ διατήρησι ἀθίκτου τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ” Ἐκτορος παρὰ τὸν δωδεκαήμερο παντοειδῆ μεταθανάτιο βασανισμὸ του, καταλήγει ἀποδίδων τὸ γεγονὸς εἰς ἄμεσον εὔνοιαν καὶ φροντίδα τῶν θεῶν διὰ τὸν υἱόν του λόγω τῆς ἀγάπης των πρὸς αὐτόν (Ω 422-3):

ὡς τοι κήδονται μάκαρες θεοὶ νῖος ἐῆσ
καὶ νέκυος περ ἐόντος, ἐπεὶ σφι φίλος περὶ κῆρι.

Καὶ ὁ βασιλεὺς ἀπαντᾷ ἐπισημαίνων ὅτι εἶναι ἐπομένως ἀγαθὸν νὰ προσφέρῃ κανεὶς δῶρα εἰς τὸν θεοὺς ὅπως ὁ Ἐκτωρ, ἀφοῦ ἐκεῖνοι τὸ ἐνθυμοῦνται εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατό του (Ω 425-8):

ῳ τέκος, ἡρ' ἀγαθὸν καὶ ἐναίσμα δῶρα διδοῦναι
ἀθανάτοις, ἐπεὶ οὐ ποτ' ἐμὸς παῖς, εἴ ποτ' ἐην γε,
λήθετ' ἐνὶ μεγάροισι θεῶν, οἵ Ὀλυμπον ἔχουσιν·
τῷ οἱ ἀπεμνήσαντο καὶ ἐν θανάτοιό περ αἴση.

‘Αγαθὸν δῶρα διδοῦναι ἀθανάτοις, ἀφοῦ τὸ ἀπομνημονεύουν καὶ τὸ ἀνταποδίδουν εἰς ὄφελος· εἶναι δηλαδὴ ὡφέλιμον.

Εἰς μία φράσι τῆς Ἰλιάδος συμπυκνώνεται ὅλη ἡ νοηματικὴ πλοκὴ ἀναγκαίως ὡφελίμου τελειότητος καὶ ἐξίσου ἀπαραβάτως βλαβογενοῦς ἐλαττωματικότητος. Κομπάξων ὁ Ἐκτωρ κατατρέχει τὸν νικημένο, ἐτοιμοθάνατο Πάτροκλο, καὶ μεταξὺ ἄλλων τὸν πληγώνει κερτομῶν τὴν ἀδυναμία τοῦ φίλου του Ἀχιλλέως νὰ τὸν βοηθήσῃ (Π, 837):

ἄδειλ', οὐδέ τοι ἐσθλὸς ἐὼν χραίσμησεν Ἀχιλλεύς.

‘Ἐξυπακούεται ὅτι κατὰ τὴν κανονικὴν ροήν τῶν γεγονότων, ἡ ἀγα-

θότης τοῦ Ἀχιλλέως ἔξισοῦται μὲ τὴν ἴκανότητά του νὰ συνδράμῃ ἵσχυρῶς, νὰ ὑπερασπίσθῃ ἀποτελεσματικῶς (ἄν καὶ ἦταν ἀγαθός, ἐν τέλει δὲν ἀπέτρεψε τὴν καταστροφὴν ἀπὸ ἐσένα, δὲν σὲ ὠφέλησε ὅπως θὰ ἦταν φυσικό)· καὶ ἐπίσης ὅτι ἡ ἦττα τοῦ Πατρόκλου εἰς τὴν συγκεκριμένη της ὑπόστασι (ῶς θανάσιμος τραυματισμός) δὲν εἶναι παρὰ ἡ προδοτὴ τῆς ὑστερήσεως του ὡς πρὸς ἀγαθότητα (Δειλὸς σημαίνει τὸν ἀθλίως διακείμενο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀνάξιο). Τὸ καλὸ κάνει καλὸ καὶ τὸ κακὸ κακό, θὰ ἐγνωμολογούσαμε σήμερα χρησιμοποιοῦντες τὴν γόνιμο δισημία τῶν ἐννοιῶν. Καὶ ἀπαραλλάκτως ὁ “Ομηρος: οὐκ ἀρετᾶ κακὰ ἔργα (θ 929), δὲν εὔδοκιμοῦν τὰ κακὰ ἔργα, δὲν ὑπέρεχουν, δὲν ὑπερισχύουν, δὲν ἔξυπηρετοῦν. Παρομοίως: πείθεται κανεὶς ἀκούων εὐστόχαστο λόγο πυκνὸ καὶ βαθύ, εἰς ἀγαθόν περ (Λ 789), διὰ τὸ καλό (του), πρὸς ὄφελός (του), ἀποβλέπων εἰς ὠφέλειαν. Πρέπει νὰ ἐπικυρωῦται καὶ ἡ γνώμη ὅποιου τὸ πνεῦμα του τοῦ ὑποβάλλει εἰπεῖν εἰς ἀγαθόν (Ι 102), νὰ ὅμιλήσῃ διὰ καλό, νὰ εἴπῃ κάτι χρήσιμο, ἐπωφελές.

”Ετσι τὸ ἀγαθὸν ἐμπεριέχει βαρύνουσα τὴν ἐννοια τοῦ ἐπωφελοῦ, ὅπως ἄλλωστε τοῦ χρηστὸς ἡ οἵζα εἶναι κοινὴ μὲ τὴν τοῦ χρήσιμος. Παρομοίως κακὸς εἶναι ὁ βεβλαμμένος καὶ ἐπιβλαβής, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀνίκανος καὶ ἄχρηστος. Ποταπὸ εἶναι τὸ ἀνάξιο, καὶ ἄξιο (ἔντιμο, καλό) τὸ ἄξιο (εὐδύναμο, ἴκανό, ἐπιτήδειο). Εὐρὺ πεδίον περιπεπλεγμένων φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεων διὰ τὴν ἀρχαία σκέψι διάνοιξε ἡ καίρια αὐτὴ ἐμπειρία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅτι ἡ κακία δὲν εἶναι κατὰ βάθος παρὰ ἄκρα ἀδυναμία, ἐξ ἐσχάτης ἀτελείας προϊοῦσα. Διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ὕφεσις καθ' ἑαυτήν, τὸ ὑπολείπεσθαι καὶ ὑστερεῖν, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπικίνδυνη ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζεται οἷα εἶναι ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ σκιὰ δὲν ἀμαυρώνει, πολὺ περισσότερο δὲν παραμορφώνει, τὸ κάλλος τοῦ ἥλιολουστου τοπίου. Ἀντιθέτως, εἶναι ἀναγκαῖο παρακολούθημα τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς λάμψεως τοῦ φωτός. Υπὸ μία ὥρισμένη ἐννοια μάλιστα, συντείνει αὐτὴ ἐπίσης καὶ ἀποδεικνύει τὴν συνολικὴ ἀρτιότητα τῆς εἰκόνος. Τελείως διαφορετικὰ δικαίως θὰ εἶχαν τὰ πράγματα μὲ ἓνα σκότος ποὺ θὰ ἔπιπτε εἰς λάθος μέρη, μὴ κατὰ φύσιν, ποὺ θὰ ἔχαιρε ἴδιας ἀρχῆς, οὐσίας καὶ ἐνεργείας, ἀνταγωνιστικῆς τοῦ φωτός, ἀκοινωνήτου καὶ ἀσυζεύκτου

πρὸς αὐτό. Ἐλλὰ τὸ πρόβλημα ἐν προκειμένῳ ἀνάγεται εἰς τὶς αἰτίες τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι, καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν Δυναμικὴν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Προηγεῖται ὅμως ἡ μελέτη τῆς Στατικῆς, τὴν δποία ἐδῶ διαγράφομεν. Σημειωτέα μόνον ἡ παρατήρησις, ὅτι ἡ κακία εἶναι βλάβη ποὺ μόνον ἀν ὑπερβῆ τὰ ὄριά της μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ βλάβη. Εἶναι ἡ ὕβρις τῆς κακίας καὶ ὅχι ἡ κακία αὐτὴ καθ' ἔαυτή, ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἀνωμαλία. Σιγὰ-σιγὰ μάλιστα σημαντικὴ συνιστῶσα τοῦ νοηματικοῦ πεδίου τῆς κακίας καταλήγει νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὕβρις της· καὶ ἔτσι λαμβάνει ἡ ἀρχικὰ ὄντολογικῶς προσανατολισμένη ἀξιολογικὴ ἀναφορά, τὴν βουλητικὴν διάστασί της καὶ «ἡθικὴν» (μὲ τὴν σύγχρονο ἔννοια) ἀπόχρωσι.

“Οπως ἡ ἡθικὴ προκύπτει ἀπὸ τὴν ὄντολογία, ἔτσι καὶ ἡ μορφὴ τῆς Κοινωνίας, ὁ ἀνθρώπινος Κόσμος ἐν γένει. Τὸ δίωμα τῆς τελειότητος, ὅπως ὑπαγορεύει τὸν κώδικα τοῦ πρακτέου, ἔτσι καθορίζει καὶ τοὺς θεσμοὺς συμβιώσεως. Ἡ δημητρικὴ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσι τῶν πολλῶν πρὸς τοὺς ἀριστῆς. Αὐτὴ συγκροτεῖ καὶ τὴν θεμελιώδη κοινωνικὴν δομήν: οἱ ὑπερέχοντες, οἱ προεστοί, οἱ προέχοντες, οἱ βασιλεῖς, οἱ ἀνακτες, οἱ ἡγεμόνες, οἱ ἥρωες, εἶναι ὁ ἔνας ἔξεχων πόλος, ὑπὸ τὸν ὅποιο συμπαρατάσσονται ἰεραρχημένα ὁ δῆμος, οἱ λαοί. Οἱ ἥρωες εἶναι οἱ ἀγαθοί, οἱ ἀριστοί· οἱ λαοὶ εἶναι οἱ ἀτελέστεροι, οἱ χείρονες.

* * *

Τί συνέχει μία κοινωνία τόσο ριζικὰ διακρινόμενη; Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνία παρουσιάζει, ἀναμφισβήτητα, ἐντυπωσιακὴν ἐνότητα καὶ ὄλοκλήρωσι, ἐμφανίζει τὴν ἴσχυρὴν συνοχὴν πυκνοῦ κοινωνικοῦ ἰστοῦ. Συγχρόνως ὅμως ἔκδηλα ὑπερτονίζει διακρίσεις καὶ διαφορές, λόγω καὶ ἔργω. “Οταν, χαρακτηριστικώτατα, δὲ Οδυσσεύς, κατὰ προτροπὴν τῆς Ἀθηνᾶς, σπεύδει νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ἀτακτὸν δρμὴν τῶν Ἀχαιῶν ἐπὶ τὰ πλοῖα, ἐπειγομένων διὰ τὴν ἄκαιρο ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα, ἄλλως συμπεριφέρεται εἰς τοὺς ἥγετες καὶ ὑπερέχοντες ποὺ συναντᾶ καὶ ἄλλως εἰς τὸν πολὺν θορυβοῦντα λαό. Τοὺς πρώτους νούθετεῖ μὲ μαλακούς, ἥπιους λόγους, ὑπενθυμίζων ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔκφεύγουν τῶν ἐπικινδύνων καὶ ἐπιπόνων ἀγώνων, φοιδούμενοι ὡς ἐὰν ἦσαν κακοί (δηλαδὴ ἀνίκανοι καὶ ἀνάξιοι ἡ δει-

λοί, ἀφοῦ ὁ δειλός, ώς μειονέκτης, φοβεῖται), οὔτε νὰ ξεχνοῦν τὴν οἰκεία των φρόνησι μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὅψιν τὴν κρυφὴ διάθεσι τοῦ πρώτου μεταξύ των, τοῦ θεοφιλήτου Ἀγαμέμνονος (B 188 sqq):

ὅν τινα μὲν βασιλῆα καὶ ἔξοχον ἄνδρα κιχείη,
τὸν δ' ἀγανοῖς ἐπέεσσιν ἐρητύσασκε παραστάς·
«δαιμόνι' οὐ σε ἔοικε κακὸν ὡς δειδίσσεσθαι,
ἄλλ' αὐτός τε κάθησο καὶ ἄλλους ἵδρυνε λαούς.
οὐ γάρ πω σάφα οἴσθ' οἶος νόος Ἀτρεΐωνος

...

θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέος βασιλῆος,
τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι, φιλεῖ δέ ἐ μητίετα Ζεύς».

(Θεόθεν κεκυρωμένη εἶναι ἡ ἴσχὺς τοῦ ἡγεμόνος, ἡ τιμὴ του διόσδοτος, τὸν ἀγαπᾶ αὐτὸς ὁ Ζεύς). Ἀντιθέτως, τοὺς ἀκόσμως λαλούντας λαϊκοὺς ὁ Ὁδυσσεὺς κτυπᾷ μὲ τὸ σκῆπτρο καὶ ἐλέγχει μὲ σκληρότητα, καλῶν αὐτοὺς νὰ προσέξουν τὸν λόγο τῶν καλυτέρων των ἀντὶ νὰ γνωμοδοτοῦν οἱ ἴδιοι, καὶ προσυπομνήσκων ὅτι δὲν λογαριάζονται, δὲν ἀξίζουν, οὔτε εἰς φρόνησι οὔτε εἰς ἄνδραγαθία πολεμική· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὅλοι ἡγεμόνες, ἀλλὰ εῖς προεξάρχει, ώς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς (B 198 sqq):

ὅν δ' αὖ δήμους τ' ἄνδρα ἵδοι βοόωντα τ' ἐφεύροι,
τὸν σκῆπτρῳ ἐλάσασκεν ὁμοκλήσασκέ τε μύθῳ·
«δαιμόνι', ἀτρέμας ἥσο καὶ ἄλλων μῆθον ἄκονε,
οἵ σέο φέρτεροί εἰσι· σὺ δ' ἀπτόλεμος καὶ ἄναλκις,
οὗτέ ποτ' ἐν πολέμῳ ἐναρίθμιος οὔτ' ἐνὶ βουλῇ.
οὐ μέν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί.
οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἰς κοίρανος ἐστω,
εἰς βασιλεύς, φῶ δῶκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω».

Εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν συνέλευσιν (ἀγορά) τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Θερσίτου, ἐμφατικῶς ἀναπτυσσόμενο, εἶναι παραδειγματικῆς σημασίας. Μόνος ἐξηκολούθει νὰ θιρυνθῇ, ὁ ἥσσων καὶ ταπεινός, βοῶν λόγους ἀμέτρους καὶ φλυάρους, αὐτὸς ποὺ μάταια συνήθιζε νὰ ἐρίζῃ ἀπρεπῶς πρὸς τοὺς κρείττονας καὶ ἀρίστους ἐπινοῶν ὅχι σοβαρὰ ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ κάθε τι ἄκοσμο καὶ ὅ,τι θὰ προεκάλει γέλωτα εἰς τοὺς πολλούς (B 211 sqq):

ἄλλοι μέν ρ' ἔζοντο, ἐρήτυθεν δὲ καθ' ἔδρας·
Θερσίτης δ' ἔτι μοῦνος ἀμετροεπής ἐκολών,
δος ρ' ἐπεα φρεσὶν ἥσιν ἄκοσμά τε πολλά τε ἥδη,
μάψ, ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον, ἐριξέμεναι βασιλεῦσιν,
ἀλλ' ὅτι οἱ εἴσαιτο γελοῦσιν Ἀργείοισιν
ἔμμεναι.

Εἶχε ἴδιαιτέραν ἔχθρα πρὸς τὸν ἀνδρειότατο καὶ τὸν πολυμηχανώτατο, τὸν κράτιστο εἰς τὴν μάχην καὶ τὸν βέλτιστο εἰς τὴν βουλήν, τοὺς ἄριστους κατ' ἀκμὴν ἀνδρότητος καὶ εὔστροφίαν φρονήσεως, τὸν Ἀχιλλέα καὶ Ὀδυσσέα. Ἀλλὰ τότε ἐστράφη κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος (ἄλλου ἔξοχου, τοῦ προβασιλέως) διεγείρων καὶ τὸν Ἀχιλλέα μὲν ποκριτικὴν καὶ ἀνοίκεια συμπάθεια καὶ ὑποστήριξι, ἔτσι ποὺ οἱ πάντες δυσανασχέτησαν (B 200 sqq):

ἔχθιστος δ' Ἀχιλῆι μάλιστα ἦν ἥδ' Ὀδυσσῆι·
τῷ γὰρ νεικείεσκε τότ' αὗτ' Ἀγαμέμνονι δίψ
όξεα κεκληγὼς λέγ' ὀνείδεα. τῷ δ' ἄλλοις Ἀχαιοῖς
ἐκπάγλως κοτέοντο νεμέσσηθέν τ' ἐνὶ θυμῷ.
αὐτὰρ ὁ μακρὰ διῶν Ἀγαμέμνονα νείκεε μύθῳ.

...

- 239 «ὅς (sc. ὁ Ἀγαμέμνων) καὶ νῦν Ἀχιλῆα, ἵο μέγ' ἀμείνονα φῶτα,
ἥτιμησεν· ἐλῶν γὰρ ἔχει γέρας, αὐτὸς ἀπούρας.
ἀλλὰ μάλιστα μάλιστα μεθήμων·
ἥ γὰρ ἄν, Ἀτρείδη, νῦν ὕστατα λωβήσαιο.»

Ο Ὀδυσσεὺς ἔξαγριοῦται καὶ τὸν ἀποστομώνει μὲν βαρεῖς λόγους, ἀπειλὴ καὶ πράξι. Τὸν ἀποκαλεῖ χείριστο τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ· δρκίζεται δτι ἀν τὸν ἀκούσῃ πάλι νὰ διαιλῇ ἀφρόνως θὰ τὸν γυμνώσῃ ἐν μέσῃ ἀγορᾶ καὶ θὰ τὸν ἐκβάλῃ μαστιγῶν καὶ αἰκίζων· τὸν πλήττει τέλος μὲ τὸ χρυσὸν βασιλικὸ σκῆπτρο εἰς τὴν πλάτη καὶ τοὺς ὄμοις τόσο δυνατὰ ποὺ ἐμφανίζεται αἵματῶδες οἴδημα. Ο Θερσίτης λυγίζει, δακρύζει, πονεῖ, φοβεῖται καὶ κάθεται ἀπομάττων τὰ δάκρυνά του μὲ ἔνα βλέμμα ἐκφράζον τὴν ἥσσονα φύσιν του καὶ ἀδυναμίαν, ἀχρεῖον ἰδών (B 248 sqq):

«οὐ γὰρ ἐγὼ σέο φημὶ χερειότερον δροτὸν ἄλλον
ἔμμεναι, ὅσσοι ἄμας Ἀτρείδης ὑπὸ Ἰλιον ἥλθον.

...

ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω, τὸ δὲ καὶ τετελεσμένον ἔσται·
 εἴ κ' ἔτι σ' ἀφραίνοντα κιχήσομαι ὡς νύ περ ὅδε,
 μηκέτ' ἔπειτ' Ὁδυσῆα κάρη ὄμοισιν ἔπειν
 μηδ' ἔτι Τηλεμάχοιο πατὴρ κεκλημένος εἴην,
 εἰ μὴ ἐγώ σε λαβὼν ἀπὸ μὲν φίλα εἶματα δύσω,
 χλαινάν τ' ἥδε χιτῶνα, τὰ τ' αἰδῶ ἀμφικαλύπτει,
 αὐτὸν δὲ κλαίοντα θοὰς ἐπὶ νῆας ἀφήσω
 πεπληγώς ἀγορῆθεν ἀεικέσσι πληγῆσιν. »
 ὡς ἄρ' ἔφη, σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἥδε καὶ ὄμω
 πλῆξεν· ὁ δ' ἵδνώθη, θαλερὸν δέ οἱ ἔκπεσε δάκρυ·
 σμῶδιξ δ' αἷματόεσσα μεταφρένου ἔξυπανέστη
 σκήπτρουν ὑπὸ χρυσέον. ὁ δ' ἄρ' ἔζετο τάροβησέν τε,
 ἀλγήσας δ', ἀχρεῖον ἵδων, ἀπομόρξατο δάκρυ.

Τὸ πλῆθος (ἄν καὶ στενοχωρούμενον ἐπειδὴ ὁ μὲν Θερσίτης προέτρεψε τὴν ἄμεσο ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐνῷ ὁ Ὅδυσσεὺς ὀντετάχθη), ἐγέλασεν εὐχαριστημένο διότι ἔλαβε ὁ κερτόμος ὀνειδιστὴς ὃ, τι τοῦ ἄξιζε, ὥστε νὰ μὴν τολμήσῃ εἰς τὸ ἔξῆς νὰ λοιδορῇ τοὺς ὑπερέχοντας (B 270 qq):

*Oī δέ, καὶ ἀχνύμενοί περ, ἐπ' αὐτῷ ἥδὺ γέλασσαν.
 ὅδε δέ τις εἴπεσκεν ἵδων ἐς πλησίον ἄλλον·
 «ὦ πόποι, ἦ δὴ μυρτὶ Ὅδυσσεὺς ἐσθλὰ ἔοργε
 δουλάς τ' ἔξάρχων ἀγαθὰς πόλεμόν τε κορύσσων·
 νῦν δὲ τόδε μέγ' ἄριστον ἐν Ἀργείοισιν ἔρεξεν,
 ὃς τὸν λωβητῆρα ἐπεσβόλον ἐσχ' ἀγοράων.
 οὕτως θήν μιν πάλι αὗτις ἀνήσει θυμὸς ἀγήνωρ
 νεικείειν δασιλῆας ὀνειδείοις ἐπέεσσιν.»
 ὡς φάσαν ἦ πληθύς.*

Κατὰ τὴν ἔξόχως ἀποκαλυπτικὴν αὐτὴν διήγησιν, χαρακτηριστικώτατη εἶναι ἡ ἴδιαιτέρα ἔμφασις τοῦ Ὄμηρου εἰς τὴν ἔμφάνισι τοῦ Θερσίτου: εἶναι ὁ ἀσχημότατος τῶν Ἑλλήνων, ραιθοσκελῆς καὶ χωλὸς κατὰ τὸν ἔνα πόδα, μὲ κυρτοὺς ὄμοις συνηγμένους ἐπὶ τὸ στῆθος, ὀξυκέφαλος καὶ ἀραιόθροιξ (B 216 sqq):

*αἰσχιστος δὲ ἀνὴρ ὑπὸ Ἰλιον ἥλθε·
 φολκὸς ἔην, χωλὸς δ' ἔτερον πόδα· τὸ δέ οἱ ὄμω
 κυρτώ, ἐπὶ στῆθος συνοχωκότε· αὐτὰρ ὑπερόθε
 φοξὸς ἔην κεφαλήν, ψεδνὴ δ' ἐπενήνοθε λάχνη.*

Κάλλος, ίκανότης, λειτουργική ἀκρότης, ὡφελιμότης συντρέχουν· καὶ ἀντιστρόφως ἀσχήμα, ἀδυναμία, δυσλειτουργία, βλαπτικότης συνυφίστανται. Ἡ ἀξία διεγείρει ἀξίαν, ἢ ἀπαξία ἐφελκύει ἀπαξίαν. Καὶ ἔτσι τελειότης καὶ ἀτέλεια ἀντιπαρατίθενται ὡς ἀνόμοια σύνολα ὅμοιων.

* * *

Ἡ διαπίστωσις τῆς κοινότητος ἀξιῶν ὑπεροχῆς εἰς τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ κοινωνία, ἢ ἐνότης μιᾶς κοινωνίας ἀπαρεγκλίτως ἐστιασμένης εἰς τὴν τελειότητα, θέτει αὐτομάτως τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα διὰ τὴν ἀρχαία ἴστορία: *Tὶ συνέχει μία κοινωνία ἀξιολογοῦσα ὑπὲρ πάντα τὴν διάκρισι καὶ τὴν ὑπεροχή, κατ' αὐτοὺς τοὺς φυσικοὺς μάλιστα χαρακτῆρες καὶ ποιότητες τοῦ ἀτόμου;* Πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ γενικὴ ἀποδοχὴ μιᾶς προστακτικῆς (ὑπερόχον ἔμμεναι ἄλλων) ποὺ θεσμοθετεῖ ἐκφανῶς τὴν ἴεράρχησι ὑπὲρ τῶν ὀλιγίστων, ποὺ ἡ διατύπωσίς της αὐτὴ αὕτη ἀποκλείει τὴν δυνατότητα πραγματώσεώς της εἰς τὸ πλεῖστον τῶν περιπτώσεων; *Oἱ πολλοὶ κακοί, ὀλίγοι δὲ ἀγαθοί, διακηρύσσει ὁ Ἡράκλειτος* (B 104 DK) μετὰ τοῦ παλαιοῦ γνωμικοῦ. Πῶς μπορεῖ ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς νὰ ἐκφράζῃ (ὅπως ἔξεφραζε) τὴν βαθυτέρα πεποίθησι τῶν πολλῶν, χωρὶς νὰ διαρρηγνύεται ἡ κοινωνικὴ συνοχή;^[2]

Μόνον ἡ κοινὴ καὶ ἀδιατάρακτος πίστις εἰς τὴν ἴσχυν καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ νόμου τῆς τελειότητος μπορεῖ νὰ ἔξηγήσῃ τὸ μυστήριο, τὴν φαινομένη ἀντίφασι, νὰ παράσχῃ τὸν ἀπαραίτητο συνδετικὸν ἴστο. Τὸ κῦρος τῆς πίστεως αὐτῆς ἐρείδεται ἐπὶ μιᾶς ἀνεπισήμου ἄλλα ἀπαρασαλεύτου δογματοποιήσεως τοῦ βασικοῦ βιώματος, διαρθρωνομένης κατὰ τοὺς ἀκολούθους ἀξονες:

1) Ὁ νόμος τῆς τελειότητος εἶναι ὁ νόμος τῆς φύσεως. Ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης δὲν εἶναι ἀντικείμενο ἐπιλογῆς ἀλλὰ οὐσία ἀντικειμένων. Τὰ πράγματα ἐν γένει ἀφ' ἔσωτῶν, ὅντα οἷα εἶναι, ὁδεύουν πρὸς τὴν τελείωσίν των. Ἡ ὑλη ὀρέγεται τὴν μορφὴν κατὰ τὴν Ἀριστοτελικὴν διατύπωσιν. Ἰδια εἶναι καὶ ἡ βαθύτερη νομοτέλεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ἔτσι ἡ ἀνάδειξις τοῦ βαθμοῦ τελειότητος ὡς τοῦ κυριαρχού κριτηρίου συγκρίσεως, διαφοροποιήσεως καὶ σχέσεως εἰς τὴν κοινωνία, καὶ ἡ δημιουργία ἐνὸς ἴεραρχημένου συστήματος κατὰ τὸ τελειότερον καὶ ἀτελέστερον, εἶναι μία φυσικὴ ἀναγκαιότης.

2) Ὁ νόμος τῆς τελειότητος ἔχει θεία κύρωσι καὶ ἐγγύησι. Κατ' ἀρχήν, διὰ τὴν ἀρχαία ἀντίληψι, ἡ θεία τάξις συνιστᾶ βεβαίως τὴν φίζα καὶ πηγὴ τῆς κοσμικῆς τάξεως· ἐπομένως δὲ καὶ τῆς κοινωνικῆς, ἀφοῦ ὁ ἀνθρωπος εἶναι μέρος ἀναπόσπαστο τοῦ ὅλου συστήματος, ὑπακοῦον εἰς τὶς ἵδιες διαρθρωτικὲς δυνάμεις. Εἰς τὴν Ὀλυμπία καὶ Ἀπολλύνεια θρησκευτικότητα τὸ ἴδεωδες τῆς τελειότητος παρουσιάζεται παραδειγματικά. Ἡ γενικὴ δὲ αὐτὴ ὅσο καὶ ἀδήριτος ἐπικύρωσις τῆς ἀξιοκρατικῆς κοινωνικῆς τάξεως ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἐκφράζεται μὲ μνημειώδη διαύγεια ἀπὸ τὸν Ὁμηρο (Λ 543):

Ζεὺς γάρ οἱ νεμεσᾶθ', δτ' ἀμείνονι φωτὶ μάχοιτο.[3]

Ἡ νέμεσις τοῦ Διὸς ἐξεδηλοῦτο συχνὰ παραχρῆμα, διὰ ἀμεσωτέρων ὀργάνων ἐνεργουμένη, ὅπως ἡ προαναφερθεῖσα περίπτωσις τῆς ἀκοσμίας τοῦ Θερσίτου (Β 211 sqq.) μαρτυρεῖ. Σύμπας ὁ λαὸς μετέχει εἰς τὴν ὀργὴ καὶ νέμεσι κατὰ τοῦ ἀναξιωτέρου στρεφομένου καθ' ὕβριν ἐναντίον τῶν ἀξίων ὑπερτέρων του (Β 222):

*τῷ (sc. Θερσίτη), δ' ἄρα Ἀχαιοὶ¹
ἐκπάγλως κοτέοντο νεμέσηθέν τ' ἐνὶ θυμῷ.*

Τυχὸν ὑπερίσχυσις τοῦ χειροτέρου εἶναι πάντοτε ἀηδής (σ 403-4):

*οὐδέ τι δαιτὸς
ἐσθλῆς ἔσσεται ἥδος, ἐπεὶ τὰ χερείονα νικᾶ.*

Ἴσχυροτάτη εἶναι ἡ βούλησις τῶν διοτραφῶν, τῶν θεοχρίστων ἀριστέων - ἡγεμόνων· τοὺς ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς τῆς Μεγίστης Βουλῆς, ὁ Ζεὺς κυροῖ καὶ τὴν τιμὴ ποὺ δικαιωματικὰ τοὺς ἀνήκει (Β 196):

*θυμὸς δὲ μέγας ἔστι Διοτρεφέος βασιλῆς.
τιμὴ δ' ἐκ Διός ἔστι, φιλεῖ δέ ἐμητίετα Ζεύς.*

Βεβαίως ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἀμείνονα εἶναι καὶ στερεὰ συμβουλὴ πρακτικῆς φρονήσεως (π.χ. Η 103-16).

3) Δίπλα εἰς τὴν νέμεσι τῶν θεῶν ὑπάρχει ἡ αἰδὼς τῶν ἀνθρώπων ὡς προπύργιο τῆς ἀξιοκρατίας. Ἡ γοητεία τῆς τελειότητος ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς δὲν εἶναι ἀπόμακρος, διάμεσος καὶ ἀφηρημένη, ἀλλὰ ἐξ ἐπαφῆς, ἀμεσος καὶ ζῶσα. Ἀσκεῖται ἔτσι ἔνας ἀκαταμάχητος ψυχολογικὸς καταναγκασμός. Τὸ Τέλειον δὲν εἶναι ἐσχατολο-

γιακή σωτηρία εἰς ἄλλον πνευματικὸν αἰῶνα ἢ εἰς μέλλοντα ἀπροσδιόριστον γήϊνον χρόνον, δὲν εἶναι ἔξωκοσμικόν, οὐτοπικόν ἢ ρωμαντικὸν ἵδεωδες ἀθικτο ποὺ κινεῖ διὰ τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὸ πραγματικόν. Εἶναι αὐτὴ ἡ βαθύτερη ἀλήθεια τῶν ὅντων, ἐπιτευγμένη εἰς τὴν φύσι καὶ ἐπιτυγχανόμενη παρ' ἀνθρώπῳ. Εἶναι τετελεσμένη παρουσία ὁρατὴ καὶ ἀπτή, ὅχι ὑπόσχεσις ἀοράτων καὶ ἀδήλων. Εἰς τὸν "Ομηρο ἡ ἀνθρωπίνη τελειότης τῶν ἀριστέων, τῶν ἡρώων, εἶναι συγκρίσιμος πρὸς τὴν τῶν θεῶν, τῶν ἀρχετυπικῶν αὐτῶν παρακαταθηκῶν τελειότητος. (Τὴν ἐμπειρία αὐτὴ θὰ υἱοθετήσῃ καὶ ἐπεξεργασθῇ φιλοσοφικὰ ὁ Στωϊκισμός). Οἱ ἡρωες εἶναι ἰσόθεοι, ἀντίθεοι.

‘Ο “Εκτῷ (Ω 258):

θεὸς ἔσκε μετ' ἀνδράσιν, οὐδὲ ἐφέκει
ἀνδρός γε θνητοῦ παῖς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖ.

Κατὰ τὸ κάλλος, τὴν σύνεσι, τὴν ἀνδρεία ἰσοξυγίζοντες οἱ ἡρωες τοὺς θεούς. Ἐκφράσεις ὅπως θεοειδής, Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος, ἴσος "Αρη, ἀτάλαντος" Αρη, μέμονεν δ' ὅ γε ἵσα θεοῖσιν, ἀποδεικνύοντες ὅτι ἡ ἀκραία ἔκφρασις ὅμορφιᾶς, σοφίας, πολεμικοῦ μένους καὶ ἴκανότητος εἰς τοὺς θνητούς, δὲν θεωρεῖται ὅτι ὑστερεῖ ἀπὸ τίς θεῖες ἀνυπέρβλητες ἀντίστοιχες ὑπεροχές. Μερικὲς φορές, ὑπὸ εἰδικὲς συνθῆκες, χρειάζεται θεία συμβουλία διὰ νὰ ἀναχαιτισθοῦν οἱ ἡρωες ἀπὸ τοῦ νὰ ἔλθουν καὶ εἰς ἀνοικτὴ σύγκρουσι ἀκόμη πρὸς τοὺς θεούς. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐνθαρρύνει τὸν Διομήδη νὰ θριαμβεύσῃ μαχόμενος κατὰ τῶν Τρώων· τοῦ ἀφήρεσε τὴν θνησιγενῆ ἀχλὺν τῶν ὀφθαλμῶν ὥστε νὰ μπορῇ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ διακρίνῃ θεῖα ὅντα ἀπὸ ἀνθρώπους· καὶ τὸν προτρέπει νὰ ἀποφύγῃ τὴν μάχη πρὸς τοὺς ἄλλους θεούς πλὴν τῆς Ἀφροδίτης (Ε 124 sqq):

θαρσῶν νῦν, Διόμηδες, ἐπὶ Τρώεσσι μάχεσθαι·
ἐν γάρ τοι στήθεσσι μένος πατρώιον ἦκα
ἄτρομον, οἶον ἔχεσκε σακέσπαλος ἱππότα Τυδεύς·
ἀχλύν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλον, ἢ πρὶν ἐπῆν,
ὅφρ' εὗ γινώσκης ἡμὲν θεὸν ἡδὲ καὶ ἀνδρα.
Τὸ νῦν, αἴ κέ θεὸς πειρώμενος ἐνθάδ' ἵκηται,
μή τι σύ γ' ἀθανάτοισι θεοῖς ἀντικρὺ μάχεσθαι,
τοῖς ἄλλοις· ἀτὰρ εἴ κε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη

ἔλθησ' ἐς πόλεμον, τὴν γ' οὐτάμεν ὁξεῖ χαλκῷ.

Καὶ ὅντως, ὅταν ἡ Ἀφροδίτη παρεμβαίνῃ διὰ νὰ προστατεύσῃ τὸν υἱόν της Αἰνείαν, ὁ ἥρως τὴν καταδιώκει καὶ τὴν πληγώνει εἰς τὸ χέρι, γνωρίζων βεβαίως ὅτι εἶναι ἄναλκις θεά, ὅχι ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἢ ἡ Ἐνυώ (E 330 sqq):

ὅ δὲ Κύπριν ἐπώχετο νηλέϊ χαλκῷ,
γινώσκων, ὅ τ' ἄναλκις ἔην θεὸς οὐδὲ θεάων
τάων, αἴ τ' ἀνδρῶν πόλεμον κάτα κοιρανέουσιν,
οὔτ' ἄλλος Ἀθηναίη οὔτε πτολίπορθος Ἐνυώ.
ἀλλ' ὅτε δή οὐ' ἐκίχανε πολὺν καθ' ὅμιλον ὀπάζων,
ἐνθ' ἐπορεξάμενος μεγαθύμου Τυδέος υἱὸς
ἄκρον οὔτασε χεῖρα μετάλμενος ὁξεῖ δονοὶ¹
ἀβληχοήν.

Ἡ θεὰ καταφεύγουσα εἰς τὸν Ἀρη διαβεβαιοῦ ὅτι ὁ Διομήδης πνέει τέτοιο μένος ὥστε θὰ ἐμάχετο καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Δία (E 362). πρᾶγμα τὸ ὅποιο παραδέχεται καὶ ὁ Ἀπόλλων (E 457), ἔχων προηγουμένως ὁ ἕδιος ἀνακόψει τὴν ὁρμὴ τοῦ ἥρωος, ποὺ δὲν δείλιασε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ ἐναντίον του ὅταν ὁ Φοῖβος ἐπροστάτευε τὸν Αἰνεία. Ὁ Διομήδης, δργῶν ἐπὶ τὸ αἷμα καὶ τὰ ὅπλα τοῦ Αἰνείου πολεμᾶ πρὸς τὸν θεὸν ἕδιος θεὸς ὁ ἕδιος καὶ ὅχι ἀνθρωπος (*δαίμονι ἵσος*). Τοὶς τὸν ἀποκρούει ὁ Ἀπόλλων, τὴν δὲ τετάρτην τὸν ἐπαναφέρει εἰς τὰ λογικά του, ὑπενθυμίζων ἀπειλητικὰ τὴν διαφορὰ θεῶν καὶ ἀνθρώπων (E 432 sqq):

Αἰνεία δ' ἐπόρουσε βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης
γινώσκων, ὅ οἱ αὐτὸς ὑπείρεχε χεῖρας Ἀπόλλων.
ἀλλ' ὅ γ' ἄλλος οὐδὲ θεὸν μέγαν ἄξετο, ἵετο δ' αἰεὶ²
Αἰνείαν κτεῖναι καὶ ἀπὸ κλυτὰ τεύχεα δῆσαι.
τοὶς μὲν ἔπειτ' ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων,
τοὶς δὲ οἱ ἐστυφέλιξε φαεινὴν ἀσπίδας Ἀπόλλων.
ἀλλ' ὅτε δὴ τὸ τέταρτον ἐπέσσυτο δαίμονι ἵσος,
δεινὰ δ' ὁμοκλήσας προσέφη ἐκάεργος Ἀπόλλων.
‘φράξεο, Τυδείδη, καὶ χάξεο, μὴ δὲ θεοῖσιν
ἴσος’ ἔθελε φρονέειν, ἐπεὶ οὐ ποτε φῦλον ὁμοῖον
ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων».
ὡς φάτο, Τυδείδης δ' ἀνεχάξετο τυτθὸν ὀπίσσω,

μῆνιν ἀλευάμενος ἐκατηβόλου Ἀπόλλωνος.

‘Αλλὰ μὲ θεία ἐπαρωγή καὶ ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου στρέφεται ὁ Διομήδης κατὰ τὴν ἀριστείαν του. ‘Η Ἀθηνᾶ νεμησήσασα πρὸς τὸν Ἀρη, συμβουλεύει τὸν ἥρωα νὰ τοῦ ἐπιτεθῇ (E 826):

«*Tυδείδη Διόμηδες, ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
μήτε σύγ· Ἀρη τό γε δείδιθι μήτε τιν' ἄλλον
ἀθανάτων· τοίη τοι ἐγὼν ἐπιτάρροθός εἰμι.
ἄλλ' ἄγ' ἐπ' Ἀρηι πρώτῳ ἔχε μώνυχας ἵππους,
τύψον δὲ σχεδίην μήδ' ἄξεο θοῦρον Ἀρηα
τοῦτον μαινόμενον.*

‘Η μονομαχία ἥρωος καὶ θεοῦ περιγράφεται μὲ ζωντανὰ χρώματα (E 846 sqq). Τὸν Διομήδη προστατεύει ἡ ἀόρατος Ἀθηνᾶ, ἀποκρούουσα τὸ κτύπημα τοῦ θεοῦ, ἐνῷ ὁ Ἀρης τραυματίζεται εἰς τὴν κάτω κοιλία καὶ δρυχάται ως μύριοι πολεμισταί (E 855 sqq):

δεύτερος αὖθ' ὠρμᾶτο βοὴν ἀγαθὸς Διομήδης
ἔγχει χαλκείῳ· ἐπέρεισε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη
νείατον ἐς κενεῶνα, ὅθι ξωννύσκετο μίτρῃ.
τῇ ρά μιν οὗτα τυχών, διὰ δὲ χρόα καλὸν ἔδαψεν,
ἐκ δὲ δόρυ σπάσεν αὐτοῖς· ὁ δ' ἔβραχε χάλκεος Ἀρης,
ὅσσον τ' ἐννεάχιλοι ἐπίαχον ἢ δεκάχιλοι
ἀνέρες ἐν πολέμῳ ἔριδα ξυνάγοντες Ἀρηος.

‘Η Διώνη παρηγοροῦσα τὴν κόρη της Ἀφροδίτη διὰ τὸν τραυματισμόν της ἀναφέρει καὶ ἄλλες περιπτώσεις ὅπου ὀδρομοεργοὶ ἥρωες ἐστράφησαν κατὰ θεῶν (E 382 sqq). ‘Ο Ὅτος καὶ ὁ Ἐφιάλτης αἰχμαλώτισαν τὸν Ἀρη, ἐνῷ ὁ Ἡρακλῆς ἐπλήγωσε μὲ βέλος τὴν ‘Ἡρα εἰς τὸν δεξιὸ μαστὸ καὶ τὸν Ἀδη εἰς τὸν ὄμο. ‘Ο αὐτὸς ἥρως κατὰ τὴν ὑπερωκεάνειον διακομιδὴν του εἰς Ἐρύθειαν ἐντὸς τοῦ ἥλιακοῦ χρυσοῦ δέπαος ἀπείλησε νὰ τοξεύσῃ τὸν Ὄκεανὸν καὶ αὐτὸν τὸν Ἡλίον, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἀρχαῖος ἴστοριογράφος Φερεκύδης ὁ Ἀθηναῖος (FGrH 3F18).[14] ‘Ο Πανύασις, πλὴν τῆς τοξεύσεως τοῦ Ἡλίου, ἴστοροῦσε καὶ τὴν τῆς Ἡρας ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ (Fr. 24 καὶ 25 Bernabé), ἐνῷ, ἐν ἀναφορᾷ πιθανῶς πρὸς τὴν δουλείαν τοῦ ἥρωος παρὰ τὴν Ὀμφάλην, ἀπηρίθμει περιβόητες ὑποταγὲς θεῶν εἰς ἀνθρώπους, ὅπως παραδίδει ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, *Προτρε-*

πτικός II, 35, 3, παραθέτων καὶ σχετικὸν ἀπόσπασμα (Fr. 3 Bernabé).

Παρὰ τὶς ἔξαιρέσεις αὐτὲς ἀκροτάτης ἀνθρωπίνης ἀριστείας συναγωνιζομένης καὶ τὶς θεῖες ἀκόμη ἀνυπέρβλητες τελειότητες, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θείου παραμένει βεβαίως ἀδιαμφισβήτητος, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ εἶναι σχετική (θέμα βαθμοῦ): ὁ θεὸς ἀποτελεῖ τὴν ἀκρότητα τῆς αὐτῆς κλίμακος ἐπὶ τῆς ὅποιας ἀνέρχεται ὁ ἀνθρωπὸς μὲ φυσικὸ τρόπο, ἀκρότητα τὴν ὅποιαν ὑπερεκτεινόμενος κατὰ χάριν θείαν συχνὰ φθάνει εἰς ἐπὶ μέρους ἀπόψεις τῆς καὶ νῦν ἀκόμη κατὰ τὴν ζωήν του. Σαφῶς ἔξαιροῦνται μόνον ἡ ἀθανασία καὶ ὁ ἄλυπος, ἀκοπος δίος τῶν θεῶν. Αἰσθανόμεθα ἔτσι τὸ πλῆρες βάρος τῶν ὑπονομένων εἰς τοὺς Ἡρακλειτείους ἀντιθετικοὺς συσχετισμούς: πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους (B53 DK).

Ἡ ἀμεσότης τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἔλξεώς της, ἡ κυριαρχία τοῦ τελικοῦ αἰτίου κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν διατύπωσι, προεβάλλετο ὡς ἡ λεπτὴ καὶ ἔξαιρετος, ἵσχυρὰ δὲ καὶ κοινοτάτη, ψυχικὴ ἐκείνη κατάστασις, ποὺ ἀποδίδεται μὲ τὴν λέξιν αἰδώς. Τὸ δέος ἐμπρὸς εἰς τὸ ἀνώτερο καὶ ἡ ἀποστροφὴ ἀπὸ τὸ κατώτερον ἐκφράζεται μὲ τὴν διπλὴ ἐντροπὴ ἔναντι τοῦ καλυτέρου καὶ τοῦ χειροτέρου. Σεβασμὸς καὶ ἔρως πρὸς τὸ τέλειον, εὐδαίμων καταναγκασμὸς ἐπαξίας αὐτοῦ συμπεριφορᾶς ἐνώπιόν του (ἡ πολυύμνητος ἀναγωγὸς δύναμις τοῦ καλοῦ), ἐνοχὴ διὰ στάσι ποὺ προδίδει ἀπαξίωσί του, γενικὰ δὲ συστολὴ πρὸ τοῦ ὑποβιβασμοῦ ποὺ χείρων σκέψις, αἰσθημα ἢ πρᾶξις, τὸ αἰσχρὸν ἐν γένει, συνεπάγεται - ὅλα αὐτὰ καλύπτονται ὑπὸ τὴν θεία ὄντως σκέπη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς αἰδοῦς. Καλύπτεται ἐπίσης καὶ ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὸ ὑστέρημα λόγῳ ἀκριβῶς τῆς μειονεξίας του. Εἰς τὴν ἀρχαία κοινωνία δὲν εἶχε θέσι ἡ προδοίη ἀτελῶν ἢ βεβλαμμένων ἀτόμων, ὅχι ἀπὸ περιφρόνησι, ἀλλὰ ἀπὸ ἐντροπὴ πρὸς αὐτά, τὴν ὅποιαν ἄλλωστε αἰσθάνονται καὶ τὰ ἴδια. Ἡ αἰδὼς ὑπὸ τὴν ὀλύμπιον ἐκφρασίν της μαρτυρεῖ καταφάσκουσα κατανόησι τῆς ἀξιοκρατικῆς τάξεως καὶ ἐπιγνωστικὴ ἀποδοχὴ τῆς θέσεως ἐκάστου ἐν αὐτῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ βαθύτερο περιεχόμενο τῆς Δελφικῆς ἐπιταγῆς: *Γνῶθι Σαντόν.* Ἀκριβῶς δι' αὐτό, ἡ αἰδὼς πρὸ τῆς θείας *Κοσμικῆς Τάξεως* δὲν ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴν παρουσία

ἄλλων ἀνθρώπων γιὰ νὰ λειτουργήσῃ: εἶναι ἀρχὴ ἐμφυτευμένη εἰς τὴν ψυχὴν ὡς ἔσωτεροικὸς νόμος της καὶ ἐκφράζεται ὡς αἰδὼς ἑαυτοῦ κατὰ τὴν Δημοκρίτειο διατύπωσι (B 264 DK): μηδέν τι μᾶλλον τοὺς ἀνθρώπους αἰδεῖσθαι ἐαυτοῦ μηδέ τι μᾶλλον ἐξεργάζεσθαι κακόν, εἰ μέλλει μηδεὶς εἰδῆσει ἢ <εἰ> οἱ πάντες ἀνθρωποι· ἀλλ’ ἐαυτὸν μάλιστα αἰδεῖσθαι, καὶ τοῦτον νόμον τῇ ψυχῇ καθεστάναι, ὥστε μηδὲν ποιεῖν ἀνεπιτήδειον.

4) Παρὰ τὴν αἰδῶ, ἀπόρροια καὶ αὐτὴ τῆς ζώσης ἀμεσότητος διὰ τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴν τῆς τελειότητος, ἵσταται ἡ τιμὴ, ἡ φήμη, ἡ εὔκλεια, τὸ καλὸ δόνομα, ἡ αἰωνία μνήμη. Ἡ τιμὴ εἶναι τὸ ἀπαραίτητο ἐπιστέγασμα τῆς τελειότητος, ὁ νικητήριος στέφανος τῆς ἀρετῆς. Ὁ ἀγαθὸς τὴν ἀναμένει ὡς ἀναφαίρετο δικαίωμά του. Ἡ καταστροφικὴ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ κατ’ ἐξοχὴν ἥρωος, ὀφείλεται εἰς τὴν προσδοκίην τῆς τιμῆς του. Ὅπως ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ, δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ ἴσομοιροῦν ἐν ἴσοτιμίᾳ οἱ τέλειοι καὶ οἱ ἑλλείποντες, οἱ χρήσιμοι καὶ οἱ ἄχρηστοι (I 315-9):

Οὕτ' ἔμεγ „Ατρείδην Ἀγαμέμνονα πεισέμεν οἴω
οὔτ' ἄλλους Δαναούς, ἐπεὶ οὐκ ἄρα τις χάρις ἦεν
μάρνασθαι δηῶισιν ἐπ' ἀνδράσι νωλεμέες αἰεί.
ἴση μοῖρα μένοντι καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι·
ἐν δὲ ἵη τιμῇ ημὲν κακὸς ἥδε καὶ ἐσθλός.

ὅπου τὰ ἀρχαία σχόλια καιριώτατα ἐξηγοῦν: τοῦτο μάλιστα τούς χρηστοὺς λυπεῖ, ὅταν μὴ κατ’ ἀξίαν τιμῶνται. Ἡ κατ’ ἀξίαν τιμὴ ἀκριβῶς ἦταν πανίσχυρο συνδετικὸ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἀρετὴ, τιμὴ καὶ ἐξουσία πρέπει νὰ συμπορεύωνται. Καὶ προκειμένου περὶ τῶν θεῶν ἴσχύει τὸ αὐτό (I 498):

τῶν περ καὶ μείζων ἀρετὴ τιμὴ τε βίη τε.

Βεβαίως τίποτε εἰς τὸν ἑλληνικὸ χῶρο δὲν στερεῖται ἀπῆς ὑποστάσεως καὶ χειροπιαστοῦ ἀντικρύσματος. Ἡ τιμὴ συνυπονοεῖ ὑλικὴν ἀνταμοιβήν. Ἡ κατ’ ἀξίαν διανομὴ κοινῶς ἐπιτυγχανομένων ἀγαθῶν (ἢ ὅπου ἐμφιλοχωρεῖ νόμιμος διαμοιρασμός) εἶναι δὲ οὐσιώδης πυρὴν τῆς ἀριστοκρατικῆς δικαιοσύνης. Ἔτσι θὰ δικαιολογηθῇ καὶ τὸ πολιτικὸν ἀκόμη προβάδισμα τῶν ἀρειόνων. Τὰ καλύτερα ὅπλα ἀνήκουν εἰς τὸν καλύτερο, ὑπόσχεται δὲ Ἀγαμέμνων

κατὰ τὴν τελευταία προσπάθειά του νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὄκατάσχετον δρμή τοῦ Ἐκτορος (Ξ 376 sqq.). Ἡ δργὴ τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι ἀπερίληπτος διότι ἡ διανομὴ τῆς πολεμικῆς λείας δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν μαχητικὴν ἀριστείαν ἐκάστου· αὐτὸς ὁ τὰ μέγιστα κατορθῶν ἀπολαμβάνει ἔλαττον γέρας τοῦ τὰ μείονα ἀπεργαζομένου ἀρχιστρατήγου (Α 163 sqq.). Δύο τάλαντα χρυσοῦ πρόκεινται κατὰ τὴν δικαστικὴν κρίσιν τὴν παριστωμένην εἰς τὴν ἥφαιστότευκτο ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, δῶρον δι' ἐκεῖνον ἐκ τῶν γερόντων δῆς δίκην ἴθυντατα εἶποι (Σ 508). Εἰς τοὺς νικητὲς τῶν Πατροκλείων ἀγώνων παρέχονται ἀδρότατα ἔπαθλα.

“Οταν ἀργότερα ἡ κοινωνία τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀξιῶν ἔχει διέλθη κρίσιν, καὶ συχνὰ πλέον εὔδοκιμοῦν οἱ «κακοί», ὀλίγης δὲ τιμῆς τυγχάνουν οἱ ἀγαθοί, ὅπως διοῖ καὶ διαμαρτύρεται ὁ Θέογνις, πρὸς τὴν κοῦφον τιμὴν ἐν ζωῇ ἀντιπαρατίθεται ἡ ἐσαεὶ ἐπαινετικὴ μνημόνευσις πρὸ καὶ μετὰ θάνατον, οἰκεῖον ἀναφαίρετον γέρας ἀληθοῦς ἀγαθότητος. Γλαφυρῶς γνωμοδοτεῖ ὁ Βακχυλίδης δι’ αὐτὴν διαφορὰ μεταξὺ ματαίων, ἐφημέρων φιλοδοξιῶν ποὺ προσπορίζουν παροδικὸ φάντασμα τιμῆς, καὶ τῆς ἐπιπόνως κτωμένης πραγματικῆς τελειότητος ποὺ ἐξασφαλίζει παρὰ τὸ γνήσιο σέβας ἐν ζωῇ καὶ πολυζήλωτον χάρμα δόξης μετὰ θάνατον (Ι, 68 sqq.):

δντινα κονφόταται

*θυμὸν δονέουσι μέριμναι,
δσσον ἀν ζώη λάχε τόνδε χρόνον τι -
μάν· ἀρετὰ δ' ἐπίμοχθος
μέν, τελευτεῖσα δ' ὀρθῶς
ἀνδρὶ καὶ εὗτε θάνη λεί-
πει πολυζήλωτον εὐκλείας ἄγαλμα.*

5) Ὁ νόμος τῆς τελειότητος ἔχει καὶ μία πρακτικὴ κύρωσι. Εἶναι ὁ πλέον ὠφέλιμος διὰ τὸν καθένα χωριστὰ καὶ διὰ τὸ Σύνολον τῆς κοινωνίας. Εἰς οὐδένα συμφέρει νὰ ἀντιμάχεται πρὸς τὸν καλύτερό του: ἐὰν τὸ κάνῃ ἡττᾶται, ντροπιάζεται καὶ πάσχει τὶς συνέπειες τῆς ἀφροσύνης του. Γνωμοδοτεῖ ὁ Ἡσίοδος (”Ἐργα καὶ Ἡμέραι, 210-1):

*ἄφρων δ' ὅς κ' ἐθέλη πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν.
νίκης τε στέρεται πρὸς τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει.*

’Αλλά, ὅπερ καὶ κυριώτερον, ὁ νόμος τῆς Τελειότητος ὡφελεῖ τὴν Κοινωνία γενικῶς. Ὁ ἄριστος εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν, ὡς ἡγεμὼν ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου πεδίου ὑπεροχῆς του, ἔγγυαται τὴν βέλτιστην κατάστασιν καὶ ἀπόδοσιν τοῦ ὅλου συστήματος, συνεπῶς καὶ τῶν λοιπῶν καὶ ὑφειμένων μερῶν. ’Αδιάψευστο ἀριτήριο κοινωνικῆς ὑγείας εἶναι ἡ ἀδίαστος καὶ αὐθόρμητος ἀνάδειξις τῶν ἴκανωντερων εἰς ἡγεσίες, ἀρχὲς καὶ ἔξουσίες.

Θεία τιμὴ ἀνήκει εἰς τοὺς ἀριστεῖς· ἀλλὰ ἀκριβῶς δι’ αὐτὸν ἀναμένεται καὶ ἡ ὑπέρ ἄνθρωπον πρωτοστασία των εἰς κάθε κρίσιμο διὰ τὸν λαό των περίστασι. Ὁ ἔξαιρετος καὶ ὑπέρ τὰ κοινὰ βίος των ἀντιτιμάται πρὸς σπεύδουσα προμαχία των εἰς κάθε κίνδυνο ὑπὲρ τῶν κοινῶν. Εὔκρινέστατα διατυπώνει τὴν ἀναγκαία σχέσι μεταξὺ ἀρετῆς, τιμῆς καὶ ὡφελείας πρὸς τοὺς ὑποδεεστέρους ὁ Σαρπηδών παροτρύνων τὸν Γλαῦκο νὰ ἀνδραγαθήσουν εἰς τὴν μάχη ὡς ἀληθεῖς ἡγεμόνες (M 310 sqq.):

Γλαῦκε, τί ἡ δὴ νῷι τετιμήμεσθα μάλιστα
ἔδρη τε κρέασίν τε ἵδε πλείοις δεπάεσσιν
ἐν Λυκίῃ, πάντες δὲ θεοὺς ὡς εἰσορόωσι
καὶ τέμενος νεμόμεσθα μέγα Ξάνθοιο παρ' ὅχθας,
καλὸν φυταλιῆς καὶ ἀρούρης πυροφόροιο.

Τὸν νῦν χρὴ Λυκίοισι μέτα πρώτοισιν ἔοντας
ἔστάμεν ἡδὲ μάχης καυστείρης ἀντιβολῆσαι,
ὅφρά τις ὡδ' εἴπη Λυκίων πύκα θωρηκτάων
«οὐ μὰν ἀκλητεῖς Λυκίην κάτα κοιρανέουσιν
ἡμέτεροι βασιλῆες, ἔδουσί τε πίονα μῆλα
οῖνόν τ' ἔξαιτον μελιηδέα· ἀλλ' ἄρα καὶ ἵς
ἔσθλή, ἐπεὶ Λυκίοισι μέτα πρώτοισι μάχονται».

’Επιγραμματικὰ ἐκφράζεται ἡ συνάρτησις τελειότητος τοῦ ἀριστέως καὶ ὡφελείας τῶν πολλῶν, πρωτίστως δὲ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου, εἰς τὸν “Ομηρον (N 732-4) ἐν σχέσει πρὸς τὴν σοφίαν (νοῦν ἔσθλόν):

ἄλλω δ' ἐν στήθεσσι τιθεῖ νόον εὐρύοπα Ζεὺς
ἔσθλόν, τοῦ δέ τε πολλοὶ ἐπανρίσκοντ' ἄνθρωποι,
καὶ τε πόλεις ἐσάωσε, μάλιστα δὲ καύτὸς ἀνέγνω.

’Ο ἔσθλὸς ἀνὴρ εἶναι ἀκρόπολις καὶ πύργος διὰ τὸν δῆμο, ἀλλὰ ὁ

κενεόφρων λαὸς τοῦ ἀποδίδει μικρὰν τιμὴν εἰς τοὺς χαλεπὸὺς καιροὺς τοῦ Θέογνι (233-4). Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀναγνωρίζει ὅτι φονεύων τοὺς μνηστῆρες μὲ τὸν Τηλέμαχο (ψ 121-2):

ἡμεῖς δ' ἔρμα πόληος ἀπέκταμεν, οἵ μέγ' ἄριστοι κούρων εἰν 'Ιθάκῃ.

Πάντες θεοὺς ὡς εἰσορόωσιν· θεὸς δ' ὡς τίετο δήμῳ· θεὸν ὡς τιμήσουσι. Αὐτὴ εἶναι ἡ στάσις τῶν λαῶν πρὸς τοὺς ἀρίστους. Ἡ αὐτὴ λέξις, ἄναξ, ἀποδίδεται εἰς θεοὺς ὅπως καὶ εἰς ἥρωες κυριευούσης τελειότητος.

* * *

Ἄλλὰ ἡ πίστις εἰς τὴν ἐγκυρότητα τοῦ Νόμου τῆς τελειότητος εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη πρὸς τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς τελειότητος. Φυσικὴ θεμελίωσις, θρησκευτικὴ κύρωσις, συναισθηματικὴ φόρτισις καὶ ἐπωφελὴς συνέπεια συνενεργοῦσαι, ἔξασφαλίζουν δημιουργικὰ καὶ μόνιμα τὸ ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος διαρθρούμενο καὶ ἴεραρχούμενο κοινωνικὸ πλέγμα, ἐπιπλέον δὲ, ἀφ' ὅτου κινηθῇ ἡ ὁρθὴ τάξις, στερεώνουν ἀμετάβλητο τὸ κριτήριο ἀξιολογήσεως τῶν ἰστορικῶν μεταβολῶν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, τὸ τί θεωρεῖται ὑπεροχὴ καὶ τελειότης, ἀνταπεκρίνετο καὶ ἵκανοποιοῦσε τὶς βαθύτερες ἀνάγκες τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Ποιὸ εἶναι λοιπὸν τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος κατὰ τὸν Ἑλληνισμό;

Οἱ φιλόσοφοι θὰ δώσουν τὴν διανοητικὴ ἀνάλυσι τοῦ προβλήματος θεμελιώνοντές το ἐπὶ τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς θεωρίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἄλλὰ τί δίωμα ἀναδεικνύεται κατὰ τὸ προφιλοσοφικὸ στάδιο καὶ εἰς τὴν μυθοπλαστικὴ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως; Ἡ ἀνεπεξέργαστη συστηματικὰ καὶ διανοητικὰ εἰκὼν εἶναι, ὡς ἐνστικτωδέστερη, ἀποκαλυπτικώτερη.

Οδηγὸς ἀλάνθαστος διὰ τὴν ὁρθὴ σύλληψι τῆς ἀξιολογίας ἐνὸς πολιτιστικοῦ Κόσμου, τῆς ἴεραρχήσεως δηλαδὴ τῶν πιστευομένων ἀξιῶν, εἶναι ἡ διάκρισις, διαβάθμισις, ἐντασις καὶ, βεβαίως, τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐπαίνων καὶ ψύγων, ὅχι παρείσακτων, ἔξωγενῶν ἢ ἐπιβαλλομένων, ἄλλὰ φυσικῶν, αὐτοφυῶν καὶ ἐλευθέρων.

Ἡ σημασία τοῦ κάλλους εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ἐπη εἶναι προφανής καὶ

κατὰ τὴν ἐπιπολαιοτέραν ἀνάγνωσίν των. Ὅπερβολὴ τελειότητος τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ὑμνεῖται διὰ τῶν ὅρων θεοειδῆς καὶ θεοείκελος, θεοῖς ἐπιείκελος. Ἀφορμῆς παρουσιαζομένης γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὴν εὔρωστον διάπλασιν καὶ ἐναρμόνιον σύνθεσιν τῶν μελῶν. Τὴν ἡμέρα τῆς κατὰ φύλα ἐπισήμου παρατάξεως τῶν Ἀχαιῶν πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Τροίας, ὁ Ἀγαμέμνων διαπρέπει εἰς ἥγεμονικὴν ἐμφάνισιν ὡς βασιλεὺς βασιλέων κατὰ χάριν τοῦ Διός.

Ὕπαν δὲ τότε (B 477-9):

κρείων Ἀγαμέμνων,
ὅμματα καὶ κεφαλὴν ἵκελος Διὸς τερπικεραύνω,
Ἄρει δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.

Δὲν ἔξαρκεῖ οὕτε ἔνας θεὸς διὰ νὰ ἀποδοθῇ ἡ σωματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Ἀτρείδου κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς δόξης του.

Ο Πρίαμος, ἀνερωτῶν τὴν Ἐλένην ἐπὶ τῶν τειχῶν περὶ τῶν Ἀχαιῶν ἥρωών, ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον ὡς εὐανδρο καὶ μέγα, ὅχι μὲν τὸν ὑψηλότερο ἀλλὰ ὅμως διαπρέποντα εἰς κάλλος καὶ μεγαλοπρέπεια, μία ἀληθῶς βασιλικὴ παρουσία (Γ 166 sqq.):

ὣς μοι καὶ τόνδ' ἄνδρα πελώριον ἔξονομήν της,
ὅς τι ὅδ' ἐστὶν Ἀχαιὸς ἀνήρ ἡνὸς τε μέγας τε.
ἥτοι μὲν κεφαλῆ καὶ μείζονες ἄλλοι ἔστι·
καλὸν δ' οὕτω ἐγὼν οὐ πω ἴδον ὀφθαλμοῖσιν
οὐδ' οὕτω γεραρόν· βασιλῆι γὰρ ἀνδρὶ ἔοικε.

Τὰ σωματικὰ προσόντα ἐπισημαίνονται μὲ ἐνδιαφέρον καὶ λεπτομέρεια. Ο ὁδυσσεὺς εἶναι χαμηλότερος μὲν ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα ἀλλὰ μὲ πλατύτερους ὕμους καὶ στέρνο εὐογκώτερον (Γ 193-4):

μείων μὲν κεφαλῆ Ἀγαμέμνονος Ἀτρείδαο,
εὐρύτερος δ' ὕμοισιν ἴδε στέρνοισιν ἴδεσθαι.

Ὕψηλότατος καὶ μὲ εὐρύτατους ὕμους εἶναι δι Αἴας δι Τελαμώνιος, πελώριος, ἔρχος Ἀχαιῶν, προπύργιον καὶ περίφραγμα τῶν Ἐλλήνων (Γ 266 sqq.):

τίς τ' ἄρος ὅδ' ἄλλος Ἀχαιὸς ἀνήρ, ἡνὸς τε μέγας τε,
ἔξοχος Ἀργείων κεφαλῆν τε καὶ εὐρέας ὕμους;

Οι περιγραφικὲς διαφοροποιήσεις ἀποδεικνύουν βλέμμα πεπειραμένο, εἰθισμένο νὰ ξυγίζῃ τὴν σωματικὴν ἐμφάνισι καὶ νὰ τὴν ὑπολογίζῃ. Ὁρθιος ὁ Μενέλαος ἥταν ἐντυπωσιακώτερος τοῦ Ὀδυσσέως κατὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν ὕμων του, ἀλλὰ ὅταν ἐκάθηντο ὁ Ὀδυσσεὺς ἐφάνταξε μεγαλοπρεπέστερος (Γ 210-1):

στάντων μὲν Μενέλαος ὑπείρεχεν εὐρέας ὄμοιος,
ἄμφω δ' ἔξομένω, γεραρώτερος ἦεν Ὀδυσσεύς.

Καὶ πράγματι, οἱ μνηστῆρες ἔκπληκτοι θαυμάζουν παρατηροῦντες τὸν Ὀδυσσέα γυμνούμενον διὰ τὴν πάλην πρὸς τὸν Ἰδον καὶ προφαίνοντα μέλη καλά, ὑπερωραΐζόμενα μάλιστα χαριτοβρύτως ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς (σ 66 sqq.):

αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς
ζώσατο μὲν ράκεσιν περὶ μῆδεα, φαῖνε δὲ μηροὺς
καλούς τε μεγάλους, φάνεν δὲ οἱ εὐρέες ὄμοι
στήθεά τε στιβαροί τε βραχίονες· αὐτὰρ Ἀθήνη
ἄγχι παρισταμένη μέλε’ ἥλιδανε ποιμένι λαῶν.
μνηστῆρες δ' ἄρα πάντες ὑπερφιάλως ἀγάσαντο.

Ομοίως εἶχε ἐπαινεθῆ τὸ εὐσώματον τοῦ Ὀδυσσέως ὑπὸ τῶν ἀριστέων Φαιάκων (θ 134.sqq.):

φυήν γε μὲν οὐ κακός ἐστι,
μηρούς τε κνήμας τε καὶ ἄμφω χειρας ὑπερθεν
αὐχένα τε στιβαρὸν μέγα τε σθένος.

Παρὰ τὸ κάλλος ἐπαινεῖται φυσικὰ ἡ ἰσχὺς καὶ ρώμη διὰ πλουσίου λεκτικοῦ ὄπλοστασίου: ἀλκή, βίη, κάρτος, ἵς, σθένος, στιβαρός. Ἐδῶ ἀνήκουν καὶ ἐπὶ μέρους ἀρεταὶ σωματικῶν μελῶν ὅπως ἡ ποδώκεια, ποδῶν ἀρετή. Ἡ ἰσχὺς ἐκδηλώνεται βεβαίως κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ, χαρακτηριστικώτατα, εἰς τοὺς ἀθλητικὸς ἀγῶνες, ὅπου ἡ σωματικὴ εὐφυΐα, εὐεξία καὶ εὐανδρία συναρμόζει ἀριστοτεχνικὰ κάλλος καὶ κράτος. Τέτοιοι ἀγῶνες τελοῦνται ἐπιτάφιοι, ώς τὰ ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλω (Ψ 262 sqq.), ἢ ἐορταστικοὶ ὅπως οἱ ἀγῶνες εἰς τὴν ἀγορὰ τῶν Φαιάκων (θ 105 sqq.). Ἀλλὰ οἱ ἥρωες εἶναι πρόθυμοι εἰς κάθε περίστασι νὰ ἀποδυθοῦν εἰς ἀγῶνα πρὸς ἀπόδειξι τῆς ἀρετῆς των· ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπὶ παρα-

δείγματι, προκαλεῖται καὶ προκαλεῖ (θ 133-240) ὅμιλῶν, ὅπως τοῦ λέγει ὁ Ἀλκίνοος, οὐκ ἀχάριστα (θ 237):

ἀλλ' ἐθέλεις ἀρετὴν σὴν φαινέμενη, ἢ τοι ὀπηδεῖ.

Ἡ νορέη ἔξι ἄλλου εἶναι ἡ γενικὴ καὶ οἰκεία ἀρετὴ τοῦ ἀνδρός, ἡ τελειότης τῆς Ὁμηρικῆς ἀνδρότητος, ἡ μετέπειτα ὀνομαζομένη ἀνδρεία. Ἐκφράζει ἀσφαλῶς τὴν ἐγγενῆ διάθεσιν καὶ ροπὴν τοῦ ἀρρενοῦς νὰ σφραγίζῃ καὶ μορφώνῃ, τὴν κατὰ φύσιν τάσιν του νὰ γεννᾷ, δημιουργῇ καὶ ἐπιβάλῃ χαρακτῆρα συγκεκριμένο, τὴν ἐπιθετικότητά του ἀκόμη, τὴν ἐριστικότητα, φιλονεικία, ἀλλὰ καὶ φιλονικία καὶ φιλοπρωτεία του. Τελικὰ ὅμως θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ἴσχύος. Ἡ σχέσις μιᾶς ἀρετῆς (ώς δυνάμεως) πρὸς τὴν ἐνέργειάν της εἶναι ἐσωτερική καὶ ὁργανική κατὰ τὸ ἀρχαῖο βίωμα. Διάσπασις καὶ ἀναντιστοιχία μεταξὺ ἵκανότητος καὶ ἀποτελέσματος, τοῦ τί μπορεῖ νὰ κάνῃ κανεὶς καὶ τοῦ τί κάνει, ἀνακολουθία μεταξὺ μέσων καὶ σκοποῦ περαιτέρω, εἶναι ἀφύσικη καὶ ἀποδεικνύει ἔξιγενη ἀντιξοότητα ἢ σοβαρὰ νόσο. Γενναῖος, κατὰ τὴν φυσικὴν τάξιν, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ὁ δυνατὸς ἐν τελευταῖᾳ ἀναλύσει. “Οπως καὶ δειλὸς ὁ ἀδύναμος καὶ ἀτελῆς. Ἔτσι ὁ δειλὸς κατέληξε νὰ σημαίνῃ (εἰς τὴν περίοδο ἰδιαιτέρως τῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων) τὸν κακό, τὸν ὑστερημένο, τὸν μειονέκτη. Ἡδη ἡ ἴδεα ἐνυπάρχει εἰς τὸν Ὁμηρο, ὅπου ἐπὶ παραδείγματι (N 275 sqq.) γραφικώτατα περιγράφονται τὰ σωματικὰ πάθη τοῦ κακοῦ ἀνδρὸς πρὸ τοῦ κινδύνου, καὶ ὅπου συχνὰ ἡ λέξις σημαίνει τὸν κακότυχο, δύσμοιρο καὶ δυστυχῆ. Ἡ σωματικὴ λοιπὸν βάσις τῆς ἥνορέης εἶναι οὐσιώδης προσδιορισμός της· σωματικοὶ καὶ ψυχικοὶ χαρακτῆρες εἶναι ἀλληλένδετοι καὶ ἀχωρίστως συνηρτημένοι. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ἐσωτερικώτερη ψυχικὴ ἀποφασιστικότης καὶ ὁρμητικότης ἐκφράζεται περισσότερο μὲ τὸν θυμό, τὸ θυμοειδές, πηγὴ τοῦ ψυχικοῦ δυναμικοῦ ἐν γένει. Ἡ ἀκρότης του, τὸ μένος, ἡ μῆνις, δὲν εἶναι τόσον ἀρετὴ τὸ ἴδιο, ὅσον αἰτία δημιουργίας κατάλληλου πεδίου ἀσκήσεως ἀρετῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ διηγερμένη ψυχικὴ ὁρμητικότης, τὸ ζέον θυμοειδές, ἀνήκει εἰς τὴν διοτραφὴν ἥγετικὴν ὑπεροχήν, εἰς τὴν ἀριστείαν τὴν θεοφίλητο καὶ θεοτίμητο (B 196-7):

θυμὸς δὲ μέγας ἐστι Διοτρεφέος βασιλῆος·
τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι, φιλεῖ δέ ἐ μητίετα Ζεύς.

Κάλλος καὶ ἰσχὺς συνδέονται ἀδιάσπαστα. Ἡ αὐτὴ εὐεξία συνιστᾶ ἀμφότερα. Ἡ ἐμπειρία καταφάσκει ὅτι ρωννύμενον τὸ σῶμα καλλύνεται καὶ τάναπαλιν· οὕτε ὑπάρχουν δύο χωριστὲς διαδικασίες ἐκ τῶν δποίων ἡ μία νὰ δυναμώνῃ καὶ ἡ ἄλλη νὰ ὅμορφαίνῃ τὸ σῶμα - ἐὰν βεβαίως δὲν ἐπιβάλλομε κριτήρια καὶ σκοποὺς μερικοὺς καὶ τεχνητούς. Ἐξ ἄλλου ἡ τελειότης ἐνὸς πράγματος συνιστᾶ καὶ τὴν ὑψιστη λειτουργικότητά του. Ἡ αὐτὴ σωματικὴ ἀκμὴ ἔξασφαλίζει τὴν ἐναρμόνιο διάπλασι τῶν μελῶν καὶ τὴν κράτιστη ἀνάπτυξίν των. Κάλλος καὶ ρώμη εἶναι δύο ὅψεις τῆς ἀρετῆς τοῦ σώματος, αὐτὸ ποὺ δ "Ομηρος εὔστοχώτατα ἀποκαλεῖ ἡ νοορέην ἐρατεινήν (Ζ, 156), χαρίεσσαν, ἐραστὴν ἀνδρείαν.

Οἱ κάθε εἰδους ἐπιτηδειότητες καὶ ἀξιότητες, ἔχουν ἐπίσης μεγίστη καὶ καιριώτατη θέσι εἰς τοὺς Ὀμηρικοὺς ἐπαίνους. Ἐπιδεξιότητες (α) πολεμικὲς: ἀγαθὸς ἐν σταδίῃ, ἐν ὕσμίνῃ, ἐνὶ προμάχοισι, τοξοσύνῃ, ἄκοντι, βοήν, ἀριστεύεσκε μάχεσθαι. (β) Ἀγωνιστικὲς: πύξ, πυγμῇ ἀριστος, ἵπποσύνῃ, ἀριστος κάρτεϊ τε σθένεϊ τε, ἀριστος δυνάμει τε καὶ ἥμασιν, σθένος ἐσθλόν. (γ) Ἐπιτηδευματικές: σκυτοτόμων ὅχ' ἀριστος, ἀγαθὸν θηρητῆρα, ἀγαθὸν θεράποντα (cf. Ο 319 sqq.), ἱητῆρα ἀγαθόν, οἰωνοπόλων ὅχ' ἀριστος, ἀνὴρ ἴδρις κράσεως χρυσοῦ καὶ ἀργύρου (cf. ζ 232-4 = ψ 159-61). (δ) Καλλιτεχνικές: χοροτυπίησι ἀριστος, ἀοιδός κίθαριν ἀριστος, θεοῖς ἐναλίγκιος αὐδήν. (ε) Φρονήσεως, νοερές, βουλευτικὲς καὶ λογικές: ἀριστεύεσκεν, ἀριστος βουλῆ, μῆτις ἀρίστη, ἀγορῆ δέ ἐ παῦροι Ἀχαιῶν / νίκων ὅππότε κοῦροι ἐρίσσειαν περὶ μύθων, φρένες ἀγαθαί, ἐσθλὸς βουληφόρος ἥδ' ἀγορητής, ἀμείνων νόος, ἐσθλόν, πυκινὸν ἔπος, ὃς δίκην ἴθύντατα εἴποι (Σ 507).

Ἡ διαφορότης τῶν ἴκανοτήτων καὶ τὸ ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς συνήθως νὰ ὑπερτερῇ εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος ἀναγνωρίζεται.

Ο Πολυδάμας συμβουλεύει τὸν "Ἐκτορα νὰ μὴν προϋποθέτῃ ἀσυζητητὶ λόγῳ τῆς ἀδιαμφισβήτητης πολεμικῆς ἀριστείας του καὶ ἀντίστοιχο αὐτόματο ὑπεροχὴ φρονήσεως βουλευτικῆς καὶ νοερᾶς ἐπιβολῆς· μπορεῖ νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ ἄλλον καλύτερη γνώμη κάποτε (Ν 726 sqq.):

"Ἐκτορ, ἀμήχανός ἐσσι παραρρητοῖσι πιθέσθαι·
οῦνεκά τοι περὶ δῶκε θεὸς πολεμῆια ἔργα,

τοῦνεκα καὶ βουλῇ ἐθέλεις περιϊδμέναι ἄλλων.
 ἄλλ' οὐ πως ἂμα πάντα δυνήσεαι αὐτὸς ἐλέσθαι·
 ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε θεός πολεμῆια ἔργα,
 ἄλλῳ δ' ὀρχηστύν, ἐτέρῳ κίθαιριν καὶ ἀοιδήν·
 ἄλλῳ δ' ἐν στήθεσσι τιθεῖ νόον εὔρυοπα Ζεὺς
 ἐσθλόν.

Ἐπιγραμματικὰ διατυπώνει τὴν γνώμην ὁ Ἐπειὸς ἀντιδιαστέλλων τὴν σχετικὴν ὕφεσίν του περὶ τὴν μάχην πρὸς τὴν ἔκπαγλον ὑπεροχήν του εἰς τὴν πυγμαχίαν (Ψ 668 sqq.):

ἡμίονον (i. e. τὸ ἔπαθλον τοῦ νικητοῦ) δ' οὐ φημί τιν'
 ἀξέμεν ἄλλον Ἀχαιῶν
 πυγμῆ νικήσαντ', ἐπεὶ εὔχομαι εἶναι ἄριστος.
 ἦ οὐχ ἄλις ὅτι μάχης ἐπιδεύομαι; οὐδ' ἄρα πως ἦν
 ἐν πάντεσσι ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.

Αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς διακηρύσσων τὴν ἀνυπέρβλητη πολεμικὴν ὑπεροχὴν του, παραδέχεται τὴν βελτίονα φρόνιμο συμβουλία, ἢ μᾶλλον τὴν ρητορικὴν πειστικότητα, ἄλλων (Σ 105-6):

τοῖος ἐών, οἶος οὕτις Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων
 ἐν πολέμῳ ἀγορῇ δέ τ' ἀμείνονές εἰσι καὶ ἄλλοι.

Καὶ ὁ Διομήδης διαχωρίζει τὸ θεόσδοτον σκῆπτρον τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀπὸ τὴν ὕφειμένην ἀλκήν του (Ι 37-9):

σοὶ δὲ διάνδιχα δῶκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω·
 σκήπτρῳ μέν τοι δῶκε τετιμῆσθαι περὶ πάντων,
 ἀλκὴν δ' οὐ τοι δῶκεν, δ τε κράτος ἐστὶ μέγιστον.

Ἡ ἀσφαλῆς ὅμως ἔξουσία ἀνήκει εἰς τὸν φύσει ἰσχυρόν, καὶ ὅχι εἰς τὸν θέσει σκηπτροῦχο.

Ο ὁδοσσεὺς μεμφόμενος τὸν πάγκαλλο ἄλλὰ ματαιόνουν Εὔρυαλο παρατηρεῖ (θ 167 sqq.):

οὗτος οὐ πάντεσσι θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν
 ἀνδράσιν, οὗτε φυὴν οὕτ' ἄρο φρένας οὕτ' ἀγορητύν.
 ἄλλος μὲν γάρ τ' εἴδος ἀκιδνότερος πέλει ἀνήρ,
 ἄλλὰ θεὸς μορφὴν ἔπεσι στέφει, οἱ δέ τ' ἐς αὐτὸν
 τερπόμενοι λεύσσουσιν ὁ δ' ἀσφαλέως ἀγορεύει

αἰδοῖ μειλιχίη, μετὰ δὲ πρέπει ἀγρομένοισιν,
ἔρχόμενον δ' ἀνὰ ἄστυ θεὸν ὡς εἰσορόωσιν.
ἄλλος δ' αὖτις μὲν ἀλίγκιος ἀθανάτοισιν,
ἄλλος δὲ τεύξειε, νόον δ' ἀποφώλιός ἐσσι.

Κατὰ τὴν πυκνὴν Πινδάρειον γνώμην (*Ολυμπιονῖκαι* IX, 104-7):

ἐντὶ γὰρ ἄλλαι
ὅδῶν ὅδοὶ περαιτεροι,
μία δ' οὐχ ἀπαντας ἄμμε θρέψει
μελέτα.

"H (*Πυθιονῖκαι* X, 59):

καὶ γὰρ
έτεροις ἔτερων ἔρως ὑπέκνισε φρένας.

Οἱ διαφοροποιημένες ἀκμὲς τελειότητος ἀντιπαρατίθενται συχνὰ κατὰ μείζονα γένη, ὅπως οἵ τέχνες τῆς μάχης πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν ἴκανότητα καὶ τὴν ἔχεφροσύνη (cf. N 726 sqq.), οἱ ἀρετὲς τοῦ πολέμου πρὸς τὶς ἀρετὲς τῆς εἰρήνης, ἢ οἱ ἀκρες ἐπιδεξιότητες τῶν βασικῶν ἀσχολιῶν (ἐμπορίου, γεωργίας, τεχνιτείας, καλλιτεχνικῆς σοφίας, μαντοσύνης, ἱατρικῆς), ὅπως ποιεῖ ὁ Σόλων ἀργότερο (I, 43-62):

σπεύδει δ' ἄλλοθεν ἄλλος· δὲ μὲν κατὰ πόντον ἀλᾶται
ἐν νηυσὶν χρήιξων οἴκαδε κέρδος ἄγειν
ἰχθυόεντ' ἀνέμοισι φορεύμενος ἀργαλέοισιν,
φειδωλὴν ψυχῆς οὐδεμίαν θέμενος·
ἄλλος γῆν τέμνων πολυδένδρεον εἰς ἐνιαυτὸν
λατρένει, τοῖσιν καμπύλ' ἀροτρα μέλει·
ἄλλος Ἀθηναῖς τε καὶ Ἡφαίστου πολυτέχνεω
ἔργα δαεὶς χειροῖν ξυλλέγεται βίοτον,
ἄλλος Ὁλυμπιάδων Μουσέων πάρα δῶρα διδαχθείς,
ἴμερτῆς σοφίης μέτρον ἐπιστάμενος·
ἄλλον μάντιν ἔθηκεν ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων,
ἔγνω δ' ἀνδρὶ κακὸν τηλόθεν ἔρχόμενον,
ὦ συνομαρτήσωσι θεοί· τὰ δὲ μόρσιμα πάντως
οὗτε τις οἰωνὸς ϕύσεται οὕθ' ιερά·

ἄλλοι παιῶνος πολυφαρμάκου ἔργον ἔχοντες
ἰητροί, κ.τ.λ.

‘Ο ‘Ησίοδος διαιρεῖ τὶς ὑπεροχὲς εἰς τὶς τρεῖς κατηγορίες γενναιότητα –φρόνησι– πλοῦτο, τὶς ὅποιες ψάλλει ὅτι ὁ Ζεὺς διεμοίρασε χωριστὰ εἰς τρία περιβόητα γένη (Fr. 203):

ἀλκὴν μὲν γὰρ ἔδωκεν Ὄλύμπιος Αἰακίδησι,
νοῦν δ’ Ἀμνθαονίδαις, πλοῦτον δ’ ἔπορον Ἀτρεΐδησι.

Τὰ εἰδη αὐτὰ θὰ περιγραφοῦν φιλοσοφικὰ ἀργότερα, μὲ χαρακτηριστικὴ συνέχεια ἀντιλήψεων, διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς ὁρολογίας ὡς ἀναφερόμενα εἰς ἀγαθὰ σώματος –ψυχῆς– τὰ ἐκτός.

Βεβαίως δυνατὸν τὸ αὐτὸν ἄτομον ἔξαιρέτως νὰ κατέχῃ τελειότητες διάφορες καὶ ἀρετὲς διαφόρων ἀκόμη εἰδῶν. Ἔτσι ὁ Πηλεὺς εἶναι βαθύνους εἰς τὴν διαβούλευσιν ἀλλὰ καὶ ἀπηρτισμένος, ἔξοχα τεχνήεις, ρήτωρ (H 125-6):

γέρων ἵππηλάτα Πηλεύς,
ἐσθλὸς Μυρμιδόνων βουληφόρος ἥδ’ ἀγορητής.

‘Ο ‘Αγαμέμνων εἶναι ταυτοχρόνως ἔξέχων κυβερνήτης καὶ δεινὸς πολεμιστής, κατὰ τὴν Ἐλένη (Γ 177-8):

οὗτός γ’ Ἀτρεΐδης, εὐρυκρείων Ἀγαμέμνων,
ἀμφότερον, βασιλεύς τ’ ἀγαθὸς κρατερὸς τ’ αἰχμητής.

‘Ο Αἴας ὁ Τελαμώνιος διέπρεπε τόσον εἰς τὸ κάλλος ὅσον καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου, δεύτερος εἰς ἀμφότερα μόνον τοῦ Ἀχιλλέως (P 279-80):

Αἴας, ὃς περὶ μὲν εἴδος, περὶ δ’ ἔργα τέτυκτο
τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ’ ἀμύμονα Πηλείωνα.

‘Αλλὰ οἱ ἀρετὲς τῆς μορφῆς καὶ τῆς μάχης συχνὰ ἀντιδιαστέλλονται. ‘Ο ‘Ἐκτωρ θυμωμένος κατηγορεῖ τὸν Πάρι ὅτι τὴν ὑπέροχο καλλονήν τού δὲν συνοδεύουν ἀποφασιστικότης βουλῆς καὶ ρώμη (Γ 43 sqq.):

ἢ ποὺ καγχαλώσι καρηκομώντες Ἀχαιοὶ
φάντες ἀριστῆα πρόμον ἔμμεναι, οὔνεκα καλὸν
εἰδος ἐπ’ ἀλλ’ οὐκ ἔστι βίη φρεσὶν οὐδέ τις ἀλκῆ.

‘Ο Γλαῦκος διεγείρει τὸν “Ἐκτορά μεμφόμενός τον ὡς πλεονεκτοῦντα εἰς κάλλος, ὑστεροῦντα δὲ κατὰ τὶς ἀρετὲς τῆς μάχης (P 142):

“Ἐκτορ, εἶδος ἄριστε, μάχης ἄρα πολλὸν ἐδεύεο.

Οἱ τραπέντες εἰς φυγὴν Ἀχαιοὶ εἶναι ἀξιόμεμπτοι ἀλλὰ ἐράσμιοι (E 787 = Θ 228)

αἰδώς, Ἀργεῖοι, κάκ’ ἐλέγχεα, εἶδος ἀγητοί.

‘Ο Δόλων εἶναι ἄσχημος, ἀλλὰ ταχύπους (K 316):

δεῖς δή τοι εἶδος μὲν ἔην κακός, ἀλλὰ ποδώκης.

* * *

Παρ’ ὅλην ὅμως τὴν ἀναγνώρισι τῆς ἐμπραγμάτου διασπάσεως τῆς ὁλότητος τοῦ ἀνθρωπίνου τελείου εἰς ἐπὶ μέρους ἔξοχότητες, ἢ ἵδεα τοῦ οὐσιώδους συνειδοῦ τῶν τελειοτήτων, ὅπου ἐκάστη διαθέτει τὴν δυναμικὴνά συνεφελκύην ἀμεσώτερα ἢ ἐμμεσώτερα κάθε ἄλλη, παρέμενε ἐν ἀπολύτῳ ἰσχύῃ, καὶ καθώριζε τὸ ἔσχατον ἐφετὸν τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, τὸ ἴδεωδες τῆς συνολικῆς ὅλοκληρίας τῶν ἀριστεύσεων ὡς ἀκμῆς τῆς συγκεκριμένης φύσεως, καὶ τὴν δεοντολογία τῆς μείζονος δυνατῆς πραγματώσεώς του.

‘Η ἵδεα καὶ ἀπαίτησις αὐτῇ ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἀντικειμενικῆς συναρτήσεως τῶν ἐπὶ μέρους τελειοτήτων. Διεγιγνώσκετο μία κοινὴ ἀρχὴ καὶ φίλα μεταξὺ τῶν ποικίλλων ἐπιδεξιοτήτων. Πᾶσαι εἶναι δυσκολοπόκτητοι σοφίαι, αἴπειναι σοφίαι κατὰ Πίνδαρον (‘Ολυμπιονῖκαι IX, 107).^[5] “Ολες συνίστανται βασικὰ εἰς μία διαπεραστικὴ θεώρησι, μία ἀδιάπτωτο ἐπιβολὴ καὶ ἀψευδὴ σύλληψι τῆς πραγματικότητος, μία βαθεῖα ἐπίγνωσι τῶν ὅντων, εἰς τὸ ἐπίστασθαι τὴν οὐσία καὶ νομοτέλεια τῶν πραγμάτων, εἰς τὴν διαυγῆ ἀντίληψι τῶν ἀντικειμενικῶν παραμέτρων καὶ δυνάμεων γενικῶς, ὅσο καὶ εἰς τὴν ἐπισήμανσι τῆς ἀκριβοῦ διαπλοκῆς των εἰς κάθε δεδομένη περίπτωσι. Προϋποτίθεται ὅτι ὅχι μόνον ἡ ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότης, ὁ ἴδιωτικὸς καὶ δημόσιος βίος τοῦ ἀνθρώπου, ὑπακούει εἰς ἔναν Νόμον καὶ ἐπιδεικνύει μίαν Τάξιν ὅπως ὁ φυσικὸς καὶ θεῖος κόσμος, ἀλλὰ ὅτι καὶ οἵ τρεῖς σφαῖρες διαπερῶνται ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νομοτελείας, νομοτελείας βεβαίως ὅχι μηχανιστικῆς ἀλλὰ ὀργανικῆς, ποὺ δὲν τὴν καθορίζουν

ποσότητες ἀλλὰ ποιότητες, ὅχι κυρίως τυφλὰ αἰτιοκρατικῆς ἀλλὰ ἐν πᾶσι σκοπίμου καὶ τελεολογικῆς, τελεοκρατικῆς καὶ ἀναγκαίας. Σοφία εἶναι ἀκριβῶς ἔκείνη ἡ ἐντελής γνῶσις τῆς νομοτελείας ἐνὸς πεδίου, ποὺ κατέχουσα τὰ μυστικά του, ἔξασφαλίζει τὴν ὁρθὴν ἐκτίμησι κάθε δεδομένου συσχετισμοῦ κατὰ περίπτωσι ἐντός του, καὶ ἐπομένως ἐγγυᾶται τὴν δυνατότητα, καθιδρύει τὴν ἴκανότητα καὶ κατευθύνει τὴν πραγματικότητα ἐγκύρου καὶ ἀποτελεσματικῆς ἐνεργείας (πράξεως ἢ ποιήσεως, κινήσεως ἢ δημιουργίας) ἐπ’ αὐτοῦ. Εἶναι ἐπομένως ἡ σοφία ἀρετὴ τῆς ἀντιληπτικῆς καὶ συλληπτικῆς διαστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς πνευματικότητός του, τοῦ νοῦ, ἀλλὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ διαπρακτικὴ ἀρετὴ, ἀρετὴ σχεδιασμοῦ καὶ ἐκτελέσεως δράσεως. Ὡς φρόνησις εἶναι ἀρετὴ τῶν φρενῶν, ἔδρας τοῦ στοχαστικοῦ ψυχισμοῦ του, διανοητικοῦ καὶ πρακτικοῦ. Ἀργότερα, ἡ μὲν σοφία θὰ σημάνῃ τὴν καθαρωτέρα καὶ νοερωτέρα γνῶσιν, ἡ φρόνησις δὲ τὴν ἴκανότητα ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν περιστάσεων καὶ ἐπιλογῆς τοῦ πρακτέου. Ἀλλὰ ἀρχικῶς τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικὸν εἶναι ἀχώριστα. Πρακτέον εἶναι τὸ δέον, δέον δὲ τὸ ἄξιον, καὶ ἄξιον τὸ τέλος τῆς οὐσίας. Ἡ κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία εἶναι ἀπόψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ βιώματος. Ἔτσι δὲ ὁ Ἡράκλειτος ἀποφθέγγεται (B112 DK): τὸ φρονεῖν ἀρετὴ μεγίστη καὶ σοφίη ἀληθέα λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαίοντας. Ἡ ἐπιστήμη τῆς γενικῆς νομοτελείας δὲν εἶναι σοφία ἀν δὲν ἔξυπακούει καὶ συνεπιφέρει τὴν εἰδικὴν ἀναγνώρισι τῶν γενικῶν νόμων εἰς κάθε δεδομένη περίστασι, ἀν δὲν συνεπάγεται ἀσφαλῆ τὴν διάγνωσι τοῦ ἐπὶ μέρους καὶ βεβαίᾳ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ δέοντος γενέσθαι. Εἶναι αὐτὸ ποὺ τονίζει ὁ Πίνδαρος: πεμπτουσία καὶ κορυφὴ ἀρετῆς φρονεῖν τὸ παρκείμενον (*Νεμεονῖκαι* III, 75). Καὶ δὲ Βακχυλίδης (XIII, 8):

μνρίαι δ' ἀνδρῶν ἀρεταί, μία δ' ἐκ
πασᾶν πρόκειται,
ὅς τὸ πὰρ χειρὸς κυβερνᾶται δικαίαισι φρένεσσιν.

Τὴν ἀδιάσπαστο ἀλληλουχία συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπείου μοίρας ἐν γένει καὶ εὔκρισίας περὶ τὴν τυχούσαν συγκεκριμένην περίστασιν εἰς τὸν βίον μὲ ἀναφορὰ πάντα εἰς τὸ πρακτέον, διατρανώνει ὁ Πίνδαρος (*Πυθιονῖκαι* III, 59-60):

χρὴ τὰ ἑοικότα πάρο
δαιμόνων μαστευέμεν θναταῖς φρασίν,
γνόντα τὸ πάρο ποδός, οἴας εἰμὲν αἴσας.

Ἄναγομένων τῶν ἴκανοτήτων, ἐπιδεξιοτήτων καὶ τεχνῶν εἰς τὸν κοινὸν παράγοντα τῆς φρονήσεως, τῶν δὲ σωματικῶν προσόντων καὶ προτερημάτων συμπυκνουμένων εἰς τὴν διπλὴν κορυφὴν τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ κάλλους, τούτων δὲ εὑρεθέντων ριζουμένων εἰς τὴν αὐτὴν εὐσωματίαν, καταλήγομεν ἐν τέλει εἰς δύο βασικώτατες καὶ γενικώτατες ἀρετές, τὴν τελειότητα τοῦ σώματος ἀφ' ἐνός, καὶ τὴν τοῦ πνεύματος ἀφ' ἐτέρου, τὴν ϕώμην καὶ εὐαρμοστίαν ἔναντι τῆς σοφίας. Μὲ ἐπιβλητικὴ μεγαλοπρέπεια ἔξεφρασε τὴν ἴδεα ὁ Πίνδαρος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βου Νεμεονίκου του.

*"Ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
ματρὸς ἀμφότεροι· διείργει δὲ πᾶσα κεκομένα
δύναμις ὡς τὸ μὲν οὐδέν, δὲ
χάλκεος ἀσφαλὲς αἰὲν ἔδος
μένει οὐρανός. ἀλλά τι προσφέρομεν ἔμπαν ἢ μέγαν
νόον ἦτοι φύσιν ἀθανάτοις
καίπερ ἐφαμερίαν οὐκ εἰδότες οὐδὲ μετὰ νύκτας
ἄμμε πότμος
ἄντιν' ἔγραψε δραμεῖν ποτὶ στάθμαν.*

Μία ἡ ρίζα θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἐκ μιᾶς ἀρχεγόνου μήτρας ἔξεβλαστησαν ἀθάνατοι καὶ θνητοί. Διαφέρομε ὅμως κατὰ τὴν δύναμιν, ὑπέροβιον μὲν θείαν, οὐτιδανὴν δὲ ἀνθρωπίνην. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐγγενῆ ἀβεβαιότητα τῆς ὑπάρξεώς μας, ὅμοιάζομε πρὸς τὶς ἀκόρτητες τῆς φύσεως ποὺ μιօφοποιοῦνται ἀρχετυπικὰ εἰς τὶς θεότητες, κατὰ μεγαλόνοιαν καὶ ὑπέροτιμον καλλονήν.[6]

Όμοίως διὰ τὸν Ἡσίοδον εὔμορφία καὶ νοερὰ ἐπιβολὴ εἶναι τὰ ὑπατα γένη τῶν τελειοτήτων (*Ἀσπίς* 88):

*γεινόμεθα οὗτε φυὴν ἐναλίγκιοι οὗτε νόημα,
καὶ (*Ἐργα* καὶ *Ἡμέραι*, 129) τὸ ἀργύρεον γένος
χρυσέω οὗτε φυὴν ἐναλίγκιον οὗτε νόημα,
κάτι ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Θεόκριτο (XXII, 159-60):*

*ενθα κόραι τοκέεσσιν ὑπὸ σφετέροισι τρέφονται
μνοίαι, οὐτε φυῆς ἐπιδενέες οὐτε νόοιο.*

Προϋπάρχει σαφής ἡ διάκρισις εἰς Ἰλιάδα, τοῦ Ἀντήνορος ἐκφράζοντος τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν σωματικὴν διάπλασιν καὶ τὴν ἔμβριθη πυκνότητα στοχασμῶν Μενελάου καὶ Ὀδυσσέως (Γ 208):

ἀμφοτέρων δὲ φυὴν ἐδάην καὶ μήδεα πυκνά.

Προκειμένου περὶ γυναικὸς ώς ἡ Ἰπποδάμεια προστίθενται εἰς τὴν ὑπεροχὴν κάλλους καὶ φρονιμάδας, ἡ τελειότης τῶν οἰκείων ἔργων (Ν 431-2):

*πᾶσαν γὰρ ὁμηλικίην ἐκέκαστο
κάλλει καὶ ἔργοισιν ἵδε φρεσί.*

Ἡ διαφοροποίησις ἐνίοτε τῶν σωματικῶν τελειοτήτων ὅπου ἡ φυὴ ἀντὶ γένους γενικωτάτου συμπαρατάσσεται ώς εἶδος πρὸς ἔτερα, δὲν ἐλαττώνει τὸ κῦρος τῶν λεχθέντων. Ἐτοι δὲ Ὀδυσσεὺς ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν κόρη τοῦ Ἀλκίνοος διὰ νὰ τὴν μειλίξῃ τὴν προσομοιάζει πρὸς τὴν Ἀρτεμίδην (ζ 151-2):

*Ἄρτεμιδί σε ἔγωγε, Διὸς κούρη μεγάλοιο,
εἶδος τε μέγεθός τε φυῆν τ' ἄγχιστα ἔϊσκω.*

Ἡ δρατὴ ἐντύπωσις (εἶδος), τὸ μέγεθος καὶ ἡ διάπλασις τῶν μελῶν (φυὴ) ἐδῶ διακρίνονται πρὸς ἔμφασιν τῆς φανταξιμένης θείας δόμοιότητος. Ἀναλόγως καὶ δὲ Ἀγαμέμνων δηλώνει ὅτι προκρίνει τὴν Χρυσηΐδα καὶ αὐτῆς τῆς γαμετῆς του Κλυταιμνήστρας ἀφοῦ δὲν εἶναι χειρότερή της (Α 115):

οὐ δέμας οὐδὲ φυῆν, οὐτ' ἀρ φρένας οὐτέ τι ἔργα.

Ἐδῶ τὸ δέμας, ἐκ τοῦ δέω τελικὰ ἐτυμολογούμενον, κυριολεκτικώτερα σημασιολογεῖται ἐπὶ τῆς σωματικῆς κατασκευῆς, τονιζομένης τῆς συνεκτικῆς καὶ διαρθρωτικῆς, σκελετικῆς τρόπον τινα, δομῆς τοῦ σώματος· ἐνῷ ἡ φυὴ ἀφορᾷ εἰς τὴν γενικώτερην, καὶ ἴδιως μυϊκήν, ἀνάπτυξιν καὶ διάπλασιν του, εἰς τὴν σφριγῶσαν ἔξοιδησίν του.

Συγκεφαλαίοῦνται πάντως πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ εἰς τὴν διφυὴ τελειότητα σώματος καὶ πνεύματος, κάλλος δηλαδὴ καὶ σοφίαν, ὅπου τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει παρὰ τὴν εὐμορφίαν καὶ τὴν ἀναγκαίως

συμπαρομαρτοῦσαν φυσικῶς εὐσθένειαν, ἄλλην αὐτὴν ἀπορρῶγα τῆς καθολικῆς σωματικῆς εὐεξίας· ἡ δὲ δευτέρα συμπερικλείει ἐν μιᾷ συλλήψει τὶς ὕστερον διαχωριζόμενες θεωρητικὴν ἀλήθειαν ἀφ' ἐνὸς καὶ πρακτικὴν φρόνησιν ἀφ' ἑτέρου. ‘Υπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν καὶ ὁ Πίνδαρος ὑμνεῖ τὴν διπλὴν κορυφὴν ὑπερέξεως εἰς τὴν ἐπίκλησίν του πρὸς τὶς Ὁρχομένιες Χάριτες, προσθέτων τρίτην καὶ τὴν συνεπακολουθοῦσαν ἔνδοξον καὶ περιφανῆ λαμπρότητα βίου, τὴν Ἀγλαῖαν (*Ολυμπιονῖκαι XIV*, 5-7):

σὺν γὰρ ὑμῖν τά τε τερπνὰ καὶ
τὰ γλυκέ' ἄνεται πάντα δροτοῖς,
εἰς σοφός, εἰς καλός, εἰς ἀγλαὸς ἀνήρ.

Ἄναγονται ἔτοι τὰ ἀνθρώπεια γένη ὑπεροχῶν εἰς τὴν τριπλῆν Χαριτείαν, Θαλίαν, Εὐφροσύνην καὶ Ἀγλαῖαν, τῆς μὲν Εὐφροσύνης τὸ φρενῆρες καὶ εὐκατάστατον τῶν φρενῶν ἐπιτροπευούσης, τῆς δὲ Θαλίας τοῦ θάλλοντος, ἀρχικά, ἀνθρώπου τὴν μεγαλομερῆ ἀνάπτυξιν καὶ εὔογκον διάπλασιν χορηγούσης. Ἡ Ἀγλαῖα ἐπίσης συνδέεται τόσον πρὸς τὴν ἀποστίλβουσα ποιότητα σοφίας καὶ κάλλους καθ’ ἑαυτῶν, ὅσον καὶ πρὸς τὴν εὐποτμίαν κατὰ τὰ ἔξωτερικὰ ἀγαθά (ἀπὸ κλέους κλυτοῦ μέχρι μεγαλήνορος πλούτου) τοῦ εὐδαιμονος ἀνθρωπίνου βίου.

Ἡ ἀνθρωπίνη τελειότης κατὰ σῶμα καὶ πνεῦμα, διὰ σοφίας καὶ κάλλους, ἵδον τὸ ζητούμενο περιεχόμενο τοῦ νόμου τῆς τελειότητος, τὸ δόπιο τοιουτορόπως ἀποδεικνύεται ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότης τῆς φύσεώς μας, καὶ ὅχι ἔξωτερικὴ ἐπιταγὴ θετῆς διατάξεως. Ἔξ οὗ καὶ κατὰ βάθος ἡ αὐθόρμητος πλήρης ἀποδοχὴ του, μὲ ὅλες τὶς συνέπειες, ὑπὸ πάντων, ὑπερεχόντων καὶ ὑπερεχομένων. Τὴν κοινὴ ἐμπειρία διατυπώνει ὁ Θεόγνις (933-4) διὰ τὴν ἀριστεία τῶν ὀλίγων:

Παύροισ' ἀνθρώπων ἀρετὴ καὶ κάλλος ὀπηδεῖ·
ὅλβιος δὲ τούτων ἀμφοτέρων ἔλαχεν.

* * *

Πρὸν ἀποπερατωθῆ ἡ σκιαγραφία τῆς στατικῆς ἀναλύσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Κοινωνίας, ἀπαιτεῖται ἡ ἀναφορὰ εἰς τρεῖς παράγοντες, οἱ ὅποιοι, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀπερίσπαστο φάσι ἐνσωματώνονται ἀκλυδώνιστα εἰς τὸ κατεστημένο καὶ ἐδραιωμένο πλαίσιο,

συνιστοῦν ὅμως ταυτοχρόνως ἐστίες μελλοντικῆς ἀναταραχῆς.
Ἄποτελοῦν λοιπὸν τὸ μεταίχμιο, οὔτως εἰπεῖν, μεταξὺ κοινωνικῆς
Στατικῆς καὶ Δυναμικῆς, συνεξεταζόμενοι εἰς ἀμφότερες. Πρόκει-
ται διὰ τὸν ἀνταγωνισμό, τὴν αληθονομικότητα καὶ τὸν πλοῦτο.

* * *

1) Ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀριστείας συγκρούει πολλαχῶς κατ’ ἀνάγκην τοὺς ἀνθρώπους ὅταν ὁ καθένας σπεύδει κατ’ ἀναγκαιότητα φύσεως καὶ ἐπιταγὴν δέοντος πρὸς τὸ ἄριστον. Οὕτε δύνανται ἄνευ ἀγῶνος καὶ πολέμου νὰ διακριθοῦν ἀντικειμενικὰ τὰ ἄτομα κατὰ τὸ βέλτιον καὶ χεῖρον. Ἄλλὰ ὁ ἀνταγωνισμὸς ὅταν τὰ κριτήρια εἶναι δεδομένα, ἀδιαμφισβήτητα καὶ ἀδιαστρόφως ἐφαρμοζόμενα, εἶναι μᾶλλον προαγωγὸς συνοχῆς παρὰ ἀσταθείας, διότι δι’ αὐτοῦ ἀποκαθίσταται καὶ ἐπαληθεύεται ὁ κοινῶς ἀποδεκτὸς νόμος, ἐν προκειμένῳ τῆς τελειότητος. Ὁ Νόμος τοῦ Πολέμου εἶναι ὁ Νόμος τῆς φυσικῆς, ἐπομένως δικαίας, τάξεως καθ’ Ἡράκλειτον. Ἐπὶ πλέον ὁ ἀνταγωνισμὸς εἶναι σχετικὰ περιωρισμένος εἰς μία φυσικὴ κοινωνία ἐν καταστάσει ὑγιείας. Μὲ σαφῆ καὶ ἀπλὸ τὸν ἀξιολογικὸν κώδικα καὶ καθαρὰ τὰ ἥθη, ἀνεπτυγμένο δὲ τὸ αἰσθητήριο, δὲν εἶναι ἐργῶδες νὰ διακριθῇ τὸ βέλτιον εἰς κάθε περίπτωσι. Ἐπίπονη γίνεται ἡ κριτικὴ ἀντιπαράθεσις ὅταν τεχνητὲς ἐπιπλοκὲς συγχέουν τὴν φυσικὴ διαύγεια τῶν σκοπῶν. Τέτοια σύγχυσις εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀνυπόκριτο αὐτογνωσία τοῦ ἔλληνικοῦ πνεύματος. Φαινόμενες ἔξαιρέσεις ἀποδεικνύονται ἐπὶ βαθυτέρου ἐπιπέδου νὰ ἀκολουθοῦν τὸν κανόνα. Εἴδαμε ὅτι ὁ Ζεὺς χολοῦται κατ’ ἐκείνου ποὺ στρέφεται ἐναντίον τοῦ καλυτέρου του. Δὲν εἶναι ἀντιφατικὸν ὅμως, ὅταν ὁ Ἐκτωρ, ἐνώπιος πλέον τοῦ Ἀχιλλέως, ἐγκαταλείπεται εἰς τὴν μοίρα του διαδηλώνων (Y 434):

οἶδα δ' ὅτι σὺ μὲν ἐσθλός, ἐγὼ δὲ σέθεν πολὺ χείρων.
ἄλλ' ἡ τοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,
αἱ κέ σε χειρότερός περ ἐὼν ἀπὸ θυμὸν ἐλωμαι
δουρὶ βαλών.

Οὐδὲν αρυπτὸν ἡ πλάγιον - πάντα εὐθέα καὶ φωτεινά. Γνωρίζει ὅτι εἶναι χειρότερος καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίζει τὴν φυσικὴ κατάληξι τῆς μάχης. Δὲν ἔχει ὅμως διέξοδο πλέον. Καὶ ἐν τέλει τὰ πάντα

ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν θείαν τάξιν· ποιὸς γνωρίζει ἐὰν κρύφιοι θεσμοὶ πεπρωμένων, ἀλληλεπιδράσεις κοσμικῶν δυνάμεων, παρελθοῦσαι ὄφειλαι ἡ θεῖοι σχεδιασμοὶ μελλόντων, δὲν βαρύνουν τὴν πλάστιγα τῆς ψυχοστασίας ἀντιθέτως; Βέβαια ἡ δυνατότης εἶναι ἐδῶ θεωρητική· δὲν ὑπάρχει οὕτε καν θεῖο σημεῖον· καὶ ἡ ἔκβασις εἶναι τελικῶς ἡ ἀναμενόμενη.⁷ Ήταν δῆμως ἡ τελευταία του ἐλπίς.[7]

Ἡ πάλη, πάντως, ἔξοντωτικὴ καὶ εἰδεχθὴς συχνά, ποὺ ἀναπτύσσεται μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου εἰς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως, δὲν ἔχει καμία σχέσι μὲ τὸν ἐνθαρρυνόμενο φυσικὸ ἀνταγωνισμὸ ἐντὸς τοῦ συστήματος, μὲ τὴν διεγείρουσα εἰς ἔντονον προσπάθεια δελτιώσεως, εἰς ὅρεξιν τελείου τέλους, ἀναγωγὸν ἄμιλλαν ὑπερτερήσεως, μὲ τὴν ἀγαθὴν ἡσιόδειον ἔριν· ἀπὸ τὴν δποίαν ἀκριβῶς διαχωρίζεται ἡ κακότροπος φθονερὴ μοχθηρία διαφθορᾶς τῆς θεοσδότου φυσικῆς τάξεως καὶ ἀνατροπῆς τῆς ἀξιοκρατικῆς ἀρχῆς ἵεραρχήσεως.⁸ Εογα καὶ Ἡμέραι 11-26:

οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην Ἐρίδων γένος, ἀλλ' ἐπὶ γαῖαν
εἰσὶ δύω· τὴν μέν κεν ἐπαινήσειε νοήσας,
ἡ δ' ἐπιμωμητή· διὰ δ' ἄνδιχα θυμὸν ἔχουσιν.

Ἡ μὲν γὰρ πόλεμόν τε κακὸν καὶ δῆριν ὀφέλλει,
σχετλίη· οὕτις τὴν γε φιλεῖ δροτός, ἀλλ' ὑπ' ἀνάγκης
ἀθανάτων βουλῆσιν Ἐριν τιμῶσι δαρεῖαν.

Τὴν δ' ἐτέρην προτέρην μὲν ἐγείναντο Νὺξ ἐρεβεννή,
θῆκε δέ μιν Κρονίδης ὑψίζυγος, αἰθέρι ναίων,
γαίης τ' ἐν ρίζησι καὶ ἀνδράσι πολλὸν ἀμείνω·
ἡ τε καὶ ἀπάλαμόν πέρι δύμως ἐπὶ ἔργον ἐγείρει·
εἰς ἐτερον γὰρ τίς τε ἵδεν ἔργοιο χατίζων
πλούσιον, ὃς σπεύδει μὲν ἀρόμεναι ἥδε φυτεύειν
οἴκον τ' εῦθέσθαι· ζηλοῖ δέ τε γείτονα γείτων
εἰς ἄφενος σπεύδοντ'· ἀγαθὴ δ' Ἐρις ἥδε δροτοῖσιν.
καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων,
καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ.

Τὸν εὐγενῆ ἄμιλλητήριον ἀγῶνα, τὴν ἀγαθὴ δηριόεσσαν ἔριν, ἀνεγνώριζε καὶ ὁ Ὅμηρος. Ὁ Λαέρτης εὐθυμεῖ δρῶν Ὁδυσσέα καὶ Τηλέμαχον συναγωνιζομένους εἰς ἀπόδειξιν ἀρετῆς δι' ἔργων ἀνδρείας (ω 513-5):

ως φάτο, Λαέρτης δὲ χάρη καὶ μῦθον ἔειπε·
 «τίς νύ μοι ἡμέρη ἥδε, θεοὶ φίλοι; ἢ μάλα χαιρῶ·
 νιός θ' νιωνός τ' ἀρετῆς πέρι δῆριν ἔχουσι.

Καὶ ὁ Ἀγαμέμνων ἔχάρη ὅταν τὸ φιλόπρωτο νεῖκος Ὁδυσσέως καὶ Ἀχιλλέως τοὺς ὄδηγησε κάποτε εἰς ἀνταλλαγὴν φοβερῶν καὶ βιαιῶν ἐκφράσεων· διότι ἀνέμενε ὅτι ὁ φίλερις ἀνταγωνισμὸς τῶν ὑπερτερούντων πρωτίστων θὰ τοὺς προεκάλει εἰς ὑπερβολὴς ἀριστείας· τὸ φυσικὸν αὐτὸν ἀκολούθημα εἶχε ἐπὶ πλέον καὶ τὴν Δελφικὴν κύρωσι: ἡ φιλονεικία τῶν ἀρίστων θὰ ἥτο ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς Τρωϊκῆς ἐκστρατείας (θ 73 sqq.):

*Μοῦσ' ἄρ' ἀοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν,
 οἵμης τῆς τότ' ἄρα κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἴκανε,
 νεῖκος Ὁδυσσῆς καὶ Πηλείδεω Ἀχιλῆος,
 ὃς ποτε δηρίσαντο θεῶν ἐν δαιτὶ θαλείῃ
 ἐκπάγλοις ἐπέεσσιν, ἄναξ δ' ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
 χαῖρε νόῳ, ὅ τ' ἀριστοὶ Ἀχαιῶν δηριόωντο.
 ὃς γάρ οἱ χρείων μυθήσατο Φοῖβος Ἀπόλλων
 Πυθοῖ ἐν ἡγαθέῃ, ὅθ' ὑπέρβη λάινον οὐδὸν
 χοησόμενος· τότε γάρ ρα κυλίνδετο πήματος ἀρχὴ
 Τρωσί τε καὶ Δαναοῖσι Διὸς μεγάλου διὰ βούλας.*

Δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαία ἐπίσης ἡ ἐπιλογὴ τῶν δύο φιλονεικούντων ἥρωών. Τὰ ἀρχαῖα σχόλια ἀποδίδουν τὴν φίλην τῆς ἀντιδικίας Ὁδυσσέως καὶ Ἀχιλλέως εἰς τὸ ὅτι ὁ μὲν ἐπλεονέκτει κατὰ τὸ φρονεῖν, ὁ δὲ ὑπερτέρει πάντων κατὰ τὴν σωματικὴν ἀνδρότητα, ἕκαστος δὲ προέκρινε τὴν ἴδιαν του ὑπεροχὴν ὡς νικητήριον εἰς τὸν πόλεμον: "Ἐχαιρε τῶν ἀριστέων φιλονεικούντων, τοῦ μὲν τὰ ψυχικὰ ἐπαινοῦντος, τοῦ δὲ τὰ σωματικὰ... καὶ ὁ μὲν Ἀχιλλεὺς ἔλεγε δι' ἀνδρίαν ἀλλαναι τὸ "Ιλιον, ὁ δὲ Ὁδυσσεὺς διὰ μηχανῆς καὶ φρονήσεως. Ἐπανευρίσκομε ἐν προκειμένῳ τὴν διπλῇ κορυφῇ τῆς ἀρετῆς, κατὰ σῶμα καὶ πνεῦμα.

Ἡ κατὰ τὴν κρίσι τῆς Ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας παρατηρουμένη κοινωνικὴ ἀναστάτωσις δὲν ὀφείλεται οὔτε σχετίζεται πρὸς τὴν ἀρχὴν ἢ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀξιολογίας τῆς τελειότητος. Ἡ αἵτια τῆς ἐπιμωμητῆς ἔριδος καὶ τῆς ἐν γένει κοινωνικῆς διαλύσεως ἔγκειται ἀλλοῦ. Πῶς νὰ φαντασθοῦμε τὸν ἐμφιλοχωροῦντα ἀνταγωνισμὸν τῆς ὑπεροχῆς ὡς ἐπι-

κίνδυνο δυναμιτιστή τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης, ὅταν ἀκοῦμε τὸν ποιητὴ τῆς ἀχαλαρώτου κατηγορικῆς προστακτικῆς «αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων» νὰ ψάλῃ ἀνεπιτηδεύτως (ι 5 sqq.):

οὐ γὰρ ἔγωγε τί φημι τέλος χαριέστερον εἶναι
ἢ ὅτ' ἂν εὐφρόσύνη μὲν ἔχῃ κατὰ δῆμον ἄπαντα,
δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκονάξωνται ἀσιδοῦ,
ἥμενοι ἐξείης, παρὰ δὲ πλήθωσι τράπεζαι
σίτου καὶ κρεῶν, μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων
οἰνοχός φορέησι καὶ ἐγχείη δεπάεσσιν
τοῦτο τί μοι κάλλιστον ἐνί φρεσὶν εἴδεται εἶναι.

* * *

2) Κατὰ τὴν ἔξετασι τῶν ἑλληνικῶν κοινωνικῶν φαινομένων πρέπει σαφής νὰ γίνη ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ εὐγενείας. Βεβαίως ὁ εὐπατρίδης καυχᾶται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν διὰ τὴν καταγωγή του. Ἡ εὐγένεια εἶναι ἐπαινετή, ὅχι μόνον ἐξ αἰτίας τῆς λάμψεως καὶ τιμῆς ποὺ περιποιεῖ εἰς τὸν φορέα της, ἀλλὰ καὶ ὡς θετικώτερον ἀγαθόν, ὡς μηχανισμὸς διατηρήσεως ὑψηλῶν ἐπιπέδων τελειότητος διὰ τῆς κληρονομικότητος. Ἡ ἐμπειρία διδάσκει ὅτι ἡ ἐπιλεκτικὴ διασταύρωσις προικισμένων καὶ διακεκριμένων μελῶν ἐνὸς εἴδους τείνει νὰ αὐξήσῃ, τουλάχιστον ὑπὸ ὅρους καὶ μέχρι σημείου τινος, τὴν ἀγαθότητα τῶν ἐπιγόνων. Ὁ Θέογνις ἀντιπαραθέτει τὴν ἀνεγνωρισμένη ἀρχὴ τῆς ἐπὶ τῶν ζώων εὐγονίας πρὸς τὴν συμπεριφορὰν ἀνδρὸς ἐσθλοῦ ὁ ὅποιος λαμβάνει ὡς σύζυγο πλουσίαν ἀλλὰ κακὴν θυγατέρα κακοῦ (183 sqq.). Εἰς τὴν φιλοσοφία ἡ ἴδεα ἐφαρμογῆς τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους θὰ ἀποτελέσῃ σημαντικὴν ἐστία προβληματισμοῦ. Ὁ Πλάτων δικαιολογεῖ καὶ ἀναπτύσσει λεπτομερῶς τὴν ἀντίληψι καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς εἰς τὴν δομὴν τῆς ἴδεώδους πολιτείας. Αὐτὴ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνία περιλαμβάνει θεσμοὺς σαφοῦς εὐγονικοῦ προσανατολισμοῦ, καὶ εἰς τὴν περίπτωσι τῆς καθαρᾶς Δωρικῆς πόλεως, τῆς Σπάρτης, συνειδητῆς κατευθύνσεως. Εἰς τὸν "Ομηρο, ἔκπαγλος λαμπότης παρουσιαστικοῦ, ὅπως αὐτομάτως συγκρίνεται πρὸς τοὺς θεούς, ἔτοι ὑποβάλλει καὶ βασιλικὴ καταγωγή (δ 27):

ἀνδρε δύω, γενεῇ δὲ Διὸς μεγάλοιο ἔϊκτον,
καὶ (δ 63):

ἀλλ' ἀνδρῶν γένος ἐστὲ διοτρεφέων βασιλήων
σκηπτούχων, ἐπεὶ οὐ κε κακοὶ τοιούσδε τέκοιεν.

·Ο· Οδυσσεὺς πρὸς Ἀντίνοον (ο 145):

δός, φίλος· οὐ μέν μοι δοκέεις ὁ κάκιστος Ἀχαιῶν
ἔμμεναι, ἀλλ' ἄριστος, ἐπεὶ βασιλῆι ἔσικας.

·Αλλ' οὐδέποτε ἐντούτοις ἡ εὐγένεια ὑποκαθιστᾶ τὴν ὅλην ἀρετήν,
ώς κοινή, τρόπον τινα, παρακαταθήκη της. Καθ' ἔαυτὴ προσελκύει
περιωρισμένον μόνον ἔπαινον. ·Ως ἀγωγὸς δὲ ἀγαθότητος διὰ τῆς
κληρονομικότητος, πρέπει νὰ ἀποδεικνύῃ τὰ ἀνάλογα ἀποτελέσμα-
τά της συνεχῶς. ·Η δόξα τῶν προγόνων ἐπιβάλλεται νὰ διατηρεῖται
ἀκηλίδωτη, τὸ γένος τῶν πατέρων νὰ μὴν ἐντροπιάζεται. ·Ανακαλεῖ
ὁ Γλαῦκος τὶς πατρικὲς ἐπιταγὲς ὅταν ἔφευγε διὰ τὸν μέγα πόλεμο
(Ζ 207 sqq.):

καί μοι μάλα πόλλ' ἐπέτελλεν,
αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων,
μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν, οἵ μέγ' ἄριστοι
ἐν τῷ Ἐφύρῳ ἐγένοντο καὶ ἐν Λυκίᾳ εὑρείη.
ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἴματος εὔχομαι εἶναι.

Προανεφέρθη τὸ ·Ομηρικὸ χωρίον (Μ 310 sqq.) ὅπου ὁ Σαρπηδὼν
προκαλεῖ τὸν Γλαῦκο νὰ πρωτοστατήσουν εἰς τὸ ἐπικινδυνότατον
τῆς μάχης προμαχοῦντες τῶν Λυκίων διὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι βασι-
λεύουν ὅντες ὅντως ἄριστοι, ἐπάξιοι δηλαδὴ ἡγεμόνες πράγματι,
καὶ ὅχι ψιλῷ τῷ ὅνόματι. Διότι καὶ ἀπλὴ πεῖρα ἔπειθε ὅτι ἡ κληρο-
νομικότης ὡς φορεὺς ἀγαθότητος ἥτο ἀβεβαία, ἔστω καὶ μόνον
διότι ἡ ὑπαρκτὴ πραγματικότης οὐδὲ πόρρω ἀνταπεκρίνετο πρὸς
τὶς ἐπιταγὲς ἐνὸς αὐστηροῦ εὐγονικοῦ προγράμματος. ·Απὸ πατέρα
χείρονα (τὸν δυσώνυμον ἀγγελιαφόρον Κοπρέα) ἐγεννήθη λαμπρὸς
κατὰ πολλὲς καὶ μεγάλες ἀρετὲς υἱός, ὁ Περιφήτης (Ο 641):

τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων
παντοίας ἀρετάς, ἡμὲν πόδας ἡδὲ μάχεσθαι,
καὶ νόον ἐν πρώτοισι Μυκηναίων ἐτέτυκτο·
ὅς τούθ' Ἐκτορὶ κῦδος ὑπέρτερον ἐγγυάλιξεν.

·Αρχαῖαι προγονικαὶ ἀρεταὶ ἄλλοτε ἔξαφανίζονται καὶ ἄλλοτε ἐπα-

ναδραστηριοποιοῦνται εἰς τοὺς ἀπογόνους, ὅπως δηλώνει ὁ Πίνδαρος (*Νεμεονῖκαι XI*, 37):

ἀρχαῖαι δ' ἀρεταὶ
ἀμφέροντ' ἄλλασσόμεναι γενεαῖς ἀνδρῶν σθένος.

‘Η κοινὴ πεποίθησις ἦταν ἀντιθέτως ἀναμενομένη χειροτέρευσις τοῦ γένους,[8] δι’ ἐπιμειξίας ἀγαθῶν πρὸς κακούς, λόγῳ τῆς γενικῆς ροπῆς ἐπὶ τὰ χείρω.

‘Η προφανῆς διαφοροποίησις εὐγενείας καὶ ἀρετῆς ἐκφράζεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς μονομαχίας τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Αἴνείου μνημειωδῶς. Μὲ ἀκούσιον ἐπιγραμματικότητα διατυποῦται ὑπὸ τοῦ Αἴνείου. Μετὰ βασιλικὴν γεναλογία διὰ μακρᾶς σειρᾶς προγόνων ἐξ αὐτοῦ τοῦ Διὸς ἀρχομένην, ὁ Αἴνείας καταλήγει ἀπαντῶν ὡς ἔξῆς εἰς τὶς ἀπειλητικὲς καυχήσεις ὑπερτέρας ἀρετῆς τοῦ Ἀχιλλέως (Υ 241-3):

ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι.
Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἄνδρεσσιν ὀφέλλει τε μινύθει τε
ὅπως κεν ἐθέλησιν· ὁ γάρ κ' ὅχ' ἀριστος ἀπάντων.

‘Ως πρὸς τὴν καταγωγὴν δὲν ὑστερεῖ οὐδενός· ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ ἀξία χαρίζεται ἀπὸ τὸν Δία, ταμίᾳ ὑπέρτατον πάσης ὑπεροχῆς, τόσον γενικῶς εἰς τὴν σύστασιν κάθε ἀνθρώπου, ὃσον καὶ διὰ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ὃπου ἢ ἀρετὴ καλεῖται νὰ διατρανθῇ δι’ ἐνεργείας καὶ ἔργου.[9]

“Οπως τὸ διατυπώνει ὁ Σοφοκλῆς, ἀληθῶς εὐγενῆς εἶναι ὁ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθός· ἐὰν ἐξ ἐσθλῶν γεννηθῇ κακός, αὐτὸς δὲν εἶναι τῷ ὄντι εὐγενῆς (‘Αντιγόνη 38). Καὶ τόσον περισσότερον ψόγος ἐπικρέμαται ἐπὶ τοῦ κακοῦ εὐπατρίδου, ὃσο τὸν βαρύνει ἐπιβλητικωτέρα κληρονομία ἀγαθότητος. ‘Η τελικὴ ἀναγωγὴ καὶ κατακλείς εἶναι πάντοτε πρὸς τὴν αὐτογενῆ τελειότητα, ἡ δὲ εὐγένεια εἶναι περὶ ἐκείνην.” Εξοχος αὐτοφυῆς ὑπεροχὴ εὐκόλως ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐπενέργειαν, ἡ καὶ εἰς τὴν σύλληψιν, κάποιας θεότητος. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀριστῆς τοῦ ἡρωϊκοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου δὲν εἶναι καθόλου μακροπρόγονοι· εἶναι ὅμως θεογενεῖς. “Οπως καὶ ὁ αὐτοδίδακτος ἐν σοφίᾳ εἶναι θεοδίδακτος. Πάρα πολὺ ἰσχυρότερη καὶ ἀναφανδὸν ἀποτελεσματικώτερη διὰ τὸ ἐλληνικὸν βίωμα εἶναι ἡ ἀμεσώτερη ἐξάρτησις ἡ προέλευσις ἀπὸ ὑπερφυὲς ἀγαθόν, παρὰ ἡ πολύβαθμος ἀναγωγὴ εἰς ἀπόμακρον ἀρχὴν ὀσονδήποτε περίλαμπρον. Πάντοτε ἐπενεργοῦσε ἡ ἀντίληψις ὅτι, ἐν γένει, διάρκεια ὑπάρξεως διὰ τὰ θνητὰ

ὄντα σημαίνει κίνησις φθορᾶς, καὶ ὅτι ἴστορικὴ τυχὸν πορεία ἡ ἐξέλιξις, ἐὰν ἀληθῶς ὑπάρχῃ, δαίνει ἐπὶ τὰ χείρω. Τελειώτερον εἶναι τὸ προσεχέστερον πρὸς τὸ αὐτοτέλειον, ὅχι τὸ πολυ-τελεστέρως προαχθέν.

* * *

3) Ἐγκωμιάζεται καὶ ὁ πλοῦτος εἰς τὸν "Ομηρο μὲ λαμπρὰ χρώματα, ὡς περιουσία εὐφόρου γῆς, ζῷων καὶ πολυτίμων πραγμάτων. 'Αλλ' ἡ ἐπίκλησίς του καὶ σπανία εἶναι ἐν σχέσει πρὸς τὴν πανταχοῦ παρουσία τῆς ἀρετῆς, σπανιωτέρα καὶ αὐτῆς τῆς καυχήσεως εὐγενείας, καὶ συνηθέστατα συνοδεύεται ἀπὸ τὴν μνεία ἀγαθότητος ἄλλης οὐσιωδεστέρας καὶ χρησιμωτέρας.

Ο ἀριστεὺς Διομήδης, ἀν καὶ νεώτατος, προφέρει βελτίστην βουλὴν εἰς τὴν συνάντησιν τῶν ἐπιφανεστέρων ἡγητόρων, Ἀγαμέμνονος, Ὁδυσσέως, Νέστορος καὶ αὐτοῦ, κατὰ τὸ κρισιμώτατον τῆς ἐπὶ ταῖς ναυσὶν μάχης (Ξ 1 sqq.), ἀπειλουμένης ἀχαϊκῆς πανωλεθρίας διὰ τὸν χόλον τοῦ Ἀχιλλέως. Ο πατροπάτωρ του ἀρετῇ ἦν ἔξοχος τῶν ἀδελφῶν του· ὁ πατήρ του ἦτο ἀγαθός, ἀλλὰ διὰ φονικὴν αἰτίαν εὐφήμως ἀποσιωπουμένην εἰς τὴν πρόσφροτιν (Ξ 120: ὡς γάρ πον Ζεὺς ἤθελε καὶ θεοὶ ἄλλοι) ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ καταφυγὼν εἰς "Αργος ἐνυμφεύθη κόρην τοῦ βασιλέως Ἀδρήστου χαίρων μεγάλης περιουσίας (Ξ, 121 sqq.):

*ναῖε δὲ δῶμα
ἀφνειὸν διότοιο, ἄλις δέ οἱ ἥσαν ἀρουραὶ¹
πνοοφόροι, πολλοὶ δὲ φυτῶν ἔσαν δρχατοι ἀμφίς,
πολλά δὲ οἱ πρόβατ' ἔσκε· κέναστο δὲ πάντας Ἀχαιοὺς
ἐγχείη.*

Η περίστασις εἶναι εἰδικὴ ἐδῶ. Ο Τυδεὺς κατὰ πεπρωμένον ἦναγκάσθη φυγὰς νὰ ἔλθῃ εἰς ἔνην χώραν ὅπου παρ' ὅλην τὴν κακοδαίμονα κατάστασιν του ἐτιμήθη τόσον ὥστε νὰ λάβῃ γυναικα θυγατέρα τοῦ βασιλέως καὶ πλούσια προῖκα εἰς γῆν καὶ ζῶα καὶ βρίθουσαν ἀγαθῶν οἰκίαν. Η ἀναφορὰ εἰς πλοῦτον μετὰ τῆς ἐξαιρέτου νυμφείας τονίζει τὴν εὐδοκίμησίν του μετὰ μείζονα συμφοράν, λόγω τῆς ἄκρας ὑπεροχῆς του εἰς τὴν μάχην διὰ δόρατος, ὅπου διεκρίνετο πάντων τῶν Ἀχαιῶν.

Συχνά ἡ εὐφημία πλούτου ἀναπετάννυται εἰς περιπτώσεις ὑφειμένης σχετικῶς ἀξίας. Ὁ φανταζόμενος ὡς κήρυξ - θεράπων τοῦ Ἀχιλλέως Ἐρμῆς καυχᾶται διὰ τὸν πλοῦτον τοῦ πατρός του (Ω 398). Καὶ διὰ τὸν φίλον ἔταῖρον συμποσιαστὴν τοῦ "Ἐκτορος Ποδέα,[10] ὁ διοῖος μάλιστα ρητῶς ἀναφέρεται ὡς ἐκ τοῦ δήμου ὧν καὶ ὅχι ἐκ τῶν ἀριστέων, δίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς ὅτι ἵτο ἀφνειός τ' ἀγαθός τε (Ρ 575).

"Ἐπαινος μεγέθους πλούτου ἀρμόζει πρεπωδέστερα πρὸς γῆρας, ὅπου κατὰ φύσιν ἀπουσιάζουν ἢ ἀτονοῦν ἄλλαι παρουσίαι ἐνεργῶν ἀρετῶν, εἰ μὴ τῆς σοφίας, ὅταν δὲν εἶναι ἰδιαιτέρως προβεβηκός. Καὶ τότε ὅμως ἡ μνημόνευσις πλούτου συνοδεύεται ἀπὸ τονισμὸς καὶ ἄλλων ἔξωτερικῶν ἀγαθῶν. Ὁ Πηλεὺς ὑπερεῖχε πάντων εἰς πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ ἐβασίλευε τῶν φημιστῶν Μυρμιδόνων καὶ, τὸ μέγιστον, συνευρέθη θνητὸς ὧν πρὸς θεάν (Ω 534 sqq.):

ὡς μὲν καὶ Πηλῆι θεοὶ δόσαν ἀγλαὰ δῶρα
ἐκ γεννετῆς· πάντας γὰρ ἐπ' ἀνθρώπους ἐκέναστο
ὅλῳ τε πλούτῳ τε, ἄνασσε δὲ Μυρμιδόνεσσι,
καὶ οἱ θνητῷ ἐόντι θεὰν ποίησαν ἄκοιτιν.

Ομοίως ὁ Πρίαμος διακρίνεται διὰ τὸν πλοῦτον του, τοὺς πολλοὺς ἀριστέας υἱούς του καὶ τὴν ἐκτεταμένην του ἐπικράτειαν (Ω 543 sqq.):

Καὶ σέ, γέρον, τὸ πρὸν μὲν ἀκούομεν ὅλοιον εἶναι·
ὅσσον Λέσβος ἄνω, Μάκαρος ἔδοις, ἐντὸς ἐέργει
καὶ Φρυγίη καθύπερθε καὶ Ἐλλήσποντος ἀπείρων,
τῶν σε, γέρον, πλούτῳ τε καὶ νιάσι φασὶ κεκάσθαι.

Κλέος πλούτου συνδυάζεται καὶ πρὸς ψεκτὴν μαλθακότητα καὶ δειλίαν. Ὁ Ἐχέπηλος ἔχαρισε εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα τὴν Αἴθην, θαυμαστὴν ταχυτάτην θυμοειδῆ ἵππον, διὰ νὰ μὴν μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν Τροίαν, ἀλλὰ νὰ παραμείνῃ εἰς Σικυῶνα τερπόμενος μὲ τὰ ἀγαθά του (Ψ 296 sqq.):

τὴν Ἀγαμέμνονι δῶκ' Ἀγχισιάδης Ἐχέπωλος
δῶρ', ἵνα μή οἱ ἔποιθ' ὑπὸ Ἰλιον ἡνεμόεσσαν,
ἄλλ' αὐτοῦ τέρποιτο μένων· μέγα γάρ οἱ ἔδωκε
Ζεὺς ἄφενος, ναῖεν δ' ὅ γ' ἐν εὔρουχόρῳ Σικυῶνι.

‘Ο ἔπαινος τοῦ πλούτου τοῦ Ἐριχθονίου ὑπὸ τοῦ ἀπογόνου του Αἰνεία ἔξαντλεῖται εἰς τὴν περιγραφὴ γλαφυρῆς εἰκόνος ὅπου τρισχίλιαι θήλειαι ἵπποι του θάλλουν τόσον, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Βορρᾶς, εἰκασθεὶς εἰς μελανόχαιτον ἵππον, τὶς ἐράσθη, καὶ συνευρεθεὶς ἀπεγέννησεν δώδεκα πώλους ὑπερφυεῖς ποὺ πετοῦν, ὅταν καλπάζουν, ἐπάνω ἀπὸ τοὺς ἀνθηροὺς βλαστοὺς τῆς γῆς καὶ τὰ ἀφρίζοντα κύματα τῆς θαλάσσης. Ὁ πλοῦτος εἶναι πράγματι πλοῦτος ὅταν συνίσταται εἰς ἐκλεκτὰ πολυτίμητα πράγματα ἔξοχου τελειότητος: ἀξιολογεῖται διὰ τὴν παρεχομένην λάμψιν (ὅπως καὶ ἐναρχόμενος τοῦ α' Ὀλυμπιονίκου ὁ Πίνδαρος ψάλλει). Ἡ Ὁμηρικὴ ἐκφρασις εἶναι ἀπαράμιλλης γοητείας (Y 219 sqq.):

Δάρδανος αὐτὸν τέκεθ' νίδον Ἐριχθόνιον βασιλῆα,
ὅς δὴ ἀφνειότατος γένετο θυητῶν ἀνθρώπων·
τοῦ τρισχίλιαι ἵπποι ἔλος κάτα βουκολέοντο
θήλειαι, πώλοισιν ἀγαλλόμεναι ἀταλῆσι.
τάων καὶ Βορέης ἡράσσατο βοσκομενάων,
ἵππῳ δὲ εἰσάμενος παρελέξατο κνανοχαίτη.
αἱ δὲ ὑποκυσάμεναι ἔτεκον δυοκαίδεκα πώλους.
αἱ δὲ ὅτε μὲν σκιρτῷεν ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν,
ἄκρον ἐπὶ ἀνθερίκων καρπὸν θέον οὐδὲ κατέκλων·
ἄλλ᾽ ὅτε δὴ σκιρτῷεν ἐπὶ εὐρέα νῶτα θαλάσσης,
ἄκρον ἐπὶ φηγμῖνος ἀλὸς πολιοῦ θέεσκον.

‘Ο πλοῦτος ἀπουσιάζει ἀπὸ τὶς μείζονες καὶ κρείττονες ἀξιολογικὲς ἔκτιμήσεις, ἀπὸ τὶς πρώτιστες θέσεις κοινωνικῆς διαφοροποιήσεως καὶ διαστρωματώσεως. Ἔχει βεβαίως ἀδιαφιλονείκητο θέσι εἰς τὴν ἴεραρχία τῶν προσόντων καὶ θετικῶν πραγμάτων, κυρίως διὰ τῆς αἴγλης ποὺ δύναται νὰ προσδώσῃ, καλῶς μεταχειριζόμενος, εἰς τὸν ἔχοντα, τῆς λαμπρότητος βίου: κρίνεται δηλαδὴ κυρίως διὰ τῆς χρήσεώς του, τῆς μετατροπῆς του εἰς καθ' ἔαυτὰ τέλεια ἀγαθά, ὡς μέσον λάμψεως καὶ ἰσχύος, ὅχι ὡς σκοπὸς θησαυρίσεως, αἰσθητικῶς καὶ δυναμικῶς, ὡς δημιουργικὸν ἐφαλτήριον, ὅχι ὡς νεκρὸν ἀπόκτημα ἀνενεργῶς ἀποταμιευόμενον ἢ ταπεινῶς καταδαπανώμενον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀντιπαρατίθεται καταδήλως πρὸς τὴν ἀρετὴν εἰς τὸν Ὁμηρο, ὅπως καὶ ἡ ἐκφρασις ἀφνειός τε ἀγαθός τε μαρτυρεῖ. Ἀντιτίθεται δὲ ἐντονώτατα εἰς τοὺς ἀρχαῖκοὺς ποιητὲς πρὸς τὸ

δόντως ἐσθλόν, εὐρεθεὶς εἰς τὴν ἔστιαν τῆς κοινωνικῆς κρίσεως.

‘Ο πλοῦτος εἶναι ἀγαθόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ δὲν εἶναι τελειότης τῆς φύσεώς του. Εἶναι ἔξωτερικὸν ἀγαθόν, κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν. Διαφαίνεται ὅτι εἰς τὸν “Ομηρον” ἔχει ἀκόμη μικρότερη ἀξιολογικὴ σημασία ἀπὸ ὅτι μετέπειτα, ὅταν εἴχε ἐν τῷ μεταξὺ ἀναχθῆ εἰς τὸ μέγιστο κοινωνικὸ πρόβλημα, καταταράξας τὴν συνοχὴ τοῦ πυκνοῦφαντου κοινωνικοῦ ἴστοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι οἱ δύο στάσεις, ἔταιρεῖαι, παρατάξεις, κοινωνικαὶ τάξεις ἡ πολιτικὰ κόμματα εἰς τὴν Μίλητο τῶν ἀρχαῖων χρόνων ἐκαλοῦντο Πλουτίς καὶ Χειρομάχα ἀντιστοίχως (Πλουτάρχου ‘Ἐλληνικὰ Αἴτια 298C).’ Άλλὰ καὶ τότε τὸ ἐγγενὲς αἴσθημα παρέμεινε ἀναλλοίωτον. ‘Ἡ ἀναστάτωσις διογκοῦται, ἡ ἀνωμαλία ἐκρήγνυται· ἡ πίστις ἵσταται ἀγέρωχος. Οἱ ἀξίες διαρκοῦν ἀφθαρτες, τὰ κριτήρια λειτουργοῦν ἀπαρέγκλιτα. ’Αλώδητες σώζονται οἱ φίλες. ’Αδιασάλευτος, ἐδραία, ἰσχυρὰ κραταιοῦται ἡ γενεσιονογὸς ἀρμονία καὶ κατὰ τὴν ταρακτικωτέραν ἀκόμη ἀταξίαν. Διαφυλασσομένουν ἀκεραίουν καὶ σφύζοντος τοῦ συστατικοῦ βιώματος, κατορθοῦται ὑψος πολιτισμοῦ καὶ κορυφοῦται ἀριπρεπῶς ὁ Ἐλληνισμός, ἀνεξαρτήτως ἔξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ συμφορῶν.

Διαλαλεῖ ὁ Βακχυλίδης (I, 49 sqq.):

Φαμὶ καὶ φάσω μέγιστον
κῦδος ἔχειν ἀρετάν, πλοῦτος δὲ καὶ δειλοῖσιν ἀνθρώπων
διιλεῖ.

‘Ομοίως ὁ Θέογνις (149-50):

χοήματα μὲν δαιμῶν καὶ παγκάκῳ ἀνδρὶ δίδωσιν
Κύρν· ἀρετῆς δ' ὀλίγοιος' ἀνδράσι μοῖρ' ἔπεται.

Συμβαίνει βεβαίως εἰς περιόδους κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως ὥστε ἀνίκανοι μὲν νὰ πλουτοῦν ὑπεράγαν, οἱ τέλειοι δὲ νὰ πένονται. Δὲν ἀντικαταλάσσομε ὅμως τὴν ἀρετὴν ἀντὶ τοῦ πλούτου, διότι ἐκείνη μὲν εἶναι ἔμπεδος ἀεί, μονιμώτατον καὶ χρησιμώτατον ἀπόκτημα εἰς κάθε περίστασιν, ἐνῷ ὁ πλοῦτος ἀνήκει ἄλλοτε εἰς ἄλλον, ἀσταθής, ἀφερέγγυος, χωρὶς πλέον νὰ συμπαρακολουθῇ πειθηνίως πραγματικὴν ἴκανότητα (315 sqq. = Σόλων 4. 9-12 Diehl):

πολλοί τοι πλουτοῦσι κακοί, ἀγαθοὶ δὲ πένονται,
ἀλλ' ἡμεῖς τούτοισ’ οὐδιαμειψόμεθα
τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον, ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεί,
χρήματ’ δ’ ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

‘Ο ἀγαθὸς, καὶ ὅταν ἔμπιπτει εἰς πενίαν, δὲν εἶναι δειλός. Ἐντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα ως ἔχει καὶ ἐπιλέγει, κατὰ συγέπειαν, τὴν ὁρθὴν εἰς κάθε περίστασιν πρᾶξιν, ὅδευων ἀφόβως ἐν γνώσει κακῶν καὶ ἀγαθῶν. Ἡ φρόνησίς του ἔδραζεται ἐπὶ τῆς σοφίας του, καὶ ὅδηγε τὴν εὔτολμον προαιρεσίν του (319-20):

Κύρον ἀγαθὸς μὲν ἀνὴρ γνώμην ἔχει ἔμπεδον αἰεί,
τολμᾶ δ’ ἐν τε κακοῖς κείμενος ἐν τ’ ἀγαθοῖς.

Kai (IX, 47) πάλιν ὁ Βακχυλίδης διατρανώνει:

τὸ μὲν κάλλιστον, ἐσθλὸν
ἄνδρα πολλῶν ὑπ’ ἀνθρώπων πολυζήλωτον εἶμεν.
οἴδα καὶ πλούτου μεγάλαν δύνασιν
ἀ καὶ τὸν ἀχρεῖον τίθησι
χρηστόν.

* * *

Τὸ κάλλιστον ἀνθρώπειον θαῦμα εἶναι ὁ εὐκλεής ἐσθλὸς ἀνὴρ. Ἡ δύναμις τοῦ πλούτου εἶναι ὄντως μεγάλη, ὅχι ὅμως ἢ οὐσία του. Εἶναι ἀγαθὸν ὅχι αὐτοφυὲς καὶ ἐξ αὐτοῦ εὔεργετοῦν, ὅχι αὐτόφωτον ἀλλ’ ἐτερόφωτον ὄνησιφορίας, ὥφελοῦν ὅχι ἀναγκαίως δι’ ὅτι εἶναι, ἀλλὰ δι’ ὅτι δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ. Ἡ ἀγαθότης του συνίσταται εἰς τὴν δυνατότητα ἀγαθῆς χρήσεώς του. Εἶναι ὅπλον, ἐφόδιον καὶ μέσον, ὅχι οἰκείωμα, στόχος καὶ τέλος. Τὸν ἀχρηστὸν μετατρέπει εἰς λειτουργικόν. Ὅπουνργεῖ εἰς μεγαλοπρέπειαν. Ἐθέλει αὕξειν φρένας ἀνδρὸς (I, 52) –ἐπὶ καλῷ του ἢ κακῷ ἀναλόγως. Εἶναι μεγάνωρ κατὰ τὸν Πίνδαρο, εὐρυσθενῆς, ὅταν ὅμως τις ἀρετᾶ κεκραμένον καθαρᾶ κατέχῃ (Πυθιονῖκαι, V, 1 sqq.):

‘Ο πλοῦτος εὐρυσθενῆς,
ὅταν τις ἀρετᾶ κεκραμένος καθαρᾶ
βροτήσιος ἀνὴρ πότμου παραδόντος αὐτὸν ἀνάγη
πολύφιλον ἐπέταν.

‘Η ἐπωφελὴς τοῦ πλούτου ἀποτελεσματικότης ἔξαρταται ἀπὸ τὴν παρουσία ἀκρότητος ἀρετῆς πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχῃ παραδοθῆ ἀβιάστως ἀπὸ τὴν μοῖρα, καὶ ὅχι νὰ ἔχῃ κατακτηθῆ μὲ λυσσαλέο ἀγῶνα. Τότε εἶναι ὄντως ὄργανον αἰγλῆς ἀνταυγαζομένης εἰς πλειάδα ἐκλεκτῶν φίλων. Εἶναι ἀστήρ ἀρίζηλος, ἐτυμώτατον ἀνδρὶ φέγγος ὅταν πάλιν εἶναι ἀρεταῖς δεδαιδαλμένος (*Ολυμπιονῖκαι*, II, 53), καὶ ἐφ’ ὅσον ὁ κατέχων ἔχει κατὰ νοῦν τὰ μετὰ θάνατον, ἀντιμετωπίζει δηλαδὴ καὶ συλλαμβάνει τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως (II, 56 sqq.).

Ἐξ ἀντιθέτου, ὁ πλοῦτος χωρὶς ἀρετὴ εἶναι βλαβερός, ὅπως καιρώτατα ἐκφράζεται ἡ καλλίφωνος Σαπφώ (92 Diehl = 148 Voigt):

ὁ πλοῦτος ἄνευ<θ>’ ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος.[11]

Συνάδει ὁ πολύτιμος διὰ τὴν κατανόησι τῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων κατὰ τοὺς ἀρχαἴκους χρόνους Θέογνις· πλοῦτος περιποιηθεὶς εἰς ἄχρηστον, ἀνίκανον, κακόν, δὲν ἀποβαίνει εἰς συμφέρον οὔτε δι’ αὐτὸν οὔτε διὰ τοὺς φίλους. Τὸ δυνάμει ἐπωφελὲς τοῦ πλούτου δὲν τελεσφορεῖ, καὶ αἱρεται ἡ ἀγαθότης του ὡς μέσου. Τὸ ἀγαθὸν ὄργανον χρήζει ἐσθλοῦ ἀνδρὸς ἵνα ὠφελήσῃ (865 sqq.):

Πολλοῖσ’ ἀχρήστοισι θεός διδοῖ ἀνδράσιν ὄλδον
ἐσθλόν, δς οὕτ’ αὐτῷ βέλτερος οὐδὲν ἐὼν
οὕτε φίλοισ’. ἀρετῆς δὲ μέγα κλέος οὗποτ’ ὀλεῖται·
αἰχμητὴς γὰρ ἀνὴρ γῆν τε καὶ ἀστυ σαοῖ.[12]

Ἡ πλήρης λειτουργικότης τοῦ πλούτου ὡς ἐσθλοῦ προϋποθέτει τὴν φυσικὴ τελειότητα τοῦ κατόχου του. Εἰς τὸν κακόν, ὁ πλοῦτος ἀπλῶς διατρανώνει τὴν κακίαν του (321-2):

εἰ δὲ θεός κακῷ ἀνδρὶ βίον καὶ πλοῦτον ὀπάσσῃ,
ἀφραίνων κακίην οὐ δύναται κατέχειν.

Δι’ αὐτὸν καὶ κατὰ τὴν φυσικὴ τάξιν ὁ πλοῦτος ἀνήκει δικαιωματικὰ εἰς τοὺς ἀγαθούς, διευρύνων τοὺς ὅρίζοντες ἐπωφελοῦς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς των, ἡ δὲ πενία ἀρμόζει εἰς τοὺς κακούς, χαλιναγωγοῦσα τὴν ἐπιβλαβῆ ἐκδήλωσιν τῆς κακίας των (525-6):

καὶ γάρ τοι πλοῦτον μὲν ἔχειν ἀγαθοῖσιν ἔοικεν,
ἡ πενίη δὲ κακῷ σύμφορος ἀνδρὶ φέρειν.

‘Υπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, ὁ Καλλίμαχος προσεύχεται διὰ τὴν συναρμογὴν ἀμφοτέρων, εὐδαίμονος ἀρετῆς καὶ εὔτυχοῦς ὅλου, εἰς ἀπαρτισμόν τῆς μακαριστῆς ἐκείνης ὅλοκληρώσεως ποὺ μόνη ἄγει εἰς ἀληθὲς μεγαλεῖον (“*Ὕμνος εἰς Δία*, in fin.):

δίδου δ' ἀρετὴν τ' ἄφενός τε.

Οὕτ' ἀρετῆς ἄτερ ὅλους ἐπίσταται ἀνδρας ἀέξειν,
οὕτ' ἀρετὴ ἀφένειο· δίδου δ' ἀρετὴν τε καὶ ὅλουν.

Εἶναι μία χαρακτηριστικὰ ὑστερη ἔξισορροπητικὴ διατύπωσις. Ἡ λαϊκὴ μοῦσα ἦταν πλέον διακριτική. Τὸ ράθυμον καὶ ἀκαλλώπιστον συμποσιακὸν ἀρχαϊκὸν σκόλιον, ἀν καὶ εὔτροπελον, εἶναι ἀποκαλυπτικὸ τῶν ἀνεπεξεργάστων ἐνστικτωδῶν ἰεραρχήσεων (Scolia 7 Diehl = 890 Page):

ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θητῷ,
δεύτερον δὲ καλὸν φυὰν γενέσθαι,
τὸ τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως,
καὶ τὸ τέταρτον ἡδᾶν μετὰ τῶν φίλων.

Πλουτεῖν ἀδόλως. Παρὰ τὴν χρῆσιν τοῦ πλούτου, μέγα δύναται εἰς ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἡ ἀπόκτησίς του. ‘Ο πυκνόμητις Πίνδαρος προσδιώρισε τὴν μεγαλήνορα εὔσθένεια τοῦ πλούτου, ὅταν βρίθων ἐν ἀκροτάταις ἀρεταῖς τὸν μεταχειρίζεται κανείς, πότμον παραδόντος. Πρέπει ἡ μοῖρα νὰ παρέχῃ συγκατανεύουσα, καὶ ὅχι ὁ ἀνθρωπος βιαίως καὶ περιπαθῶς νὰ ἀποσπᾷ ἀντικαταβάλλων τὸ εἶναι του.[13] ‘Ο πλουτισμὸς νὰ εἶναι εὐτυχῆς ἀπόρροια τοῦ ἀγῶνος πρὸς τελείωσιν, αὐτόματον παρακολούθημα τῆς ἀρίστης ἔξεως, καὶ ὅχι αὐτὸς ἀντικείμενον ἐργάδους προσπαθείας ἔξαντλῶν τὸ δυναμικὸ καὶ παροχετεύων τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς ἐπιδιώξεις ποὺ δὲν τὴν ἴκανοποιοῦν. ‘Οτι ὁ πλοῦτος εἶναι μέσον καὶ ὅχι τέλος, δέον νὰ καθοδηγῇ τὴν ἀπόκτησιν, ὅπως καὶ τὴν χρῆσιν του. ‘Ο χρηματισμὸς ὡς κεντρικὸς σκοπός, κυριεύων καὶ μὴ ὑπηρετικός, ὁρίζει τὴν κερδαλεοφροσύνην.

Κερδαλεόφρονα ὕβριζει ὁ ‘Αχιλλεὺς τὸν ‘Αγαμέμνονα κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς μήνιός του εἰς τὴν ἀρχὴ τῆς Ιλιάδος. ‘Αν καὶ εὐθύνεται προσωπικὰ ὁ ἴδιος διὰ τὸν χόλον τοῦ ‘Απόλλωνος ποὺ ἀποδεκατίζει τὸν ‘Αχαϊκὸ στρατόν, ὁ ‘Ατρείδης ἀρχηγὸς μικροπρεπῶς δέχεται μὲν νὰ ἀποδώσῃ τὴν Χρυσηΐδα ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ θεός, ἐφ’ ὅσον ὅμως τοῦ

προσφερθῆ ἄλλη κόρη ἵσάξια ἐκ τῶν συνοικουσῶν μὲ τοὺς ἀριστεῖς· εἰ δ' ἄλλως αὐτὸς θὰ ἀρπάξῃ ἐκείνην ποὺ θὰ προκρίνῃ ὅποιος καὶ ἐὰν εἴναι ὁ ἥρως ποὺ τὴν ἔχει, ἐρχόμενος εἰς τὴν σκηνήν του. Σκληρότατα τὸν κατηγορεῖ ὁ Ἀχιλλεύς· προσθέτει ὅτι τὸ φιλόπλουτο τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀνατρέπει καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴ τάξις ἐξοχώτατος εἰς τὸν πόλεμο εἴναι ὁ Ἀχιλλεύς· αὐτὸς καταβάλλει τὸ μέγιστο ἔργο καὶ ἐξασφαλίζει τὸ κράτιστο ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ τὸ μέγιστο τῆς λείας νέμεται ἀδίκως ὁ Ἀγαμέμνων, μέγας ἀναιδής (A 148 sqq.):

Τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ίδὼν προσέφη πόδας ὡκὺς Ἀχιλλεύς·
ὦ μοι, ἀναιδείην ἐπιειμένε, κερδαλεόφρον,
πῶς τίς τοι πρόφρων ἔπεσιν πείθηται Ἀχαιῶν
ἢ ὅδὸν ἐλθέμεναι ἢ ἀνδράσιν ἴφι μάχεσθαι;
οὐ γὰρ ἐγὼ Τρώων ἔνεκ' ἥλυθον αἰχμητάων
δεῦρο μαχησόμενος, ἐπεὶ οὐ τί μοι αἴτιοί εἰσιν.

...

ἀλλὰ σοί, ὦ μέγ' ἀναιδές, ἂμ' ἐσπόμεθ' ὅφρα σὺ χαίρης,
τιμὴν ἀρνύμενοι Μενελάῳ σοί τε, κυνῆπα,
πρὸς Τρώων τῶν οὐ τι μετατρέπη οὐδ' ἀλεγίζεις·
καὶ δή μοι γέρας αὐτὸς ἀφαιρήσεσθαι ἀπειλεῖς,
ὦ ἔπι πολλὰ μόγησα, δόσαν δέ μοι υἱες Ἀχαιῶν.
οὐ μὲν σοί ποτε ἵσον ἔχω γέρας, δόπτός τοι Ἀχαιοὶ
Τρώων ἐκπέρσωστ' εὖ ναιόμενον πτολίεθρον·
ἀλλὰ τὸ μὲν πλεῖον πολνάϊκος πολέμοιο
χεῖρες ἔμαι διέπουστος· ἀτὰρ ἦν ποτε δασμὸς ἵκηται,
σοὶ τὸ γέρας πολὺ μεῖζον, ἐγὼ δ' ὀλίγον τε φίλον τε
ἔρχομ' ἔχων ἐπὶ νῆας, ἐπεὶ κε κάμω πολεμίζων.

...

‘Ο Ὁδυσσεὺς προκαλούμενος εἰς ἀγῶνας ἐν μέσῳ τῶν ἀριστέων Φαιάκων καὶ ἀρνούμενος, καθίσταται στόχος φιλονείκων ὀνειδισμῶν ἐκ μέρους τοῦ Εὔρυντος. Δύο τύποι διακρίνονται. Ἐφ' ἐνὸς ὁ τὴν τελειότητα σώματος καὶ πνεύματος ἐπιτηδεύων, ὁ σχολάζων πρὸς ὑπεροχὴν ἀξίας, ὁ καλλιεργῶν καὶ ἀγων εἰς ἀκραν ἀκμὴν αὐτοφυεῖς ἴκανότητες τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἔτοιμος ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν βελτίονα κατάρτυσίν του εἰς ὅπερ πλεονεκτεῖ καὶ προκέκριται ἔργον. Ἐφ' ἐτέρου δὲ ὑπὸ χρημα-

τισμοῦ δουλωθείς, ὁ περὶ φορτία καὶ προμήθειες καὶ ἀναγκαιοπραξίες ἀποκλειστικὰ τυρβάζων, κυνηγὸς λείας καὶ ἀρπαξ κέρδους. Ὁ ἔνας βιώνει τὴν ζωὴν ὡς ἐπαθλον ἀγῶνος ἀριστείας· ὁ ἄλλος ὡς ὕλην δολόφρονος ἐκμεταλλεύσεως. Πεδίον δράσεως τοῦ δευτέρου παρουσιάζεται ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία ὡς κατ' ἔξοχὴν προαγωγὸς κέρδους (θ 158 sqq.):

*Tὸν δ' αὐτὸν Εὐρύαλος ἀπαμείβετο νείκεσέ τ' ἄντην·
 «οὐ γάρ σ' οὐδέ, ξεῖνε, δαῆμονι φωτὶ ἐῖσκω
 ἀθλῶν, οἵα τε πολλὰ μετ' ἀνθρώποισι πέλονται,
 ἄλλὰ τῷ δὲ θ' ἄμα νη̄τὶ πολυκληῆδι θαμίζων,
 ἀρχὸς ναυτάων οἵ τε πρητῆρες ἔασι,
 φόρτου τε μνήμων καὶ ἐπίσκοπος ἥσιν ὁδαίων
 κερδέων θ' ἀρπαλέων· οὐδὲ ἀθλητῆρι ἔοικας. »*

”Οχι ὅτι ἡ ναυτιλία καθ' ἑαυτὴν ἀπαξιοῦται, ἀλλ' ἡ τὸ κέρδος μόνον ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν δι' ἐκείνης ἀνεντρόπως καταδιώκουσα παραφορὰ ψυχῆς καταφρονεῖται. Ἡ Φαιακικὴ ἀριστοκρατία εἶναι ὑπερήφανος διὰ τὶς ἐπιδόσεις της εἰς ναυτιλίαν, ἀθλησιν, χορὸν καὶ φόδήν (θ 252-3):

*ὅσον περιγιγνόμεθ' ἄλλων
 ναυτιλίη καὶ ποσοὶ καὶ ὀρχηστυῖ καὶ ἀσιδῆ.*

”Η ἐπίτευξις κέρδους δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται ὑπὲρ πάντα, ἀλλ' ὡς ἀπόδειξις ἀριστείας: κέρδος ποὺ ἀπαιτεῖ παραβίασι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, τῶν ὑπερτάτων ἀξιῶν Τελειότητος, εἶναι αἰσχρὸ καὶ καταδικαστέο:

*ἀμφ' ἀρετῇ τριβον καὶ τοι τὰ δίκαια φύλ' ἔστω,
 μηδέ σε νικάτω κέρδος, δ τ' αἰσχρὸν ἔη.*

(Θέογνις 465. 6. Cf. 29-30. Cf. Εὐριπίδης Fr. 659. Κριτίας B 15. 7-8 DK: οἱ δ' αἰσχρὰ κέρδη πρόσθε τοῦ καλοῦ δροτῶν / ζητοῦσιν). Ὁ Χίλων συμβουλεύει (10): ζημίαν αἴρον μᾶλλον ἢ κέρδος αἰσχρόν τὸ μὲν γὰρ ἀπαξ λυπήσει, τὸ δὲ ἀεί. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ κέρδος παρασύρει τοὺς πολλοὺς ἀπρέπως εἰς αἰσχρὰ ἀποκτήματα (83-6). Ἀκόμη καὶ τοὺς ὀλίγους καὶ ἀνώτερους ἐπαΐοντας, τοὺς δεινούς, ὡθεῖ εἰς αἰσχροὺς λόγους ἐπιτηδείως διακοσμημένους:

*πίπτουσι δ', ᾧ γεοαιὲ Τειρεσία, βροτῶν
χοὶ πολλὰ δεινοὶ πτώματ' αἰσχρό', ὅταν λόγους
αἰσχροὺς καλῶς λέγωσι τοῦ κέρδους χάριν.*

(Σοφοκλῆς *Αντιγόνη* 1045-7). "Οταν ὁ Περίανδρος γνωμοδοτεῖ γενικῶς (4): κέρδος αἰσχρόν, ἐννοεῖ τὴν ἄνισον, ἀδικο πλεονέκτησι κατὰ τὶς συναλλαγές· ὁ ἴδιος ἀνύψωσε τὴν Κόρινθο εἰς ἀκμὴν ἐμπορίου καὶ πλούτου.

Ἡ μονοειδής καὶ μανιώδης ἐπιδίωξις χρηματισμοῦ μὲν δαπάνη τῆς ψυχῆς, ὁ πλουτισμὸς ποὺ πτωχεύει τὴν συνόλη ἀνθρωπίνη φύσι, ἡ πλεονεξία ἔξωτερικῶν ἀγαθῶν ποὺ προκαλεῖ μειονεξία κατὰ σῶμα καὶ πνεῦμα, ἡ αἴμοδοσία ἐκ τοῦ ζῶντος εἰς τὸ νεκρὸν καὶ ἐκ τοῦ ὀργανικοῦ εἰς τὸ μηχανικόν, ἡ ἀνίερος θυσία τοῦ τέλους εἰς τὸ μέσον - τοῦτο πᾶν τὸ ἀλλοτριοῦν καταδικάζεται καὶ, ὑπερβαλλόντως ἀκόμη, διὰ τὸν φόδον καὶ τὴν ἀπέχθειαν, στιγματίζεται. Ἀντιπροτείνεται, εὐλόγως, οἰκεῖο ριζικὸ δίωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ λατρεία τῆς τελειότητος, ἡ ἀπαρασάλευτος προσήλωσις εἰς τὴν προστακτικὴν τῆς ὑπεροχῆς, ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν εὔεστοῦς, τοῦ εὗ εἶναι καὶ ἔχειν, ἀκμῆς σώματος καὶ τόνου πνεύματος. Καὶ τὸν μὲν ἀκατάσχετον ἔρωτα τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς διὰ μεγαλεῖα πνευματικά, αὐτὴ ἡ ἀνυπέρβλητος πολιτιστικὴ κορύφωσις μαρτυρεῖ, ἔργον ἀπολύτου πτοήσεως περὶ τὸ τέλειον. Τὴν δὲ ἀνέκφραστον γλύκανσιν καὶ ἀδρὰν ἐπιδολήν, τὴν νήφουσαν μέθην, τὸν θροῦν ἐκεῖνον τὸν εὔκοσμον καὶ ἔξεστηκότα, τὸν ἀναγωγόν, ἐπὶ εὔσωμάτῳ ἀριστείᾳ, πρὸς τί νὰ πολυπραγμονήσωμεν; Καὶ μόνη ἡ ἐπιδίωξις εὔανδρίας πιστοποιούμένης δι' ἀθλητικῆς νίκης καὶ κλέους περιπύστου εἶναι μέριμνα κρείσσων πλούτου κατὰ τὸν Πίνδαρον (*Πυθιονῖκαι* VIII, 92).[14]

* * *

Διεκπεραιώσαμε ἐπιτροχάδην τὴν ἀνάλυσι τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τὶς ἀναλλοίωτες παραμέτρους της. Ἐνετοπίσαμε τὸ βασικὸ συστατικὸ δίωμα της, καὶ ἐμελετήσαμε τὸν γόμο τῆς διαρθρώσεως καὶ συνοχῆς της.

Παρατηροῦμε καὶ μετέχομε εἰς ἔναν πολιτισμὸ ποὺ διώνει τὴν πραγματικότητα ὡς σύστημα οὖσιῶν ἐν ἀλληλουχίᾳ, δυναμικῶν καὶ

δραστηρίων. Τὸ δὲ, περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι ἀνεξάρτητον τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἀντιθέτως, ὁ ἀνθρωπος ἀνήκει εἰς τὸν Κόσμον ὡς μέρος πρὸς ὅλον. Οἱ οὐσίες δύνανται καὶ δροῦν: ἡ λειτουργικότης τῶν εἶναι βελτίστη ὅταν ἡ φύσις τῶν ἔχῃ ἀχθῆ εἰς τὴν ἄκραν καὶ οἰκείαν τελειότητά της. Ἡ τελειότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀρετὴ καὶ ἀκμὴ σώματος καὶ πνεύματος, εὔσθενὴς κάλλος καὶ φρόνιμος σοφία. Ἐπιζητεῖται ὅμως ὡς φυσικὸν παρακολούθημα καὶ ἡ τελειότης τοῦ περιβάλλοντός του, συλλογικοῦ καὶ ἀτομικοῦ, φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ, ὡς καὶ τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἀνήκουν εἰς αὐτὸν καὶ μὲ τὰ ὅποια σχετίζεται κατὰ τὸν δίον του, ὅπως ἐπίστης καὶ τῶν καταστάσεων εἰς τὶς ὅποιες ὑπεισέρχεται. Ἡ ἀτομικὴ οὐσία καὶ ἐντελέχεια προσαπαιτεῖ περιουσία μέσων, κοινωνικὴν εὐστάθειαν καὶ κοσμικὴν εὐφορίαν διὰ τὴν ἀπόλυτον ὀλοκλήρωσί της. Πρόκειται διὰ τὸ ἴδεωδες τοῦ δίου τῶν Ὀλυμπίων ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην πραγμάτωσίν του.

Ἄλλὰ παρὰ τὴν οὐράνια διάστασι οὐ πάρχει καὶ ἡ χθονία. Τὸ ἀνθος προϋποθέτει μία ρίζα, καὶ τὸ Φῶς ἔνα Σκότος ἀρχέγονο καὶ γενετήσιο· τὴν αἴγλη τοῦ Πνεύματος συμπληρώνει ἡ δύναμις τοῦ Αἵματος. Καὶ ἡ Γῆ ἀπαιτεῖ τὴν λατρεία της. Τὴν ἐπιβάλει δὲ ἀδυσώπητα. Οἱ θεσμοὶ τῆς Χθονιότητος καθορίζουν τὴν Δυναμικὴν τῆς ἑλληνικῆς Κοινωνίας, ὅπως δὲ Ὁλύμπιος νόμος ἔξηγει τὴν Στατικὴν της. Καὶ εἶναι μέγα μάθημα ἡ παρακολούθησις τῆς ἀντινομίας καὶ συμπλοκῆς τῶν δύο ὑποστατικῶν πόλων τοῦ εἶναι πρὸς ἔξηγησιν τοῦ ἰστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἐπισημαντέον μόνον ἐδῶ ὅτι ἡ λύσις τοῦ Δράματος ἔγκειται εἰς τὴν σύζευξι τῶν δύο ἀρχῶν, εἰς τὴν ἀρμονίαν ἐκ Πέρατος καὶ Ἀπείρου, ποὺ μόνη ἔξασφαλίζει δημιουργικὸν καὶ παραγωγικὸν δυναμισμόν, τάξι γόνυμο καὶ ὀργῶσα ἀρμονία. Οἱ ἀργαλέος κύκλος τῆς Ὅρος καὶ τῆς Νεμέσεως ἐπανακυρεῖ τότε τὴν νομοτέλεια τῆς Ἀριστείας· ἡ ὑπέρβασις τοῦ δρίοθωτικὴν τιμωρίαν, καὶ τοιουτορόπως δι’ ἀμοιβαίων ἀδικιῶν θάλλει ἡ Δίκη, καὶ δι’ ἀντιρρόπων ἀνώμαλιῶν ἀστράπτει ἡ κρύφιος ἀρμονία. Τὰ θέσματα τῶν Ἐρινύων ἐδραιώνουν τὴν δεοντολογία τῆς Ἀξίας, καὶ ὁ πόλεμος τῶν ἀταξιῶν εἰκονίζει ἐν κινήσει τὴν ἀναλλοίωτον τάξιν εἰρήνης ἀντικειμενικῶς ἵεραρχημένων ἀξιοτήτων. Οἱ Νόμοι τοῦ Αἵματος τρέφει τὸν νόμο τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτὸς δικαιάνει ἐκεῖνον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Ἡ γλῶσσα, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία, διαδηλοῖ τὶς πρῶτες ἀποκρυσταλλωμένες ἐκφάνσεις τῶν θεμελιωδῶν ἔθνικῶν βιωμάτων. Ἡ ἀναγκαία συνάρτησις τελειότητος καὶ οὐσίας κατοπτρίζεται εἰς τὴν ταυτότητα τῆς φύσης τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εὐ (*εσ-). “Οτι ἡ ἀρετὴ τοῦ ὄντος ἐπιπλέον συνίσταται εἰς τὴν τελείαν διάρθρωσιν καὶ συναρμογήν του· ὅτι, περαιτέρω, συγκρίσεις καὶ διακρίσεις κατὰ τὸ βέλτιον καὶ χεῖρον (ἀρείων, ἄριστος) ἀναφέρονται εἰς τὴν σχετικὴν τελειότητα τῶν πραγμάτων μεταξύ των· ὅτι, τέλος, ἡ αὐτὴ τελειότης εὑρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τῆς ὑποκειμενικῆς συγκαταθέσεως καὶ ἔλξεως (ἀρέσκω)· πάντα ταῦτα προβάλλονται ἀπλούστατα εἰς τὴν κοινότητα φύσης τῶν ἀρετῶν, ἀρείων, ἄριστος, ἀρέσκω πρὸς τὰ ἀραρίσκω, ἀρθρον, ἀρτύω, ἀρτιος καὶ ἀκόμη ἀριθμὸς (*αρ-). Ἡ ἀντικειμενικότης τῆς ἀξιολογίας καὶ δεοντολογίας εἶναι ἥδη γλωσσικὰ δεδομένη.
- [2] Ἡ σπανιότης τῆς τελειότητος εἶναι κοινὴ συνείδησις καὶ κοινὸς τόπος. «τῶν γὰρ ἡλιθίων ἀπείρων γενέθλα» διαδηλώνει δριμύτερον ὁ Σιμωνίδης (vv 37-8 Fr. 4 Diehl = 37 Page). Ἡ δύναμις τῆς τελειότητος ὅμως εἶναι τέτοια ὥστε καίπερ ὀλίγοι οἱ ἀγαθοὶ κρατιστεύουν πληθύος κακῶν· Εὔριπίδης Fr. 244 Nauck²:

ὅλιγοι γὰρ ἐσθλοὶ κρείσσονες πολλῶν κακῶν.

Ἡ ὀλιγότης τῆς τελειότητος ὀφείλεται εἰς τὴν δυσκολία ἀποκτήσεώς της, εἰς τὸ ἐπίπονον τῆς καλλιεργείας ποὺ προϋποθέτει· διότι ἄπαξ κτηθεῖσα εἶναι ὁράστη καὶ ἡδυτάτη εἰς ἄσκησιν καὶ ἐνέργειαν. Καθαρώτερα ἔξεφρασε τὸ Ἑλληνικὸν αἴσθημα ὁ Ἡσίοδος, *Ἐργα καὶ Ἡμέραι* 287 sqq.:

τὴν μέν τοι κακότητα καὶ ἵλαδὸν ἔστιν ἐλέσθαι
ὅηιδίως· λείη μὲν ὁδός, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει.
τῆς δ' ἀρετῆς ἴδρωτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὅρθιος οἶμος ἐς αὐτὴν
καὶ τῷ χὺς τὸ πρῶτον ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
ὅηιδίη δὴ ἐπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.

Γνωμολογικὸς ἀφορισμὸς παλαιὸς ἀπεδίδετο εἰς Πιττακόν, ὅτι χαλεπὸν

έσθλὸν ἔμμεναι (Σιμωνίδης Fr. 4 Diehl = 37 Page· Διογένης Λαέρτιος I, 76· Σούδα s. v. Πιττάκειον). Ὁ Σιμωνίδης (loc. cit.) ὑπερθεματίζει ἵσχυος ὅμενος δχι μόνον τὴν δυσχέρειαν τοῦ νὰ εἶναι συνολικὰ κανεὶς καὶ διὰ δίου ἐσθλός, ἀλλὰ τὴν δλοσχερῇ ἀδυνατότητα τέτοιου κατορθώματος. (Παραβλητέα ἐδῶ τὰ περὶ τὸν στωϊκὸν σοφὸν παράδοξα).

Ἡ ἀγαθότης εἶναι βαρεῖα· Σιμωνίδης vv. 6-7 Fr. 36 Page:

ἀλλ' ἡ ὀλίγοις ἀρετὰν ἐδωκεν ἔχειν θεὸς
ἔς τ/έλος· οὐ γὰρ ἐλαφρὸν ἐσθλὸν ἔμμεναι.

Διότι, ὅπως συνεχίζει ἔξηγῶν ὁ ποιητής, κέρδος ἢ ἔρως ἢ φιλονεικία ρέπουν συχνὰ εἰς ἀμαύρωσιν τῆς ἐσθλότητος.

- [3] Ὁ στίχος, ἂν καὶ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὰ γνωστὰ χειρόγραφα, πρέπει νὰ ὑπῆρχε εἰς τὴν Πεισιστρατίδειο ἔκδοσι τῶν ὅμηρικῶν ἐπῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ἀναφέρει ἀνεπιφυλάκτως, *Ρητορική* B, 1387 α 34. (Ομοίως ὁ Πλούταρχος, *Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν*, 24C καὶ 36A. Ἀπαντᾶ καὶ εἰς τὸ *Περὶ τοῦ Βίου καὶ τῆς Ποιήσεως* *Ομήρου*, 132). Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἔννοια εἰς P 98-9: ὁ ὑπὸ θεοῦ τιμώμενος εἶναι βεδαίως ἀξιώτατος καθ' ἑαυτόν. Ἡ ἴδεα δὲ εἶναι κοινοτάτη δι' ὅλης τῆς Ἰλιάδος. - Πρόβλημα εἶναι διατί ὁ στίχος ἔξεπεσε ἐξ ὅλων τῶν ὑπαρχόντων χειρογράφων, ἀρχαίων Σχολίων καὶ Εὔσταθίου. Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι τὸν ἀπάλειψαν (λεγόμενον ἐπὶ τοῦ "Ἐκτορος ὡς πρὸς τὸν Αἴαντα), πρῶτον ἐπειδὴ διαρρήδην διακηρύσσει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Αἴαντος ἐπὶ τοῦ "Ἐκτορος (τὸν ὅποιον καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἀκόμη λέγεται ὅτι ὑπολογίζει, cf. H 103-14· ἔτσι ὁ Christ ἀποφαίνεται: a rhapsodo Aiacis virtutum praecone ...additi videntur οἱ στίχοι Λ 540-3!). ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν μονομαχίαν Αἴαντος καὶ "Ἐκτορος (H 244-72) εἶναι ὄντως σαφῆς ἡ προτέρησις τοῦ πρώτου. Δεύτερον, ἐπειδὴ ὁ Ζεὺς παρώτρυνε τὸν "Ἐκτορα νὰ ἀπόσχῃ μάχης ἐφ' ὅσον ἀριστεύει ὁ Ἀγαμέμνων ἀτρωτος· μετὰ τραυματισμὸν ὅμως ἐκείνου θὰ τοῦ χαρίσῃ λαμπρὴ ἀν καὶ δριοθετημένη νίκη. Ἀλλ' αὐτὸ ἥταν ἐπηγγελμένο, ἀναμενόμενο καὶ εὔλογον σῆμα, καὶ δὲν περιώριζε κατ' οὐδένα τρόπον εἰς μόνον τὸν Ἀγαμέμνονα αὐτοὺς ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ ὁ "Ἐκτωρ· ὡς σημεῖον ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν "Ἐκτορα (Λ 286-9). Τὰ Σχόλια bT ὅμως τὸ ἐννοοῦν ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένη ἐκείνη ἐκδοχῇ· π.χ. Λ 542 α² Erbse: δῆλον γὰρ ὡς

πάντας τοὺς ἀρίστους σκοπῶν ὑπεχώρει (sc. ὁ “Ἐκτωρ”), καίτοι Διὸς περὶ μόνου εἰπόντος Ἀγαμέμνονος. - Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὰ Σχόλια βΤ ἵσως ὑποδηλοῦν τὴν ἔγκρισι τοῦ στίχου ὑπὸ γραμματικῶν τινων τῆς Σχολῆς τῆς Περγάμου, ἀφοῦ σχολιάζουν: ἐντεῦθεν τὸ «γνῶθι σαυτόν»· τὸ γνωμικὸν ἔξαγεται ἀνετώτερα ἀπὸ τὴν παρουσία καὶ τοῦ 542 παρὰ τὸν 543:

Αἴαντος δ' ἀλέεινε (sc. ὁ “Ἐκτωρ) μάχην Τελαμωνιάδεο·
Ζεὺς γάρ οἱ νεμεσᾶθ', ὅτ' ἀμείνονι φωτὶ μάχοιτο.

“Οτι οἱ Στωϊκοὶ εἶχαν ἀσχοληθῆ μὲ τὸ χωρίον προκύπτει πιθανώτατα καὶ ἐκ τοῦ Σχολίου εἰς E4 (Σημ. εἰς Λ 542 α¹ καὶ α² Erbse). - Ἀπὸ τὶς μεταναγεννησιακὲς ἐκδόσεις οἱ πλεῖστες (Clarke, Heyne, Wolf, Payne-Knight, Bekker, Leaf, La Roche, Nauck, Ludwig, Monro-Allen, van Leuwen) ἀποκρίνουν τὸν στίχον. Ὁ Christ, ἀκολουθῶν τὸν Lachmann, συγκαταδικάζει καὶ τοὺς 540-2, μᾶλλον συνεπέστερα, εἰ καὶ ἀτυχέστερα. Ὁ Barnes παλαιότερα τὸν ἐτοποθέτει μετὰ τὸν P 99. Διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνησιότητος τοῦ στίχου cf. M. van der Valk, *Researches on the Text and Scholia of the Iliad*, 1964, II p. 525.

- [4] Cf. Ἀπολλοδώρου *Βιβλιοθήκη* II, παρ. 107. Φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Πανύασις εἰς τὸ περίφημον ἔπος του Ἡράκλεια υἱοθετοῦσε τὸν σχετικὸ μῦθο, ἐννοῶν μάλιστα πραγματικὴ τοξεία καὶ ὅχι ἀπλῆ ἀπειλῆ. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, *Προτρεπτικός* II, 36, 2 (=Fr. 21 Bernabé) γράφει: *vai μὲν καὶ τὸν Ἀιδωνέα ὑπὸ Ἡρακλέους τοξευθῆναι, Ομηρος λέγει* (E 395 sqq.) καὶ τὸν Ἡλιον αὖ γε Πανύασις ιστορεῖ. Ἡ χειρογραφικὰ παραδεδομένη γραφὴ εἶναι Ἡλεῖον Αὐγέαν ἢ Ἡλίου Αὐγέαν· ἡ παρανόησις πρέπει νὰ συνέβη ἐνωρὶς ἀφοῦ τὰ Σχόλια εἰς τὸ ὑπ’ ὅψιν κλημέντειον χωρίον ἐπινοοῦν κάποιον δαίμονα Ἡλεῖον Αὐγέαν ἀναφερόμενον (p. 307. 34 Staehlin: δαίμων τις οὗτος Ἡλεῖος Αὐγέας, ἐναντίος τῷ Πλούτωνι, ὅν καὶ τοξευόμενον ὑπὸ Ἡρακλέους Πανύασσις εἰσάγει). Ἡ σύγχυσις εἶναι προφανῆς· ὁ Ἡρακλῆς θὰ ἐτόξευσε κατὰ τὴν ὑποτιθεμένην διήγησιν καὶ τοὺς δύο ἀντιπάλους, Πλούτωνα καὶ Αὐγέαν, ἃρα γε εἰς τὴν αὐτὴν μάχην πιθανώτατα. Οἱ πλεῖστοι ἐκδόται δέχονται τὸν Ἡλιον ὃς ἐννοούμενον ὑπὸ τοῦ Πανυάσιδος, διορθοῦντες ἄλλος ἄλλως τὸ παραδεδομένον σφάλμα (τὸν Ἡλιον [Αὐγέαν] Schwartz καὶ Staehlin· τὸν Ἡλιον αὐτὸν Heyne·

τὸν Ἡλιον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Bergk· τὰς ἡλίου αὔγας, παλαιὰ ὁ Potter). Υπῆρξαν καὶ οἱ διαφωνοῦντες, v. Panyasis Fr. XXXII Tzchirner, καὶ, τελευταῖα, Matthews, *Panyassis of Halikarnassos*, 1974, pp. 52 sqq., καὶ Bernabé, *Poetae Epici Graeci* I pp. 182-3. Ἀλλὰ εἶναι σαφὲς ὅτι εἰς ὅλον τὸ σχετικὸν ἐδάφιον, ἀπὸ II, 36, 1 καὶ ἔξης, ὁ Κλήμης ὅμιλει διὰ ἀκραιφνεῖς θεοὺς δουλεύσαντας ἢ προσβληθέντας, καὶ ὅχι διὰ υἱοὺς θεῶν ἢ ἥρωας. Οἱ Δαίμονες τοῦ Σχολίου (ἀντὶ τοῦ συνήθους ἡλείου δασιλέως), ὁ ἐναντίος τῷ Πλούτῳ, ἐκφράζει ἀπτῶς τὴν ἀπαίτησι αὐτή. Η γραφὴ ποὺ προτείνω (τὸν Ἡλιον αὖ γε) ἐρμηνεύει εὐχερῶς τὴν δημιουργία τοῦ προβλήματος. Οἱ μῆθοις τῆς τοξεύσεως τοῦ Ἡλίου ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ πρέπει νὰ ἔχαιρε δημοτικότητος καὶ νὰ εἴχε ἥδη ἐκφρασθῇ λογοτεχνικά, ἀφοῦ είκονίζεται εἰς δύο ἀττικὰ ἄγγεῖα τοῦ βου ἢ, τὸ πολύ, τοῦ ἐναρχομένου 5ου αἰώνος π. X. V. F. Brommer, *Herakles* II, Abb. 51 (Λήκυθος) καὶ Taf. 43 (Σκύφος).

[5] *Iσθμιονίκαι* V 44:

τετείχισται δὲ πάλαι
πύργος ὑψηλαῖς ἀρεταῖς ἀναβαίνειν.

[6] «Φύσις» σημαίνει εἰς τὸ Πίνδαρικὸν ἐδάφιον τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν εὔογκον διάπλασιν, τὴν ὁργανικὴν φύτευσιν, αὔξησιν καὶ ὀλοκλήρωσιν. Τὰ ἀρχαῖα Σχόλια ad loc. ὁρθῶς ἐρμηνεύουν: ἀλλ' ὅμως καίτοι οὐδαμινοὶ ὄντες, φησίν, ἐμφερές τι ἔχομεν τοῖς θεοῖς ἢ κατὰ τὸν νοῦν (θεὸς γάρ τις ἐν ἡμῖν κατὰ τὸν Εὑριπίδην (Fr. 1018 Nauck²)) ἢ κατὰ τὰς εὐφυΐας τῶν σωμάτων καὶ τὰ κάλλη. Παρομοίως εἰς *Iσθμιονίκην* III/IV 67-9, ὑμνῶν τὴν λεόντειον θυμοειδῆ ὁρμὴν καὶ πονηρίαν ἀλώπεκος τοῦ Μελίσσου, ὁ Πίνδαρος ἀντιπαραβάλλει τὴν σχετικὴν ὑφεσιν σωματικῆς ἀκρας ἀρτιότητος, χρησιμοποιῶν τὴν αὐτὴν λέξιν:

οὐ γὰρ φύσιν Ὡραιωνείαν ἔλαχεν·
ἀλλ' ὀνοτὸς μὲν ἴδεσθαι
συμπεσεῖν δ' ἀκμῆς βαρύς.

Ἡδη ὁ «Ομηρος ἀντιπαραθέτει φυὴν ὡς κάλλος μιօρφῆς πρὸς ἀρετὴν νοὸς καὶ λόγου τέχνην. Οἱ Ὁδυσσεὺς ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Εὐρύαλον δι' ὅσα προσβλητικὰ περὶ αὐτοῦ εἶπε (θ 165 sqq.) ἐπισημαίνει ὅτι οἱ θεοὶ δὲν χορηγοῦν ὅλες τὶς χάρες μαζὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους (θ 168):

οὐτε φυὴν οὐτ' ἀρ φρένας οὐτ' ἀγορητύν.

‘Η ἐπακολουθοῦσα ἀντιδιαστολὴ (θ 169-75) μεταξὺ ἐλλάσσονος σωματικοῦ καλλούς στεφομένου ὑπὸ πολυηράτου ἀγορεύσεως ἀφ' ἐνός, καὶ ἵσοθέου εὐμορφίας προβαλλούσης ὅμως ἄχαριν ὅμιλια ἀφ' ἑτέρου, καθιστᾶ σαφὲς ὅτι ἡ φυὴ ἀναφέρεται εἰς εἶδος ἀλίγκιον ἀθανάτοισιν. Καὶ συμπεραίνει ὁ ἥρως (θ 176-7):

*ώς καὶ σοὶ εἶδος μὲν ἀριπρεπές, οὐδέ κεν ἄλλως
οὐδὲ θεός τεύξειε, νόον δὲ ἀποφώλιός ἐσσι.*

Σαφῶς ἔξηγεῖται ὁ ἔστιασμὸς τοῦ νοηματικοῦ φάσματος τῆς «φυῆς» ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως διὰ τῶν στίχων θ 134 sqq.:

*φυὴν γε μὲν οὐ κακός ἐστι,
μηροὺς τε, κνήμας τε καὶ ἤμφω χεῖρας ὑπερθεν,
αὐχένα τε στιβαρόν, μέγα τε σθένος.*

Cf. σ 65 sqq.

[7] ‘Ο “Εκτωρ ἐλπίζει εἰς τὴν πραγμάτωσι μᾶς θεωρητικῆς δυνατότητος. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται, ἀρχικὰ κυρίως, μὲ ἀρνητικὸ συνήθως ὑπονοούμενο· «ἔστι γάρ καὶ ἐλπίδος αἷσα» (τ 84· π 101) ἐκφράζει μᾶλλον τὸ ἀπίθανον, ὡς ἔχουν τὰ πράγματα, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ὀδυσσέως, ἀφιεμένης παρηγορητικῶς ἀνοικτῆς τῆς ψυλῆς δυνατότητος· κάποια, ἐλάχιστη, ἔστω, δικαιοδοσία ἀνήκει καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα. ‘Η ἐλπὶς ἐναπόκειται εἰς τὸν πίθο τῶν κακῶν κατὰ τὸν Ἡσίοδο (”Ἐργα καὶ Ἡμέραι, 96). Καὶ ὁ Προομηθεὺς κατὰ τὸν Αἰσχύλο μᾶς ἔχοργησε τυφλές (παραπλανητικές) ἐλπίδες, ποὺ μᾶς κάνουν νὰ μὴν προορῶμε τὴν μοιραία ἔκβασι τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ τὸν κατὰ τὴν ἀδήριτο ἀνάγκη τῆς φυσικῆς καὶ θείας τάξεως, ὡς καὶ τῆς σκοτίου πηγῆς των, ἐπιτελούμενο συνειδημὸ τῶν συμβάντων (Προομηθεὺς Δεσμώτης, 248-50)

ΠΡΟΜ. θνητοὺς γ' ἔπανσα μὴ προδέρκεσθαι μόρον.

ΧΟΡΟΣ τὸ ποῖον εὑρὼν τῇσδε φάρμακον νόσου;

ΠΡΟΜ. τυφλὰς ἐν αὐτοῖς ἐλπίδας κατώκισα.

Κενεὴν ἀποκαλεῖ τὴν ἐλπίδα ὁ Ἡσίοδος (”Ἐργα καὶ Ἡμέραι, 498),

καὶ κακὸ σύμβουλο γιὰ τὸν ἄνδρα ποὺ εὑρίσκεται εἰς ἀνάγκη: ἐλπὶς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζει (*ibid.* 500). Ὁμοίως ὁ Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργινὸς ἴαμβίζει ὅτι οἱ ἐφήμεροι ἄνθρωποι ζωωδῶς ζοῦν (1. 4 sqq. West)

οὐκ εἰδότες
δκως ἔκαστον ἐκτελευτήσει θεός.
ἐλπὶς δὲ πάντας κάπιπειθείη τρέφει
ἀπρηκτον ὁρμαίνοντας·κ.τ.λ.

Εἰς τὶς ἀτελέσφορες προσπάθειές των τρέφονται μὲ τὴν ἐπιπειθώ καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἄλλα θὰ συμβοῦν ἀπὸ τὰ συμβῆσόμενα.

Καὶ ὁ ὁμώνυμος Κεῖος Σιμωνίδης ψάλλει τὴν ἀπόφασίν του νὰ μὴν ἐναποθέσῃ τὴν κρίσιν περὶ τοῦ πεπρωμένου μέλλοντος εἰς τὴν ἄπρακτον ἐλπίδα ἀναζητῶν τὸ ἀδύνατον (542. 21 Page):

τοῦνεκεν οὐ ποτ' ἐγὼ τὸ μὴ γενέσθαι
δυνατὸν διξήμενος κενεάν ἐσ ἄ-
πρακτον ἐλπίδα μοῖραν αἰῶνος βαλέω.

Τὸ ἀδύνατον εἶναι ἄνθρωπος εὔμήχανος εἰς πᾶσαν συγκυρίαν συμφορᾶς, ἄτρωτος ἀπὸ κάθε ἐπήρεια κακότητος, παμμάκαρ, ἐν δλίγοις, θνητός. Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τὴν ἐλπίδα ἀναιδῆ (*Νεμεονῖκαι* XI 46) καὶ τὴν ἀντιπαραθέτει πρὸς τὴν ἀληθῆ προνοητικὴ πρόγνωσι, τὴν προμάθεια. Ἡ ἐλπὶς εἶναι ἀτελέσφορος ἀφοῦ ὁδηγεῖ εἰς μάταιες ἐπιδιώξεις καὶ σκοπούς: μεταμώνια θηρεύων ἀκράντοις ἐλπίσιν (*Πυθιονῖκαι* III, 23). Ὁ Θέογνις γνωμοδοτεῖ (637-8): ἐλπὶς καὶ κίνδυνος ἐν ἀνθρώποιοι δμοῖοι· / οὗτοι γὰρ χαλεποὶ δαίμονες ἀμφότεροι. Ὁ Θουκυδίδης θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Περικλέους (II, 62) τὴν ἀντιπαράθεσι κατὰ τὴν ἐκτίμησι τοῦ μέλλοντος τῆς ἀπόρου ἐλπίδος πρὸς τὴν γνώμην τὴν δασιζομένην εἰς ἀντικειμενικὰ δεδομένα: ἐλπίδι τε ἡσσον πιστεύει (sc. ἡ σύνεσις), ἡσ ἐν τῷ ἀπόρῳ ἡ ἵσχυς, γνώμη δὲ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων, ἡσ δεβαιιστέρα ἡ πρόνοια. Ὁ Σόλων (I, 35 sqq.) ὑποδεικνύει τὸν πυρῆνα τῆς κουφότητος τῆς ἐλπίδος: τὸ νὰ περιμένῃ κανεὶς ὅτι θὰ συμβῇ κάτι παρὰ τὴν κανονικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, τὸ νὰ ἀγνοῇ τὴν τάξιν, τὸ νὰ ἐνεργῇ ὡς ἐὰν θὰ ἐκφύγῃ τῶν συνεπειῶν τῆς τάξεως. Ἡ ἐλπὶς αὐτή, μαζὶ μὲ τὴν ἥσιόδειο κακὴ ἔρι, εἶναι ὅντως ἀνατρεπτικὴ τοῦ συστήματος τῆς τελειότητος· ἡ ἔρευνα τῆς φίλας καὶ

δράσεώς της ἀνήκει εἰς τὴν μελέτη τῆς δυναμικῆς τῆς ὀρχαίας κοινωνίας. Εἰρήσθω ἀπλῶς ἐδῶ ὅτι ἀντλεῖ δύναμιν ἀπὸ τὸ πεδίον τῆς ἀθέσμου ἀταξίας, ἀσχέτως ἀν δ δεσμός της πρὸς ἐκεῖνο συνυφαίνεται κατ' ἄγνοιαν, ἀδυναμίαν ἢ ἐπιβουλήν. Εἶναι ἐγγενῶς λοιπὸν ἀναιδής, ἀφοῦ ἢ αἰδῶς ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν πρέπουσα στάσι πρὸς τὸν κοσμικὸν νόμον. Ὁρθῶς ἐπίσης ὁ Σόλων τὴν συνάπτει πρὸς τὴν ὕδριν (I, 16) καὶ εἰδικώτερα πρὸς τὴν ὑπέρβασιν ἐν διανοίᾳ ἢ ἔργῳ τῶν κατ' ἀξίαν δρίων ἐαυτοῦ, τὴν ἀλαζονείαν. Ἀκολουθεῖ ἀνεξίλαστος βεβαίως ἢ τίσις τοῦ Διός, καὶ τότε ὀδυνιᾶ πάσχων ὁ πρὶν ἔμπλεως ἀνουσίων ἐλπίδων, ἐσφαλμένων ἐκτιμήσεων καὶ ἀπατηλῶν προγνώσεων (I, 33 sqq.)

θνητοὶ δ' ᾖδε νοεῦμεν δμῶς ἀγαθός τε κακός τε,
εὗ δεινὴν αὐτὸς δόξαν ἔκαστος ἔχει
πρὸν τι παθεῖν· τότε δ' αὗτις ὀδύρεται· ἄχρι δὲ τούτου
χάσκοντες κούφαισ' ἐλπίσι τερπόμεθα.
χῶστις μὲν νούσοισιν ὑπ' ἀργαλέησι πιεσθῇ,
ώς ὑγιὴς ἔσται, τοῦτο κατεφράσατο·
ἄλλος δειλὸς ἐών ἀγαθὸς δοκεῖ ἔμμεναι ἀνήρ
καὶ καλὸς μορφὴν οὐ χαρίεσσαν ἔχων·
εἰ δέ τις ἀχρήμων, πενίης δέ μιν ἔργα διάται,
κτήσεσθαι πάντως χοήματα πολλὰ δοκεῖ.

Ίσοδύναμος καὶ ἡ δμηρικὴ ἀντίληψις ἐκ τῆς ὅποίας ἀρύεται ὁ Σόλων. Ἀσύνετος τῶν κοσμικῶν ρητρῶν καὶ θείων θεσφάτων ὁ ἄφρων βροτὸς ἐλπίζει ἐν ἀγαθοῖς εὐρισκόμενος τὴν αὐτόματον συνέχισίν των καὶ ἐπιδίδεται ἔτσι ἀγνωμόνως εἰς ἔργα ἀτάσθαλα· καὶ ὅταν ἀκολούθως νεμεσηδὸν βαρεῖα ἢ καταιγὶς τῶν δεινῶν τὸν συνταράξῃ, ὑπομένει ἄκων καὶ ἀσθενής τὸ συντυχὸν κακόν· δι' ὀλιγοδράνειαν ὁ νοῦς του τρέπεται ἀκυρέρνητος σύμφωνα μὲ τὶς περιστάσεις ποὺ καθ' ἑκάστην προκαλεῖ ὁ θεός (σ 130 sqq):

οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο
πάντων ὅσσα τε γαῖαν ἔπι πνείει τε καὶ ἔρπει.
οὐ μὲν γάρ ποτέ φησι κακὸν πείσεσθαι ὀπίσσω,
ὅφελ' ἀρετὴν παρέχωσι θεοὶ καὶ γούνατ' ὄρωρη·
ἄλλ' ὅτε δὴ καὶ λυγρὰ θεοὶ μάκαρες τελέσωσι,

καὶ τὰ φέρει ἀεκαζόμενός τετληότι θυμῷ·
 τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
 οἶνον ἐπ' ἡμαρ ἄγησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.
 καὶ γὰρ ἐγώ ποτ' ἔμελλον ἐν ἀνδράσιν ὅλβιος εἶναι,
 πολλὰ δ' ἀτάσθαλ' ἔρεξα βίη καὶ κάρτει εἴκων,
 πατρί τ' ἐμῷ πίσυνος καὶ ἐμοῖσι κασιγνήτοισι.
 τῷ μή τίς ποτε πάμπαν ἀνὴρ ἀθεμίστιος εἴη,
 ἀλλ' ὅ γε σιγῇ δῶρα θεῶν ἔχοι, ὅττι διδοῖεν.

‘Η ἐλπὶς συναλλάσσεται μὲ τὴν ἀναίδεια, τὴν ὕδρι, τὴν ἀλαζονεία·
 συνανήκουν εἰς τὴν ἀκοσμίαν. Παθὼν ἔγνω ὁ ἀφρονῶν. Σήμερον δέ,
 οὐδὲ τοῦτο. Ἐν μέσῳ δεινῶν ποὺ ἡ ἄνοιά του ἐξέθρεψε, ἐλπίζει ὁ
 τάλας, ἰδίως ὁ μάταιος Νεοέλλην.

- [8] Ἔτοι ὁ Εὐστάθιος σχολιάζων τὸ ‘Ομηρικὸν χωρίον (1035. 42) παρατηρεῖ: ὅρα δέ ἐν τούτοις καλὸν ἐν ἀνθρώποις σπάνιον. παῦροι γὰρ
 παιδες ἀρείονες πατέρων, ὃν παίδων εἰς καὶ ὁ Περιφήτης οὗτος. οἱ
 μέντοι πλέονες κακίους κατὰ τὸν εἰπόντα (δηλαδὴ κατὰ τὸ ἀρχαῖο
 γνωμικὸν τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Βίαντα (Στοβαῖος, Ἀνθολόγιον
 III, 1, 172, VI, 1) καὶ προσυπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου (B
 104DK)). Βεβαίως ἡ ἀρχαϊκὴ γνώμη δὲν ἀναφέρεται εἰς τέκνα πατέ-
 ρων, ἀλλὰ ὅμιλεῖ γενικῶς διὰ τὴν ὀλιγότητα τῆς ἄκρας τελειότητος.
 Τί ὅμως εὐγλωττότερον τῆς διαδοχῆς τῶν Ἡσιοδείων γενεῶν;
- [9] Ἡ θεία ἀρωγὴ ἡ κώλυσις εἰς δεδομένην περίστασιν διακηρύσσεται
 ὑπὸ τοῦ “Ἐκτορος μεμφομένου τὸν Γλαῦκον ὅταν τὸν ὠνείδισε διὰ
 τὴν φυγὴν του πρὸ τοῦ Αἴαντος (P 174 sqq.):

ὅς τέ με φῆς Αἴαντα πελώριον οὐχ ὑπομεῖναι.
 οὔτοι ἐγὼν ἔρριγα μάχην οὐδὲ κτύπον ἵππων.
 ἀλλ' αἰεί τε Διὸς κρείσσων νόος αἰγιόχοιο,
 ὅς τε καὶ ἀλκιμον ἀνδρα φοεῖ καὶ ἀφείλετο νίκην
 ὅηιδίως, δτὲ δ' αὐτὸς ἐποτρύνει μαχέσασθαι.

Τὰ ἀρχαῖα σχόλια εἰς τὸ προμνημονευθὲν χωρίον Y, 241 καὶ ὁ Εὐστά-
 θιος ad loc. ἐρμηνεύουν μὲ τὴν ἴδια ἔννοια καὶ ἐκεῖνο, ἀναφερόμενα
 (ὅρθως) εἰς τὸν προηγηθέντα Ἀχίλλειον ὑπέροπλον κόμπον, ὃπου
 μεταξὺ ἄλλων ὁ “Ἡρως ἐπιτωθάζει τὸν Αἴνεια διότι καὶ πρότερον

εἶχε τραπεῖ εἰς φυγὴν πρὸ τῆς ἀκαθέκτου ὄρμῆς του (Y 187 sqq.). Ἐλλὰ ἡ ἔννοια τῆς Διόθεν ἐπεμβατικότητος εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Αἴνείου εἶναι γενικωτέρα, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Αἴνείας πλανᾶται θεόσταλτον σύγχυσιν ως πρὸς τὴν ἐναργῆ ἀλήθειαν τῆς καταστάσεως. Ἡ ὑψηλὴ Ὀμηρικὴ τέχνη ἐπινοεῖ διατύπωσιν ἰκανοποιοῦσαν συγχρόνως καὶ τὴν ἐσφαλμένην ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦντος, καὶ τὴν ἀντικειμενικῶς ἵσχυονταν περιγραφήν. Τὸ θέμα ἀδρῶς ἀνταμοίβει ἐνδελεχεστέραν ἀνάπτυξιν.

Ο Ἀχιλλεύς, ως πληγωμένος, ἀφρίζων λέων, ὄρμᾶ νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὸν Αἴνεία, καὶ, ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτὸν κατὰ ἡρωϊκὴν πρόκλησιν, τὸν ἐρωτᾷ τί τὸν ὠθεῖ νὰ ἵσταται ἀτρεπτος ἐνώπιόν του, ὑπονῶν τὴν ἀδιαμφισβήτητον ἴδιαν ὑπεροχὴν καὶ τὴν βεβαίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος. Ὡστε τὸ ἐρώτημα ἀποσκοπεῖ νὰ παραστήσῃ σαφῶς ἀντὶ τίνος ὁ Αἴνείας διακινδυνεύει πρακτικῶς ἀναπότρεπτον ἦταν. Μήπως προσδοκεῖ τὴν ἀπολαβὴν τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῶν Τρώων ἐὰν καταφέρῃ νὰ νικήσῃ τὸν Ἀχιλλέα, ἀνήκουστον ἀνδραγάθημα; Τὰ ἀρχαῖα Σχόλια μάλιστα ὑποδηλώνουν ὅτι, κατά τινα ἐκδοχὴν, αὐτὸς ἀκριβῶς φανερώνει ἡ ἀποστροφὴ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅτι δηλαδὴ προϋπέκειτο γενικωτέρα φημιζομένη πρόθεσις τοῦ Αἴνείου νὰ οἰκειοποιηθῇ τὴν Ἰλιακὴν βασιλείαν. Σχόλια Y, 180-6, b: ἄλλως καὶ κερτομεῖ τὸν Αἴνείαν ως ἐνεδρεύοντα τῇ Πριάμον ἀρχῇ. Καὶ Σχόλια Y 298: ὁ Πρίαμος ὑπώπτευεν τὸν Αἴνεία, ως ἔνιοι φασιν, ὅτι ἐπετίθετο τῇ βασιλείᾳ. Ὁντως δὲ ἡ μακρὰ καὶ ἐμφατικὴ ἀπόδειξις εὐγονίας τοῦ Αἴνείου εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἀπάντησιν του, στηρίζει τὴν ὑποψίαν: εἶναι ἀσφαλῶς ὑπερόχως προικισμένος κατὰ τὴν καταγωγὴν δι' ὁτιδήποτε, διὰ μάχην κατὰ τοῦ ἀρίστου, καὶ διὰ βασιλείαν. Ἡ μακρὰ γενεαλογία μάλιστα ἀπόδεικνύει εἰδικώτερα ὅτι Πρίαμος καὶ Ἀγχίσης ἰσοχυγοῦν εἰς εὐγένειαν καταγόμενοι ἀμφότεροι εὐθέως ἐκ τοῦ Τρώως· ὥστε φαίνεται ὁ Αἴνείας νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὸν ἑαυτόν του πρὸς μόνον τὸν Ἔκτορα ἐκ τῶν Πριαμιδῶν ἐπὶ ἵσοις ὅροις (Y 230 sqq.):

Τρῶα δ' Ἑριχθόνιος τέκετο Τρώεσσιν ἄνακτα·
Τρωὸς δ' αὖ τρεῖς παῖδες ἀμύμονες ἐξεγένοντο,
·Ιλός τ' Ἀσσάρακός τε καὶ ἀντίθεος Γαννυμήδης.

...

*Ἴλος δ' αὖ τέκεθ' υἱὸν ἀμύμονα Λαομέδοντα·
Λαομέδων δ' ἄρα Τιθωνὸν τέκετο Πρίαμόν τε·*

...

*Ἄσσαρακος δὲ Κάπυν, δ' δ' ἄρ' Ἀγχίσην τέκε παῖδα·
αὐτὰρ ἔμ' Ἀγχίσης, Πρίαμος δὲ τέχ' Ἐκτορα δῖον.
ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἴματος εὔχομαι εἶναι.*

Πάντα ἀληθῶς ἐν σοφίᾳ τὰ Ὁμήρου. Ἡ λεπτομερὴς ἀπαρίθμησις γενεῶν ἐκινδύνευε μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὑπερβολικὴ καὶ πλατυάζουσα ἥδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Τὰ ἀρχαῖα Σχόλια (213B Erbse) τὴν δικαιολογοῦν διὰ αἰσθητικοὺς λόγους: *παρῆκται ἡ ὁμιλία κατὰ ποιητικὴν αἵρεσιν πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀκροατῶν, ἵνα τὴν Τρωϊκὴν γενεαλογίαν μάθωμεν, ἢ ὅτι τοῖς πολεμίοις ἐξεταζόμενα τὰ γένη λαμπρότητα φέρει μεγίστην· τοὺς γὰρ εὐγενεῖς καὶ εὐψύχους νομίζουσιν, ἀεὶ δὲ σπεύδει ὁ ποιητὴς παραπλέκειν τὰ ἀρχαῖα γένη, ὥσπερ ἐν τῇ Γλαύκον καὶ Διομήδους συστάσει ὅλον τὸ Αἰόλου γένος εἶπεν (Ζ 152-210). – ἀλλὰ καὶ <τὸ> τῶν Μελαμποδιδῶν ἐπὶ τοῦ Θεοκλυμένου (ο 225-56), καὶ ἐν τῇ Νεκυίᾳ (λ 235-329) μνοία ὅσα καίπερ οὐχ ὑποσχόμενος γενεαλογίας γράφειν. Οἱ γενικὲς αἰτίες γενεολογήσεως πράγματι ἀκριβῶς διαπιστοῦνται ὑπὸ τῶν Σχολίων· εἶναι ἐπιθυμία γνώσεως καὶ ἀναμνήσεως τῶν σπουδαίων καὶ παλαιῶν· εἶναι ἐπίσης ὑψηλὴ ἐκτίμησις τῆς εὐγενείας ὡς φορέως λάμψεως καὶ, κανονικῶς, εὐψυχίας. Ἄλλα βλέπομε ἅπαξ ἔτι πῶς τὸ καθολικὸ συνδυάζεται ἀριστοτεχνικὰ πρὸς τὸ εἰδικόν. Ἅλλως τε καὶ θεῖος ἀκόμη παράγων ὑπεισέρχεται εἰς τρίτον πλέον νοηματικὸν ἐπίπεδον, ὃς θὰ διευκρινισθῇ κατωτέρω.*

‘Ο Αἰνείας φαίνεται νὰ λαμβάνῃ σοβαρὰ ὑπ’ ὄψιν τὴν Ἀχίλλειον ὑπόθεσιν ὡς πρὸς τὰ κίνητρά του, καὶ νὰ τεκμηριώνῃ ἔτσι τὴν ἀλήθειαν της, ἀν καὶ ὁ Πηλείδης τοῦ εἶχε εὐθέως καὶ ὀξύτατα ἐπισημάνει τὸ παράλογόν της (Υ 181-3):

*ἀτὰρ εἴ κεν ἔμ' ἐξεναρίξης,
οὐ τοι τοῦνεκά γε Πρίαμος γέρας ἐν χερὶ θήσει·
εἰσὶν γάρ οἱ παῖδες, δ' ἔμπεδος οὐδ' ἀεσίφρων.*

”Εχει παιδιά κρατερὰ δὲ Πρίαμος, καὶ δὲν εἶναι ἄφρων.

“Ωστε τὸ μέγιστον τῆς χάριτος ποὺ πραγματικὰ δυνατὸν νὰ ἀποκομίσῃ ὁ Αἰνείας εἰς (τὴν ἀπίθανον κατὰ τὴν κανονικὴν τάξιν) περί-

πτωσιν νίκης του ἐπὶ τοῦ Ἀχιλλέως, εἶναι δωρεὰ εὐμεγέθους καὶ εὐφόρου τεμαχίου γῆς (Y 184-6). Ὄλλα ἀξίζει αὐτὸν κίνδυνον τῆς ἀναμετρήσεως; Ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ καυχηθῇ ἀναφέρων προγονικὲς ἀρετὲς ἢ προσωπικὲς τελειότητες· ἥδη, τονίζει, ἔχει πειραθῆ ὁ Αἰνείας τῆς ἀκαταμαχήτου ἴσχύος του, ὅταν εἰς ἄλλην μονομαχίαν ἐτράπη εἰς ἀνεπίστροφον φυγήν, δειλῶς καταφυγών εἰς Λυρνησὸν πόλιν, τὴν δποίαν καὶ αὐτὴν ὁ Ἀχιλλεὺς, δργῶν ἐν πολεμητηρίῳ μένει, ἔξεπολιόρκησε παντελῶς, δουλώσας τὶς γυναικες της, θὰ ἔκτεινε δὲ καὶ τὸν Αἰνείαν ἀν δὲν τὸν ἔσωζε θεία παρέμβασις (Y 187-94). Καὶ τελευτᾶ ὁ Ἀχαιός ἥρως καλῶν τὸν Αἰνείαν νὰ μὴν ἵσταται παράτολμα ἐνώπιόν του εἰς πρὸς ἕνα καὶ ἵσος πρὸς ἵσον, ἀλλὰ νὰ βιθισθῇ εἰς τὸν πολλοὺς πρὸν πάθη κακὸ ἀνίατον· διότι εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀφρονος νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικὴ κατάστασι μετὰ τὴν ἔμπρακτο φανέρωσί της (Y 196-8):

ἀλλά σ' ἔγωγ' ἀναχωρήσαντα κελεύω
ἔς πληθὺν ἰέναι, μηδ' ἀντίος ἵστασ' ἐμεῖο,
πρὸν τι κακὸν παθέειν· ρεχθὲν δέ τε νήπιος ἔγνω.

Βεβαίως ὁ Ἀχιλλεὺς διατυπώνει τὸν ἀληθῆ συσχετισμὸ δυνάμεων, τὴν πραγματικὴν ὑπερτέρησιν τῆς ἀρετῆς του ἐναντὶ τῆς τοῦ Αἰνείου, τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπεροχὴν του· ὁ Αἰνείας πράττει ἀδίκως καὶ φιψοινδυνεύει ἐπομένως νὰ ὑπερδῇ ἐπὶ τὰ χείρω τὸ πεπρωμένον του. Σαφῶς ὁ Ποσειδῶν ἐκφράζει τὴν ἀψευδῆ τάξιν τῶν ὄντων νουθετῶν καὶ μεμφόμενος τὸν Αἰνεία, ἀφοῦ διὰ θαύματος τὸν ἔσωσε ἀπὸ τὴν βεδαίαν (κατὰ τὴν κανονικὴν φυσικὴν τάξιν τῆς σχετικῆς του πρὸς τὸν Ἀχιλλέα ἀξίας) κατάληξιν τῆς ἀφροσύνης του (Y 332 sqq.):

Αἰνεία, τίς σ' ὥδε θεῶν ἀτέοντα κελεύει
ἀντία Πηλεῖωνος ὑπερθύμοιο μάχεσθαι,
ὅς σεῦ ἄμα κρείσσων καὶ φίλτερος ἀθανάτοισιν;
ἄλλ' ἀναχωρῆσαι, δτε κεν συμβλήσεαι αὐτῷ,
μὴ καὶ ὑπὲρ μοῖραν δόμον "Αἴδος εἰσαφίκηαι.
αὐτὰρ ἐπεί κ' Ἀχιλλεὺς θάνατον καὶ πότμον ἐπίσπη,
θαρσήσας δὴ ἐπειτα μετὰ πρώτοισι μάχεσθαι·
οὐ μὲν γάρ τις σ' ἄλλος Ἀχαιῶν ἔξεναρίξει.

‘Ο Ἀχιλλεὺς εἶναι καὶ κρείσσων καὶ θεοφιλέστερος τοῦ Αἰνείου.

Μόνον ἄτη θεόθεν ἐπισπερχομένη μπορεῖ νὰ ὅδηγήσῃ τὸν Δαρδανίδη εἰς μονομαχία πρὸς τὸν Πηλείδη. «Φύγε ἀπὸ ἐμπρός του» κελεύει ὁ Θεός.

Αὐτὴ ἡ θεία ἐπέμβασις, σωτηριώδης διὰ τὸν Αἴνεια, δὲν προκαλεῖται βεβαίως μὲ σκοπὸ τὴν ἀνατροπὴ τῶν ἀντικειμενικῶν ζυγοσταθμίσεων φυσικῆς ἀξίας. Οἱ θεοὶ, ωρίζιαι ἐστίαι, ἀρχέτυπα καὶ ἐγγυηταὶ τῆς κοσμικῆς τάξεως, δὲν δύνανται νὰ τὴν καταργοῦν. Ἀλλὰ τὸ πολυσήμαντον καὶ πολυδύναμον τῆς θεότητος λειτουργεῖ ὥστε ἡ ἐπαλληλία, ἐπιπλοκή, συνεργία καὶ ἀντιπαλότης, ἡ ἀλληλεπικάλυψις διακεκριμένων ἀλλὰ συνηρημένων νομοτελειῶν, νὰ ἐκφράζεται ὡς φαινομένη ἀταξία καὶ κρύφιος ἀρμονία: οὐδεμία ὑφισταμένη ροπὴ ἀναστρέφεται, οὐδὲν δέον ἀκυροῦται, μόνον ἡ κατὰ περίστασιν ἔκβασις τροποποιεῖται συνερχομένων ἀνταγωνιστικῶν ἀναγκαιοτήτων. «Οπως ἐν προκειμένῳ, ἡ διαφορὰ ἀξίας ἐπιβάλλει τὴν ἥττα τοῦ Αἴνείου· ἀλλὰ ἄλλο θέσφατο ἔξασφαλίζει ἀπογόνους εἰς τοὺς ἐκ Διὸς Δαρδανίδες καὶ μετὰ τὴν κατ’ ἄλλην θεοδούλητον ἀνάγκην καταστροφὴν τοῦ σκέλους τῶν Πριαμιδῶν. Ὁ Αἴνειας λοιπὸν πρέπει νὰ ξήσῃ· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἥττηθῇ ὑπ’ αὐτοῦ. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ Ποσειδῶνος ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν συνδρομὴ τῶν δύο ἀπαιτήσεων, καὶ τὴν συνεκπλήρωσίν των: ὁ Αἴνειας ἀπάγεται ἐκ τῆς μάχης, ἡ πάλη ἀνακόπτεται· κατ’ οὐσίαν τελεῖται αὐτὸ πὸν αὐτοδούλως θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχε πράξει ὁ Αἴνειας ἐὰν ἐφρόνει: νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τοῦ βελτίονος. Διότι ἡ φυσικὴ κατάληξις τῆς μονομαχίας δὲν ἀφίεται ἐν ἀμφιβόλῳ: ὁ Αἴνειας ἥτο ἔτοιμος νὰ βάλῃ τὸν Ἀχιλλέα μὲ μέγα λίθον, ἐνῷ ὁ δεύτερος νὰ τὸν πλήξῃ μὲ ξίφος· ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ ἐσώζετο, ἐνῷ ὁ Αἴνειας θὰ ἐφονεύετο (Y 288-90):

ἐνθα κεν Αἴνειας μὲν ἐπεσσύμενον δάλε πέτρω
ἡ̄ κόρυθ' ἥε σάκος, τό οἵ ἥρκεσε λυγρὸν ὅλεθρον,
τὸν δέ κε Πηλείδης σχεδὸν ἄορι θυμὸν ἀπηύρα,

ὅταν ἐπεμβαίνῃ ὁ Ποσειδῶν τὴν κρίσιμη στιγμή. Ὡς ἔξης ἐβούλεύθη μὲ τοὺς ἄλλους ἀθανάτους (Y 300 sqq.):

ἄλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς πέρ μιν (sc. τὸν Αἴνειαν) ὑπέκ θανάτου ἀγά^γ
γωμεν,
μή πως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἴ κεν Ἀχιλλεὺς

τόνδε κατακτείνη· μόριμον δέ οἵ ἐστ' ἀλέασθαι,
ὅφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἀφαντος ὅληται
Δαρδάνου, δν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,
οἵ ἔθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θυητάων.
ἡδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἤχθειρε Κρονίων·
νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει
καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Ίδοù καὶ ἡ τρίτη διάστασις, εἰς τὸ ἐπίπεδον πλέον τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, τῆς ὑπολανθανούσης βασιλικῆς διεκδικήσεως ἐκ μέρους τοῦ Αἰνείου, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἀχίλλειον πρόκλησιν.

Ὑπάρχει καὶ τετάρτη, ἡ ὅποία ταυτοχρόνως ἐξηγεῖ τὴν Αἰνειακὴν ἄτην. Ὁ Αἰνείας ἐμφανίζεται γνωρίζων καλῶς τὴν ὑπεροτέρησιν τοῦ Ἀχιλλέως εἰς πᾶσαν μάχην ἔναντι παντὸς ἀριστέος, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ ἴδιου· δὲν ἔχει δῆμας, ἵσως δὲν θέλει νὰ ἔχῃ, πλήρη καὶ καθαρὴ συνείδησι τῆς πραγματικῆς σχέσεως ἀξιῶν καὶ δυνάμεων ποὺ προκαλοῦν τὴν Ἀχίλλειον ὑπεροπλίαν: κατ' αὐτὸν ἀπλῶς πάντοτε κάποιος θεός ὑποστηρίζει καὶ προφυλάσσει τὸν Πηλείδη extra ordinem, κλίνων τὸν ζυγὸν εἰς βάρος τοῦ ἀντιπάλου του. Ὁ Αἰνείας δὲν ἔννοει μὲ τὴν δοκοῦσαν ὑπὲρ Ἀχιλλέως θεία παρουσία καὶ ἐπέμβασι τὴν θεία ρίζωσι καὶ ἐπικύρωσι φυσικῶν προτερημάτων, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὴν, ὑπὲρ τὴν κανονικὴ φυσικὴ τάξι, θείαν εὔνοιαν. Δι' αὐτὸν καὶ διακηρύσσει ὅτι ἐὰν θεός τις ἐξησφάλιζε τὴν ἀνεπηρέαστον ζυγοστασίαν τῆς μάχης, ἵστης φερομένης τῆς θεόθεν ροπῆς ἢ ἐμποδίσεως ἐπ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους, δ ἀχαιὸς ἥρως θὰ εὔρισκε ἔξαιφνης δυσχερέστατους τοὺς ἀγῶνες του. Πρόκειται διὰ θεμελιῶδες σφάλμα ἐκτιμήσεως τοῦ Αἰνείου, ποὺ συνιστᾷ θεόσταλτο ἄτη: τὸ νὰ συγχέῃ τὴν κανονικὴ λειτουργία τοῦ θείου νόμου τῆς ὑπερισχύσεως τοῦ κρείττονος μὲ τὴν ἔκτακτο ἐπέμβασι τῶν θεῶν πρὸς διαφύλαξι ὑπερκειμένων θεσφάτων.

Ἡ διήγησις τοῦ ὄλου ἐπεισοδίου, καταλαμβάνοντος τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Υραψωδίας (75-352), εἶναι ἀκρως ἀποκαλυπτική. Ὁ Ἀπόλλων, διὰ νὰ σώσῃ τὸν "Ἐκτορα ἀπὸ τὸ πολεμικὸ μένος τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν Πηλείδη ἐμπλέκων αὐτὸν εἰς μάχην πρὸς ἥρωα δ ὅποῖς ἐπέπρωτο νὰ σπείρῃ ἀπογόνους Δαρ-

δανίδας καὶ ἔπειρε ἐπομένως νὰ ἐπιβιώσῃ τῆς συρράξεως, ἐρεθίζει τὸν Αἴνεια νὰ θρασυνθῇ καὶ σταθῇ ἀντιμέτωπος τοῦ Ἀχιλλέως, ἐμφανιζόμενος ὑπὸ τὴν μορφὴ τοῦ Πριαμίδου Λυκάονος (Y 79-85). Ὁ Αἴνειας ἀρνεῖται, ἐπικαλούμενος τὴν συγκεχυμένην ἀντίληψι πραγματικῶν γεγονότων ποὺ εἶχε κατὰ τὰ προαναλυθέντα (Y 87-102):

*Πριαμίδη, τί με ταῦτα καὶ οὐκ ἐθέλοντα κελεύεις,
ἀντία Πηλεῖωνος ὑπερθύμοιο μάχεσθαι;
οὐ μὲν γὰρ νῦν πρῶτα ποδώκεος ἀντ' Ἀχιλῆος
στήσομαι, ἀλλ' ἥδη με καὶ ἄλλοτε δουρὶ φόβησεν*

...

*ἥ κε δάμην ὑπὸ χερσὶν Ἀχιλῆος καὶ Ἀθήνης,
ἥ οἱ πρόσθεν ἰοῦσα τίθει φάος ἥδ' ἐκέλευεν
ἔγχεϊ χαλκείῳ λέλεγας καὶ Τρῶας ἐναίρειν.
τῷ οὐκ ἔστ' Ἀχιλῆος ἐναντίον ἄνδρα μάχεσθαι·
αἰεὶ γὰρ πάρα εἶς γε θεῶν, ὃς λοιγὸν ἀμύνει.
καὶ δ' ἄλλως τοῦ γ' ἵθὺ βέλος πέτετ', οὐδ' ἀπολήγει
πρὸν χροὸς ἀνδρομέοιο διελθέμεν. εἰ δὲ θεός περ
ἴσον τείνειν πολέμου τέλος, οὐ κε μάλα ὁρέα
νικήσει', οὐδ' εἰ παγχάλκεος εὔχεται εἶναι.*

Ἐπὶ τῆς πλάνης τοῦ Αἴνείου βασιζόμενος ὁ θεός, τὸν παραπλανᾶ περαιτέρω. Ἐὰν ἔτοι ἔχουν τὰ πράγματα, δὲν ἔχει λόγο νὰ ἀνησυχῇ. Ἡ Ας προσευχηθῇ καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς θεοὺς νὰ τὸν συνδράμουν· ἀσφαλῶς θὰ εἰσακουσθῇ περοισσότερον, ἀφοῦ ἔλκει τὴν καταγωγήν του ἀπὸ ὑψηλοτέραν θεότητα ἥ ὁ Ἀχιλλεύς. Μὴν ἀφεθῇ λοιπὸν νὰ ἐκφοβηθῇ ἀπὸ τοὺς δύνειδισμοὺς καὶ τὶς ἀπειλὲς ἐκείνου (Y 103-9):

*Τὸν δ' αὗτε προσέειπεν ἄναξ Διὸς νιὸς Ἀπόλλων·
«ἥρως, ἀλλ' ἄγε καὶ σὺ θεοῖς αἰειγενέτησιν
εὔχεο· καὶ δέ σέ φασι Διὸς κούρης Ἀφροδίτης
ἐκγεγάμεν, κεῖνος δὲ χερείονος ἐκ θεοῦ ἐστιν·
ἥ μὲν γὰρ Διός ἐσθ', ἥ δ' ἐξ ἀλίοιο γέροντος.
ἄλλ' ἵθὺς φέρε χαλκὸν ἀτειρέα, μηδέ σε πάμπαν
λευγαλέοις ἐπέεσσιν ἀποτρεπέτω καὶ ἀρειῆ.»*

Ίδον ἀριστον παράδειγμα θείας ἀπάτης, λειτουργούσης διὰ τῆς ἐπιτάσεως ἀνθρωπίνης ἀνοήσιας. Ὁ Αἴνειας, ὁ δοποῖος ἄλλως τε εἶχε

καυχηθῆ ἐνώπιον τῶν Τρωϊκῶν ἀρχόντων ὅτι θὰ ἀντιμετώπιζε εἰς τὴν μάχην καὶ αὐτὸν τὸν Ἀχιλλέα, καταγράφων τοιουτορόπως ἀξιώσεις ὑπατης τιμῆς, ἀσμένως ἀποδέχεται τὴν τεχνήσσαν προεκβολὴν τῆς πλάνης του. Ἡ ὅλη ἀπάντησίς του πρὸς τὴν Ἀχίλλειον πρόκλησιν ἐμφορεῖται ἀπὸ τὸ αὐτὸν πνεῦμα. Μακρὰ διήγησις τῆς καταγωγῆς του μητρόθεν καὶ πατρόθεν τὸν φέρει, πιστεύει, εἰς τὴν πρώτιστον ἡρωϊκὴν τάξιν, ἄξιον μεγίστου ἀνδραγαθήματος καὶ ὑπερτάτου κλέους. Μόνον θεία ἐπέμβασις δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν κατ' αὐτὸν ἰσοψηφίαν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα. Καὶ δαίνει τυφλῶς ἐπὶ τὸν ὅλεθρόν του (Y 241 sqq.):

ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἷματος εὔχομαι εἶναι.
Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἀνδρεσσιν ὀφέλλει τε μινύθει τε,
ὅππως κεν ἐθέλησιν· ὁ γάρ κ' ὅχ' ἄριστος ἀπάντων.
ἄλλ' ἄγε μηκέτι ταῦτα λεγώμεθα νηπύτιοι ὡς,
ἔσταότ' ἐν μέσοῃ ὑσμίνῃ δηϊοτῆτος.

...

ἀλκῆς δ' οὕτοις ἐπέεσσιν ἀποτρέψεις μεμαῶτα
πρὸν χαλκῷ μαχέσασθαι ἐναντίον· ἀλλ' ἄγε θᾶσσον
γενούμεθ' ἀλλήλων χαλκήρεσιν ἐγχείησιν.

Ἡ διατύπωσις τῆς γνώμης ὅτι ὁ Ζεὺς αὐξάνει κατὰ βούλησιν ἥ μειώνει τὴν ἀνθρώπειον ἀρετήν, ἀφήνει ἐπιδεξίως ἀνακρίβωτον ἐὰν αὐτοὶ οἱ χαρακτῆρες τελειότητος ἐννοοῦνται γενικῶς ὡς διόσδοτοι καὶ θεόθεν κεχαρισμένοι, ἡ, μερικώτερον, οἱ ἴκανότητες ἐπιτελέσεως συγκεκριμένου ἔργου ὑπὸ δεδομένες περιστάσεις. Τὸ πρῶτον θὰ διεχώριζε ἀσφαλῶς, ἐνῷ τὸ δεύτερον θὰ ἔτεινε νὰ ταυτίσῃ, ἀρετὴν καὶ εὐγένειαν. Ὁ Αἰνείας ἔχει ἀφεθῆ νὰ παρασυρθῇ εἰς τὸν νοῦν του ἀπὸ τὴν τελευταία σύγχυσι. Ἡ πρώτη του ἀσάφεια περὶ τὴν αἵτια τῆς καθολικῆς Ἀχιλλείου ὑπεροπλίας μετετράπη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὴν πλάνην ἀπὸ τὴν ὅποιαν τὸν ἐπαναφέρουν οἱ αὐστηροὶ λόγοι τοῦ Ποσειδῶνος. Οἱαδήποτε καὶ ἐὰν εἶναι ἥ καταγωγή του, ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπερτερεῖ εἰς τὴν μάχην κατὰ αὐτοῦ καὶ παντὸς ἄλλου, διότι ὑπερέχει κατ' ἀξίαν εἰς τελειότητα.

Τὴν αἰώρησιν μεταξὺ γενικοῦ καὶ εἰδικοῦ νοήματος τῶν γνωμολογικῶν στίχων Y 242-3 ἀπηχεῖ καὶ σημαίνουσα διαφορὰ παραδεδομέ-

νης γραφῆς. Οἱ σπουδαιότεροι κώδικες Α καὶ Β μετά τινων ἄλλων παρέχουν «ὅ γάρ κ' ὅχ' ἄριστος ἀπάντων», ἐνῷ δὲ Τ μετὰ τῶν πλείστων «ὅ γάρ κάρτιστος ἀπάντων». Ἐνα μεταστίχιο σχόλιον εἰς τὸν Α πληροφορεῖ (243 Erbse): <ὅ γάρ κ' ὅχ' ἄριστος ἀπάντων:> ἐν ἄλλῳ «ὅ γάρ κάρτιστος ἀπάντων». Ὁ Ζεὺς ώς ἄριστος πάντων, ἀποτελεῖ φυσικὰ καὶ τὸν ταμία πάσης ἀρετῆς, ὃν αὐτὴ ἡ ἀρχετυπικὴ πηγὴ κάθε τελειότητος· ὥστε ταιριάζει περισσότερο αὐτὴ ἡ ἀντίληψις πρὸς τὴν γενικὴν ἔννοια τοῦ ἐδαφίου, ὅτι ὁ Ζεὺς χορηγεῖ, πέραν τῆς εὐγονίας, τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τοῦ ἀτόμου θεωρουμένην ἐπὶ τῶν καλλιεργημένων φυσικῶν χαρισμάτων του. Ὁ Ζεὺς ἐξ ἄλλου ώς κράτιστος πάντων ἀντιπροσωπεύει τὴν ὑπάτην κοσμικὴν δυναμέρειαν· διπότε συνηγορεῖται ἡ ἴδεα ὅτι ὁ λόγος ἐδῶ πρόκειται περὶ τῆς ἐπικρατήσεως κάποιου εἰς δεδομένην περίστασιν. Ἡ καταλληλότερη ‘Ομηρικὴ γραφὴ εἶναι ἡ υἱοθετηθεῖσα ἀνωτέρω, ὅ γάρ κ' ὅχ' ἄριστος· τηρεῖ τὴν ἐπιθυμητὴν ἐκκρεμότητα ἀνοικτότερη, μὲ βαρύνον τὸ ἀντικειμενικὸ σκέλος.

- [10] Αὐτὸ τὸ ὄνομα ἐκφράζει συμποτικὴν ἄνεσιν, εἰ μὴ καὶ ἔκλυσιν, ἐταιρικὸν σκῶμμα καὶ χαρίεντα μῶκον. Cf. ποδεών (ἄκρος ποῦς δέρματος ζῷου καὶ κατ' ἐπέκτασιν στενὸς λαιμὸς ἢ τέλος πράγματός τινος) μὲ τὴν ἔννοια τοῦ membrum virile (Δελφικὸς χρησιμός, Ἀπολλόδωρος III, 15, 6).
- [11] Ὁ στίχος ἀναφέρεται τρὶς ὑπὸ τῶν Πινδαρικῶν σχολίων (Schol. Pind. Olymp. II 96b; 96f; Schol. Pind. Pyth. V 1a, Drachmann). Τὴν δευτέρα φορὰ ἐθεωρήθη ὅτι προστίθεται καὶ δεύτερος στίχος ὅπως ἐμφαίνεται εἰς τὶς νεώτερες ἐκδόσεις. Πιθανώτατα ὅμως πρόκειται περὶ παρανοήσεως τοῦ Σχολίου, τὸ δέποιον ἔχει ώς ἔξῆς: ‘Ο μὰν πλοῦτος: ὁ νοῦς· δὲ πλοῦτος οὐ μόνος ὡν καθ' ἔαντόν, ἀλλὰ καὶ ἀρετὴ κεκομημένος, καιρίως τῶν τε ἔαντοῦ ἀγαθῶν καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπολαύει, συνετὴν ἔχων τὴν φροντίδα πρὸς τὸ ἀγρεύεν τὰ καλά. Τούτων γὰρ (sc. τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀρετῆς) τὸ ἔτερον καθ' ἔαντὸ οὐχ ἥδυ· ώς καὶ Καλλίμαχος (“Υμνος εἰς Δία, 95):

οὐτ' ἀρετῆς ἄτερ ὅλος ἐπίσταται ἄνδρας ἀέξειν
οὔτ' ἀρετὴ ἀφένοιο· δίδον δ' ἀρετὴν τε καὶ ὅλον.

Kai ἡ Σαπφώ·

πλοῦτος ἄνευ ἀρετῆς οὐκ ἀσινὴς πάροικος.

‘Η δ’ ἐξ ἀμφοτέρων κρᾶσις εὐδαιμονίας ἔχει τὸ ἄκρον· τοῦτο προσεῖναι τῷ Θήρωνι μαρτυρεῖ.

‘Η τελευταῖα παρατήρησις συνεχίζει τὸ προηγηθὲν «τούτων γὰρ τὸ ἔτερον καθ’ ἑαυτὸν οὐχ ἡδύ», μετὰ τὴν τεκμηρίωσίν του διὰ τῶν δύο χρήσεων ἐκ τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Σαπφοῦς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Καλλίμαχος παρακαλεῖ νὰ δοθοῦν καὶ τὰ δύο, ὑπελήφθη κακῶς ὅτι ἡ ὅμονοοῦσα καταληκτικὴ παρατήρησις τοῦ σχολιαστοῦ ἀποτελεῖ στίχον τῆς Σαπφοῦς, ἀν καὶ πεζωτάτη κατὰ τὸ ὑφος.

‘Ως δίστιχον ἐμφανίζεται τὸ ἀπόσπασμα καὶ εἰς τὸ ψευδοπλουτάρχειον *Περὶ Εὐγενείας* 5, εἰς τε τὴν Ἑλληνικὴν καθὼς καὶ εἰς τὴν παλαιὰν λατινικὴν ἀπόδοσίν του (pp. 212-3 Bernardakis). Ἄλλ’ αὐτὸ μόνον ἀνάγει τὴν παρανόησιν, ἐκ τῶν σχολίων ἢ τῆς πηγῆς των, εἰς τοὺς μέσους ἥδη χρόνους. - Τὴν μὴ γνησιότητα τοῦ 2ου στίχου εἶχε ὑποστηρίξη ὁ Ahrens (*Conjecturen zu Alcaeus und Sappho, Rhein. Mus.* I, 1842 p. 400). V. ἐπίσης Bergk⁴, *Poetae Melici*, Fr. 80).

[12] Εἰς τοὺς ἀχρήστους, τοὺς μειονεκτούντας, δὲν ὠφελεῖ ὁ πλοῦτος λέγει ὁ Θέογνις. Μεγάλη ἡ δύναμις τοῦ πλούτου ποὺ καὶ τὸν ἀχρεῖον κάνει χρήσιμο γνωμολογεῖ ὁ Βακχυλίδης. Ἡ φαινούμενη ἀντίφασις εἶναι θέμα ἐκφράσεως καὶ ἐμφάσεως. Ὁ πρῶτος ἐννοεῖ τὴν κακὴν χρῆσι τοῦ πλούτου εἰς χεῖρας τοῦ κακοῦ, τοῦ ὑστερηματικοῦ. Ὁ δεύτερος ὑμνεῖ τὴν ἐνδυνάμωσι τοῦ ἀγαθοῦ μέν, στερουμένου δὲ μέσων πρὸς γόνιμον καὶ ἀποτελεσματικὴν εὐεργεσίαν καὶ μεγαλουργίαν· ἀκόμη καὶ τὴν πρόκλησιν καὶ ἐπαγωγὴν πρὸς δρθῆν χρῆσιν ποὺ ἔνα ισχυρὸν ὅργανον ἀσκεῖ ἀκόμη καὶ εἰς ἀναξίας χεῖρας.

[13] Εὔκρινέστατα ἐρμηνεύει ὁ Σόλων (I, 9 sqq.):

πλοῦτον δ’ ὃν μὲν δῶσι θεοί, παραγίγνεται ἀνδρὶ⁵
ἐμπεδος ἐκ νεάτου πυθμένος ἐς κορυφήν·
ὅν δ’ ἄνδρες μετίωσιν ὑφ’ ὕδριος, οὐ κατὰ κόσμον
ἔχεται, ἀλλ’ ἀδίκοισ’ ἐργμασι πειθόμενος
οὐκ ἐθέλων ἔπεται, ταχέως δ’ ἀναμίσγεται ἄτη.

[14] Κάλλος σωματικὸν μετὰ νικητηρίων ἀνδραγαθιῶν εἰς τοὺς ἰεροὺς ἀγῶνες, εὐεξία κορυφουμένη εἰς τὴν διτή συζυγῇ ἀκρότητα ἐρατῆς εὐμορφίας καὶ σθένους ισχυροῦ, εὐμοιρία ἀκωλύτως ἀποστίλβουσα

ἔργα ὑπερτάτης ἡ νοορέης, εἶναι τὸ ἄκρον ἀωτὸν τῆς ἀνθρωπίνης
ἀγαθῆς μοίρας (*Νεμεονῖκαι* III, 19 sqq.):

εἰ δ' ἐών καλὸς ἔρδων τ' ἐοικότα μορφᾶ
ἀνορέαις ὑπερτάταις ἐπέβα παῖς Ἀριστοφάνεος,
οὐκέτι πρόσω
ἀβάταν ἄλλα κιόνων ὑπὲρ Ἡρακλέος περᾶν εὐμαρές,
ῆρως θεὸς ἃς ἔθηκε ναυτιλίας ἐσχάτας
μάρτυρας κλυτὰς.